Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

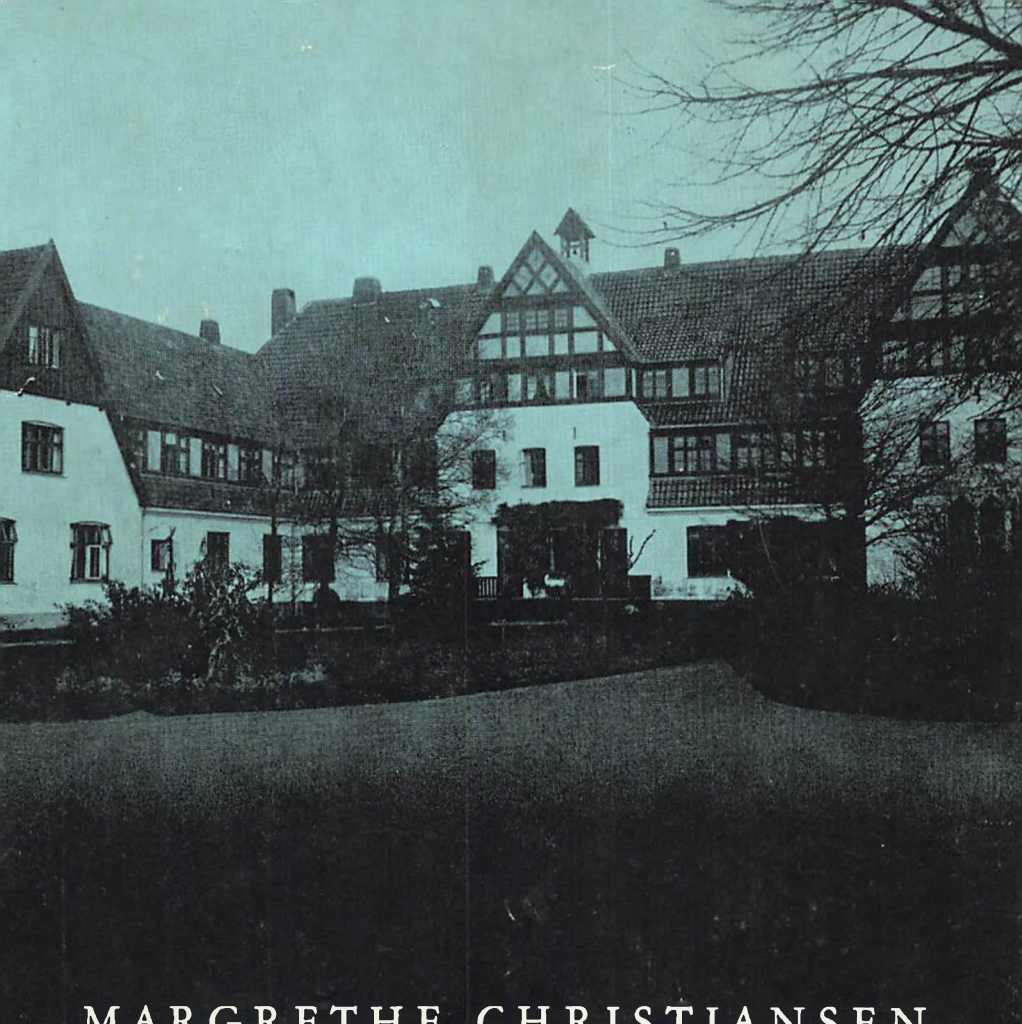

MARGRETHE CHRISTIANSEN

Ingeborg Appel og Askov

KRISTELIGT DAGBLADS FORLAG

Margrethe Christiansen

INGEBORG APPEL OG ASKOV

Kristeligt Dagblads Forlag

København 1967

Bogen er sat med
Linotype Garamond og trykt i
Duplex-Trykkeriet, København
Oktober 1967

Udgivet med støtte af undervisningsministeriet
og kulturministeriet

INDHOLD

Indledning	7
Barndom	9
Ungdomsår	33
Hjemliv og skoleliv	101
Forstanderår og krigstid	147
Efterår	179
Enkestand	185
De to slægtled	197
Mit eget billede af mor	206
Register	212

Indledning

Ingeborg Appel efterlod sig ved sin død i 1948 en stor skat af slægtspapirer, især breve fra det sidste 100 år. Hun havde længe før givet mig ansvaret for dem, men uden at ytre ønske om, hvordan de skulle anvendes ud over, at hun håbede, der kunne skrives noget ud fra dem. Som en hjælp afskrev hun mange breve, særlig hendes og Jacob Appels ungdomsbreve.

Papirerne er nu på Rigsarkivet, og måske vil engang en historiker få brug for dem.

D. 26. juni 1968 er det 100 år siden, Ingeborg Appel fødtes i det lille hus, hvor Askov Højskole begyndte. Hun blev i Askov i 80 år, til sin død. I løbet af denne tid skete der meget i Askovs historie, og efter hendes død måske endnu mere, fordi tiderne er blevet andre på alle områder. »Døden rider hurtigt«. Men alligevel må der gå lang tid, før man får et sådant overblik og perspektiv over en tid eller et menneskes liv, at man kan skrive objektivt om det. Det kan en datter vel aldrig.

I et af sine foredrag bruger Ingeborg Appel som symbol billedet af de gamle milepæle. De står der endnu, lidt inde på marken, så de ikke generer nutidens færdsel, omgivet af en lille hæk. De taler om en svunden tid. Dengang målte man i mil, ikke i km. Stenens form viser tidens smag, tallene stenhuggerens håndelag. De minder os om fortiden, om sammenhæng og baggrund. Km.stenen er naturlig for os. Men vi vil lade milepælen stå.

I Askovs historie står Ingeborg Appel som sådan en gammel milepæl, præget helt af sin tid. Engang stod hun der og viste vej. Nye tider viser vej på deres måde. Men i 100-året for Ingeborg Appels fødsel kan hendes minder og fortællingen om hende måske være en hjælp til forståelse af et slægtled, som nu er borte.

Til denne skildring har jeg udelukkende anvendt breve og optegnelser fra Ingeborg Appels efterladte papirer. Ud fra dem har hun selv skrevet nogle artikler, som også citeres her. Så meget som muligt har jeg ladet Ingeborg Appel selv føre ordet.

For venlig støtte til udgivelsen takker jeg undervisningsministeriet og kulturministeriet.

Margrethe Christiansen

Ingeborg Appel 70 år

Jens, Ingeborg og Margrethe Schrøder, 1870, eller »De tre store«

Ingeborg som konfirmand

3 slægtled ved barnedåb 1879

Bedstemors hjørne

Ludvig og Charlotte Schrøder

Ingeborg på Vallekilde 1885

Barndom

I Charlotte og Ludvig Schrøders hjem på Askov højskole voksede en stor børneflok op. Først var der de tre store: Den sunde, muntre, aktive Jens og de to sorthårede pigebørn, den milde, kønne Margrethe og den indesluttede, alvorlige Ingeborg. Så de fire drenge, – og til sidst »de tre små«: Julie, Holger – og Frederik, »Guldklumpen«, der blev født efter forældrenes sølvbryllup. To drenge døde som små.

Jens var født på Rødding højskole, men de to store piger i det lille stuehus til en nedlagt bondegård, som blev begyndelsen til Askov højskole. Ved Ingeborgs dåb under sommerskolen 1868 var alle i hjemmet, lærerne Nutzhorn og Rasmus Fenger, husets hjælpere og sommerpigerne, samlede i de bitte små stuer omkring pastor Svejstrup, som døbte den lille pige. Bedstemor, oberstinde Charlotte Wagner, var der også. Hun kom, hver gang der ventedes et barn, men snart slog hun sig helt ned hos Schrøders til sin død 1897, 86 år gammel. Hun boede dengang i et lille gavlværelse på loftet ud mod Dammen, men blev lidt forskrækket, da hun første gang var kommet op ad stigen og så det gæsteværelse, som hendes datter var så stolt af. Da hun var kommet til hvile under dynen, udbrød hun: »Fire fjæle er den pragt, hvorudi jeg bliver lagt!« – Men Bedstemor tog det med humør, praktisk, dygtig til alt husligt arbejde og en udmærket sygeplejerske. Hun havde ventet at se de unge havne i en fredelig præstegård på landet, men nu gik hun fuldt og helt ind for den ny opgave. Og der var brug for hendes erfaring og hjælp.

Charlotte Schrøder, ung og svagelig, fik nok at gøre. Hun var københavner fra et lille hjem, nu skulle hun være landhusmoder med mange på kost. Men det gik. Ingeborg skriver i sine optegnelser: »Omegnens koner var rørende gode mod den unge kvinde, der så gerne ville tage ved lære af dem. Hun lærte både at brygge og bage, slagte, stoppe pølser, lave leverpostej, salte ned, kort sagt alt, hvad der ellers hørte til en landhusholdning. Hvad børnene fandt mest spændende var, når Mor støbte talglys, den eneste slags lys, som anvendtes i huset. Og så vaskedagene! Hvor var de besværlige! Vaskebrætter eksisterede ikke, vridemaskiner heller ikke, alt måtte

udføres med hænderne, og skyllevandet måtte ofte hentes langvejs fra. Ingen maskiner fandtes til hjælp i husholdningen, ikke engang en kødhakkemaskine. Hvornår Mor fik sin første symaskine, ved jeg ikke, men jeg husker den godt, en lille ussel tingest, som kun kunne sy kædesting.

Alt var primitivt. Der fandtes ikke mere end to brønde i byen. Det var gammeldags vippebrønde, sat i kampesten, og kiggede man ned i dem, så man firben, tudser og alle slags kryb boltre sig dernede. Vand fra så uhygiejniske brønde kunne Schrøders ikke byde eleverne, de fik gravet og muret en brønd med brønddæksel og pumpe! Dette sidste fandt naboerne var en urimelig luksus, og man ængstedes for, at »den fine unge frue« ville virke forfinende på deres døtre, – en ængstelse, man kunne have sparet sig.«

Når børnene blev født, blev de givet i Bedstemors varetægt, og da den store skolebygning med navnet »Flors højskole« blev bygget 1869–70, blev der tilbygget et værelse til Bedstemor. Hendes stue blev det rolige midtpunkt for børnene i det store hjem. Bedstemor kunne fortælle som ingen anden, – og hvad havde hun ikke oplevet! – I foredragstimerne sad hun med sit strikketøj, men fulgte nøje med, og – som Holger Begtrup fortæller: de unge lærere var ikke rolige, før de havde hørt hendes mening, som altid var sandfærdig, men samtidig hjælpende. L. Moltesen sagde om hende: Hun var et af Vorherres mesterværker, en sjælden kvinde, from og stærk. – Ingeborg kom til at bo inde hos sin Bedstemor i mange år, og hendes betydning for hende har været stor, – også som modgift mod Ingeborgs af naturen alvorlige og ansvarstunge sind. Bedstemor blev også hendes første spillelærerinde. Et brev fra 1888 fortæller en del om hendes kloge opmuntring. »Du når aldrig at synge og spille, som det lyder i dig, at det skulle være, – men hvem gør det? Hvem når overhovedet idealet? Dog er det godt at have det for øje og øre, når man tillige kan være glad og tilfreds med det mål, som er tildelt en selv. Har man rigtig sans for musik og sang, så udvikles den i livet. Jo større livsfylde, des skønnere bliver ens sang... Der er noget såre henrivende ved smuk teatersang, men noget uendelig mere velgørende ved den sang, hvormed man i sin lave stue eller, som du siger, i den fri natur, kan glæde og oplive sine kære, og den glæde skal du ikke savne, såfremt du selv vil

sætte pris på den... Selv om du slet ikke får mere uddannelse i musikken end den, du har, så skal du få gavn og glæde af den, såfremt du selv vil!«

Kammerater var der nok af. Nutzhorns 6 børn var næsten som deres søskende, og fra 1876 Dr. Bo Bojesens børn på Dortheasminde, – og så børnene i landsbyen, som Ingeborg selv beskriver: »Askov bestod af tre gårde, en smedie, et bageri, en lille købmandshandel, et aftægtshus og så vort hjem på højskolen. Disse bygninger lå nærmest i krans om et stort, udflydende gadekær. Omkring »Dammen« rørte sig byens liv, her blev kreaturerne vandet, vogne skyllet, ænderne svømmede rundt, byens børn soppede der om sommeren og gled på træsko på isen om vinteren. – Så var der tre store asketræer i byen, de eneste træer, man kunne klatre i. Det største, Ygdrasil, stod på højskolens grund, et dejligt træ. Vestenvinden havde dannet det helt skævt. Når man så det fra siden, hældede det mod øst ud over gymnastiksalstaget og lignede kortet af Norge og Sverige i vort lille atlas. Intet under, at vi børn kaldte de tre store grene Danmark, Sverige og Norge. Danmark var det let for en lille person at klatre op i, men Sverige og Norge skulle der længere ben til at nå. Men nåede man op, hvilken herlig udsigt var der da ikke! Mod nord til Læborg kirke, i hvis nærhed vore gode venner N. J. Termansens boede, mod sydvest så vi Ribe domkirke ligge fire mil borte, – og mod syd Sønderjylland. Det var nu det aller mest spændende, for bag ved skovene lå jo det Rødding, som Far og Mor elskede, og hvor min store broder var født. Jeg var så sikker på, at Ygdrasils rødder strakte sig helt ned under Kongeåen til Rødding! Træet måtte suge kraft fra det sted, vi mente, Far og Mor hentede deres styrke fra. Ja, Ygdrasil spillede en stor rolle for os! Vi kendte jo fortællingen om nornerne, der råder for vor skæbne. – Under dette træ holdtes mange møder. Eleverne sad der med deres håndarbejde, og sangen tonede ud fra dem, kæmpeviser og især sange, der samlede sig om Danmarks smertensår. Vi lyttede fra vor tidligste barndom til »grænsens sang«, den var bag alle oplevelser i Askov.«

1872 købte Schrøder en lille gård, »Damhus«. Den skulle forsyne skolen med mælk, slagtekvæg, kartofler og andre landbrugsartikler.

Ingeborg fortæller om det: »Nu fik vi også en dejlig hvid gammel hest, »Skimmel«, der hver morgen kom trækkende med mælk til husholdningen, og så skulle den have svinetønden med tilbage. Medens dette blev ordnet, stak »Skimmel« altid sin hvide mule ind ad spisekammervinduet for at få brød, og så klappede vi den. På »Damhus« oplevede vi også, at bøttemejeriet blev afløst af vandmejeriet, dette af ismejeriet for sluttelig at ende med centrifugemejeriet«.

Hjem og skole var eet. Børnene måtte tidligt hjælpe til, for det var fattige kår. De havde faste pligter med borddækning og lugen i den 2 td. land store, nyanlagte have. De to store piger måtte i lange perioder smøre alt smørrebrødet til tre måltider daglig i den iskolde kampestenskælder. Ingeborg fik antagelig derved de muskelknuder i nakken, som hun led under hele livet.

»Mor ville gerne selv undervise os,« fortæller Ingeborg, »men det gik nu ikke så godt. Skolegangen blev for uregelmæssig på grund af de mange forstyrrelser, der ofte afbrød timerne, og hun kunne heller ikke selv få tid til at forberede sig til dem. Men mørkningsstunderne, hvor hun samlede sine små ved lyset fra kakkelovnsskæret og fortalte bibelshistorie for os og lærte os bibelhistoriske sange og salmer, var vidunderlige timer for os«. Men også Danmarks historie kunne hun levendegøre for dem, især når den knyttedes sammen med hendes egne oplevelser. Hun var født i Rendsborg, på »Uffes ø«, og Olaf Rye, helten fra 49, var hendes ven i barndommen. Hun var af officersslægt og holdt de store mindedage i ære. Ingeborg skriver: »1883 blev der på Sjællands odde holdt en mindefest på 100-årsdagen for søhelten Peter Willemoes' fødsel. Mor var ivrig for, at vi også skulle mindes ham i Askov og aftalte med sommerpigerne, at de skulle gå i skoven to dage før og binde en rigtig stor, smuk krans af anemoner, der så skulle sendes direkte fra skoven. Da kransebindingen var på sit højeste, kom der bud fra den syge fru Schrøder med et smukt kort, der skulle bindes ved kransen. Derpå havde hun skrevet et digt, som sluttede sådan:

Fædreland kære,
sår på dig tære,
hjertet har ve.

Dagene stride
langsomt kun skride,
heltenes minde
kranse vi binde
længes mod dag,
dag, da med dåd
fædrene æres.

Mor var også den første, der begyndte at holde fest på Valdemarsdag d. 15. juni. Hun samlede sine børn, hejste Dannebrog og fortalte om Volmerslaget, læste Chr. Richardts digt om det, og vi sang: »Hil dig, vor fane!« Snart blev sommerpigerne draget med ind i vor lille fest, de syede små dannebrogsflag, som vi pyntede os med.«

Juleforberedelserne var nok det aller bedste for børnene, siger Ingeborg: »Al den smukke julepynt, som Mor var en mester i at lave. Med sin store skønhedssans og ordenssans ville hun, at alt skulle laves kønt og korrekt, det gav meget arbejde. – Og julebagningen, som Mor selv forestod, hvor vi børn fik lov at hjælpe med det bedste vi formåede efter vor alder, og selv fik hver en lille klat dejg, som vi måtte lave af, hvad vi ville, – hvor var det dog herligt! – Til jul pakkede Mor dejlige kurve til gamle, syge og mindre bemidlede hjem i byen. Kurvene indeholdt 1 steg, risengryn, juleknas, ofte et julehefte eller andet, hvormed hun havde tænkt særlig på en eller anden i det hjem, kurven skulle bringes til. Hvor var det en fryd for os børn at bringe de kurve rundt. 2. juledag tændtes juletræet for alle sognets børn. Det var det første juletræ, der tændtes i Malt sogn. Men snart blev det indført omkring i hjemmene, og så ændredes børnefesterne på skolen.«

Da børnene blev lidt større, begyndte en friskole med skiftende lærere. De forstod på en god måde at fortsætte moderens undervisning. Men een ting lærte Ingeborg aldrig: at regne. Hun havde svært ved det – og blev fritaget for det af lærerinden! Det blev senere en stor vanskelighed for hende, da hun stod med det store husholdningsregnskab. Hendes store ansvarsfølelse krævede, at det skulle føres nøjagtigt, men det tog for mange kræfter, ofte sad hun i dagevis og søgte efter en to-øre.

Børnene var med i alle skolens daglige og særlige oplevelser, og det kom til at præge dem for livet. Ingeborg mindes særlig sangen og elevernes komedieopførelser: »Sangen var rigtig levende i disse år. Først og fremmest skyldtes det Nutzhorn, der komponerede den ene melodi efter den anden, men tillige skyldtes det en anden lærer, Rasmus Fenger, som fulgte med fra Rødding. Han havde en dejlig stemme og sang ofte »Roselil og hendes moder« med pigerne, når de sad sammen under Ygdrasil med deres håndarbejde. Skønnest lød nu aftensangen derude fra. Fenger lærte os »I fjerne kirketårne hist«. Når jeg synger den, er det, som hører jeg endnu hans stemme og ser hans dejlige øjne.

Elevernes fornøjelser var vi børn meget optaget af. Den første komedie, jeg har set, var »Soldaterløjer«, som de unge lærere opførte . . . En vinter, da Far holdt foredrag om Olav den Hellige, opførte eleverne Bjørnsons »Arnljot Gelline«. Et mægtigt arbejde gik forud med at lave hjelme, brynjer, våbenskjolde og økser af pap med påklistret sølv- og guldpapir og forgyldte træsabler. Kong Olav og Arnljot Gelline havde lært lange stykker af Bjørnsons digt udenad. Kong Olav var klædt i en højrød våbenkjortel med et stort guldkors foran på brystet. Hans dejlige tale til sine mænd tog os små piger så stærkt, at vi senere lærte flere af versene udenad. Slaget på Stiklestad syntes jeg var frygteligt! Kæmperne huggede hinanden sønder og sammen, så hele scenens gulv var dækket af faldne kæmper, da tæppet gik ned.

Stærkere indtryk gjorde dog på mig opførelsen af »Vermund og Uffe«. Det var vist nærmest sangen »Kong Vermund den Gamle af alderdom blind«, de havde søgt at dramatisere. Sangen kunne jeg udenad, og at det foregik på Uffes ø i Ejderen, hvor Mor var født, var jo særlig interessant. Gamle Vermund kunne vende det hvide ud af øjnene, så han virkelig så ud som en blind. Til Mors forfærdelse øvede jeg mig længe efter i at vende øjne, til hun strengt forbød mig det. – Uffe var en meget høj, smuk vendelbo, rigtig som vi tænkte os en helt. Vi så jo de to tyskere rulle hen ad scenegulvet og gamle Vermund komme løbende, da han hørte lyden af »Skræp«, et vældigt træsværd. Det stykke forstod vi så helt, det var jo dansk og tysk, som tog livtag med hinanden, så vi bagefter rigtig kunne synge »Dansken har sejer vundet, hurra, hurra!«

Medhjælperne i hus og have knyttedes nært til familien, og Ingeborg fortæller derom: »Om aftenen samlede Mor sine medhjælpere og de større børn i dagligstuen til sang og oplæsning, mens de sad med deres forskellige arbejder. Om sommeren var det sammen med elevpigerne. Der sluttedes da gerne med en eller flere aftensange. Far kom nu til, bekendte troen og bad Fadervor, ligesom ved morgensangen. Den sidste sang var næsten altid: »Sov sødelig, sov blødelig . . .« Mange stilfærdige arbejdere hjalp mine forældre så godt, ofte gennem en lang årrække, i bevidstheden om, at også de arbejdede for det heles vel, de følte medansvar for, at den luft, de færdedes i, var ren som de toner, der lød i hjem og skole.«

Allerede dengang begyndte efterårsmøderne. Ingeborg skriver: »Peder Larsen i Dons havde i sin gård samlet venner og naboer til »Høstmøder«. Da han 1873 var gået bort, længtes man efter en slags fortsættelse, og så tog man fat i Askov. Det første møde holdtes i dagene 6.-14. oktober 1874, og der var 70-80 deltagere. Disse møder blev hurtigt til store møder med faste liggende gæster, især fra Vestjylland. Hvor var folk på den tid nøjsomme, at de kunne ligge i dobbeltsenge med halm i, fælles vaskeborde på lofterne o.s.v. Efter at »Skriveskolen« var bygget 1876, var der dog flere værelser, hvor ægtefolk kunne bo sammen.«

I 1870–80'erne holdtes mange betydningsfulde møder på Askov. Flor havde været den sikre støtte under de første år, en trofast ven. Ingeborg husker ham tydeligt: »Hvor var han smuk! Høj, rank og med det sølvglinsende hvide hår, altid mild og kærlig! Far og Mor glædede sig altid så meget til hans komme, at jeg ikke kunne begribe, at han ikke var min Farfar. Flor og Far vandrede op og ned ad gulvet i den største stue i dyb samtale om alt, småt og stort, vedrørende skolen. Jeg lille pige elskede at gå imellem dem, holdende en i hver hånd. Når vi så vendte om, byttede jeg jo hænder. Min sorthårede, mørkskæggede far tænkte næppe på mig, men Flor havde altid et mildt smil til den lille pige. Flors død 1875 var en meget stor sorg for mine forældre. – Jeg mindes også mine forældres sorg, da Grundtvig var død, men hvordan de samtidig kunne takke for livet, der var levet. Far rejste over til jordefærden og kom hjem, stærkt optaget af den vidunderligt store mindefest. Kun eet forstod jeg ikke: at Far var skuffet over, at Bjørnson havde talt noget om

»Signalforandring« i forhold til Tyskland, men hvad det var, forstod jeg ikke, kun at det vist var at svigte Sønderjyderne. Fra denne rejse medbragte Far en stor dukke fra handskemager Larsen til min søster og en mindre fra sig selv til mig. Det var vore første rigtige dukker og mindede os altid om Grundtvigs død og begravelse.«

Nu var mange af de gamle venner døde. Men livet gik videre, Grundtvigs, Flors og P. Larsens tanker fortsattes, også gennem møderne. En af de største begivenheder var Cornelius Appels ordination til præst for de danske i Sønderjylland.[1] Den seksårige Ingeborg husker det: »I juli måned 1874 mærkede vi børn, at der snart ville ske noget enestående på skolen. Far havde været til møde i Århus og kom hjem derfra sammen med Cornelius Appel fra Rødding. De forhandlede meget ivrigt med pastor Svejstrup og Nutzhorn om noget, de kaldte »Ordination«, et gådefuldt ord for os børn. Nogle dage senere kom Appel med sin ældste søn og svigerdatter, de skulle se noget, som var sendt i en kasse, adresseret til Far. Vi børn kiggede nysgerrigt til under udpakningen. Og frem kom et stort sølvbæger og en lille sølvtallerken, lignende den, der stod på alterbordet i Vejen kirke. Det var en »Gave fra venner i Kongeriget til Frimenigheden i Rødding«. Men Appel måtte først få den med derned den 30. juli. – Da denne dag nærmede sig, var der stor travlhed på skolen. Mor og Far strålede af glæde. Gymnastiksalens vægge dækkedes med grønt. Guirlander blev bundet og hængt op i buerne. På den østre gavlvæg blev det store, smukke billede af »Den sixtinske Madonna« anbragt, indfattet af en blomsterkrans, og oven over billedet var fæstet et stort kors med roser. Nedenunder billedet stod en talerstol, og foran denne et højt bord, dækket med Mors fineste dug, på hvis nedhængende del jeg fik lov at være med til at fæste små blomsterbuketter. De fine sølvlysestager blev sammen med store, kønne buketter sat på bordet, og aller bedst som vi pyntede det, kom der to dejlige, hvide liljer fra frk. Lautrup på Estrup. Da udbrød Mor: Åh, nu er det fuldkomment! Men det mærkeligste, fandt jeg, var en lille bænk med et højt rækværk, der blev stillet foran i passende afstand fra det, jeg nu hørte de kaldte for »alterbordet«. Nu gik det op for mig, at gymnastiksalen skulle omdannes til et kirkerum.

1. Fr. Schrøder: L. Schrøders liv og gerning II 196.

Tidlig om morgenen d. 30. juli begyndte den ene vogn efter den anden, fyldt af mennesker, at rulle ind i skolegården, mange af dem var fra Sønderjylland. Der kom også en mængde præster i deres præstedragter, deriblandt Cornelius Appel fra Rødding. En af de mange præster, så jeg, blev særligt ærbødigt behandlet af de andre, det var Vilhelm Birkedal fra Ryslinge. Efterhånden samledes de mange hundrede mennesker i gymnastiksalen, men Mor sagde, at vi to pigebørn var for små til at komme med derind, min store broder måtte derimod overvære højtideligheden. Vi gik udenfor og hørte der blev sunget mange salmer, men mere mindes jeg ikke fra ordinationsdagen. – Dagen efter blev al pynten fjernet fra gymnastiksalen, og den mærkelige bænk, som vi nu forstod var et knæfald, en lille alterskranke, blev sat op på det øverste loft, hvor vor store broder gentagne gange ordinerede sine søstre, for at vi rigtig kunne forstå, hvad han havde set.«

På den tid knyttedes forbindelsen med Santalmissionen. Ingeborg fortæller om det: »1876 fik vi besøg af samtalmissionæren H. P. Børresen. Det var første gang, han fra Indien gæstede Danmark. Vi var alle meget betagne af den lille mand med det lange, hvide skæg, den sorte kalot og de kærlige øjne. Ved foredraget på højskolen fortalte Børresen jævnt og stilfærdigt om gerningen derude i Indien, og da vi havde sommerskole, dvælede han særlig ved fru Børresens udmærkede pigeskole. Blandt tilhørerne var N. J. Termansen, der dybt grebet af Børresens ord stod op og takkede ham, og da Børresen gik ned af talerstolen, slog Termansen armene om hans hals og kyssede ham til stor forbavselse for os børn, der ikke tidligere havde set mænd kysse hinanden. Børresen rejste fra os vestpå, men skulle på tilbagevejen passere Vejen. Mor og eleverne fik i de mellemliggende dage meget travlt med at sy et stort Dannebrogsflag til ham. Alle lærerne og eleverne samt vi børn fra Askov var mødt frem på stationen. Nogle af eleverne holdt flaget udfoldet imellem sig, og alle hilste det fremfarende tog med sang. Børresen kom straks hen i et åbent vindue, og Mor holdt nu på elevernes vegne en yndig lille tale, hvori hun takkede ham for besøget i Askov, ønskede velsignelse over gerningen derude og bad ham tage flaget med til Ebenezer som en gave fra højskolepigerne. Børresen takkede dybt rørt, og alle, ja selv vi små piger, måtte trykke hans hånd. Så

sang vi »Kærlighed fra Gud«, den første salme, der er oversat til santalsproget, og Børresen stemte i med på santalsk, som han havde sunget den ved mødet på højskolen. Derefter udtalte Børresen, at hvor megen kærlighed han end havde mødt i Indien, England og Skotland, noget så kønt som dette havde han aldrig oplevet før. Alle, der tilfældigvis var til stede på perronen, var meget betagne og forundrede over det kønne optrin. Stationsforstanderen glemte at give afgangssignal, togføreren at signalere til lokomotivføreren, så toget blev flere minutter forsinket. Børresen stod i kupévinduet og vinkede med flaget, så længe vi kunne skimte toget.

Vestbanen var ny, kun to år gammel. Det var en mægtig oplevelse, da banen blev anlagt. Min ti år gamle broder var ofte nede for at studere, hvorledes banen byggedes. Hele skolen og vi børn med vandrede med faner i spidsen ned til Vejen station den dag, vestbanen skulle åbnes af kong Christian den Niende. Højskolens kor skulle synge flerstemmigt, når toget rullede ind, hvorefter N. J. Termansen skulle holde en tale til kongen. Alt gik efter det lagte program. Foran på selve lokomotivet stod to togførere og holdt i hanke på hver side af den høje skorsten. Vi kastede blomster ind til kongen, der stod smilende i kongevognens vindue, og kongen kastede en vældig buket ud til os. Den blev parteret i utrolig mange stykker, alle de 140 sommerpiger ville gerne have hver en »kongeblomst«. Så trådte der en herre ned på perronen, der blev sagt, det var undervisningsministeren. Han spurgte, om det var Testrup højskole, et spørgsmål, Far åbenbart ikke syntes om, ministeren burde vide bedre besked. – Under sang gled så det fine kongetog bort.«

I årene derefter skete der en stor forandring i Askov. Ingeborg mindes børnenes oplevelse deraf: »Året 1878 fik en ganske særlig betydning for Askov Højskole og dermed også for stedets børn. Vi havde fra lærermødet i august gennem den følgende vinter mærket, der var noget nyt i gære, der taltes om en »udvidet højskole« og navnlig om »skolen i Soer«, som Grundtvig havde spået ville komme. Mon tidspunktet nu var inde? I april skulle Far og Jens Nørregaard fra Testrup til København for i Tivolis koncertsal at tale om denne sag.[1] Vi børn var meget optaget af disse planer, for

1. Se: Fr. Schrøder: Ludvig Schrøders liv og gerning II s. 110.

skulle Far og Nutzhorn til Sorø, måtte familierne jo med! Vi studerede, hvad vi kunne få fat i om det dejlige Sorø, og vi fik fat i en grundplan over Sorø Akademi med rektorbolig og det hele, som vi så i fantasien indrettede efter vore familier. Vi hørte jo altid sammen med Nutzhorns. – Da Far kom hjem fra København, forstod vi jo, at sorøplanerne var skrinlagt, men at der nu var planer fremme om, at der i Askov skulle forsøges en udvidelse, støttet af de andre højskoler og med Nørregaard og Bågø som faste medarbejdere en måned eller to om vinteren. Gårdejer Jep Fink og Ernst Trier var dem, der kraftigst opfordrede Far til dette skridt.

Ved lærermødet i august, der varede i 22 dage, blev sagen stærkt drøftet. Det var et meget stort møde med mange kendte talere, bl.a. professor Fr. Nielsen og Frederik Wexelsen fra Norge. Den 20. august blev det vedtaget, at i Askov skulle forsøget gøres med en »udvidet højskole«, støttet af »Dansk højskoleforening«, der blev stiftet med dette formål for øje. Det var et meget opmuntrende møde. Men det bedste af det hele var dog, at fysikeren Poul la Cour lovede at flytte hertil som lærer i naturfagene. – Den af deltagerne, vi børn var mest optaget af, var digteren Goldschmidt. Han havde deltaget i lærermødet året forud og havde allerede dengang vist os venlighed, bl.a. ved at forære os »Engelsk hefteplaster« og en lille flaske Eau de Cologne, noget, vi ikke tidligere havde ejet. Selv syntes han, det skulle have været »slik«, men det kunne han ikke opdrive i Askov. Men til jul sendte han fra den tid stadig de dejlige kandiserede »franske frugter«. Nu mødte han os atter som den store børneven, især kastede han sin kærlighed på min 4-årige lille broder. Når vi sang morgen- eller aftensang inde i foredragssalen, så man stadig Goldschmidt vandre udenfor med den lille drengs hånd i sin. Vi forstod jo ikke, at han ikke kom ind i salen, men en løsning på gåden har Goldschmidt givet i et brev til Far, hvor han skrev: »Jeg står udenfor, medens menigheden inde i salen synger sin aftensang og hører trosbekendelsen fremsiges. I det øjeblik siger jeg: »Nu stiger Gud ned til dem derinde. Spørgsmålet er, om Gud ikke også er hos mig, skønt jeg er under den lidelse, at jeg er ene.« Far og Goldschmidt blev hjertensvenner og skrev sammen. Vi følte det alle tungt, da han døde. Far var med til hans jordefærd.

Under lærermødet var vi meget optaget af Fars ungdomsvenner

Trier, Bogø og Nørregaard, som vi jo kendte godt fra billedet »Lille Theologicum«, der hang i Fars stue. – Men den største oplevelse var alligevel, at la Cour havde bestemt sig til at komme til Askov sammen med sin yndige hustru Hulda, som havde været elev på skolen i sommeren 67. – Det blev bestemt, at vinterskolen herefter skulle begynde til oktober og vare til maj. I oktober og april kunne vi så gøre os håb om at få Bogø eller Nørregaard, sammen eller enkeltvis, herned til hjælp. Dog begyndte skolen først den 2. november 1878.

Den 29. oktober kom familien la Cour, mand, hustru og to små børn, Dan og Charlotte, til Askov. Hulda havde, siden hun var elev her, altid følt sig draget til Askov, for hende blev det opfyldelsen af et stort ønske, at la Cour blev lærer på Askov højskole. – For os alle blev hans komme af stor og gennembrydende betydning. Han var jo en anset fysiker, havde allerede et kendt navn som opfinder og havde været underdirektør ved Meteorologisk Institut, men opgav sin gerning i hovedstaden for helt at hellige sig højskolen. Det var jo i Darwinismens og Brandesianismens dage, hvor mange vanskeligheder, tvivl og fritænkeri mødte de unge. Her traf de nu en ung, varmhjertet, anerkendt naturforsker, der var dybt kristeligt grebet, så han uvilkårlig, ja næsten i hver time, måtte aflægge et vidnesbyrd om Guds underfulde skabergerning i naturen. Han lærte os i sandhed at undres.

Hvor var det dog et strålende lykkeligt par, der nu fik hjem i vor gamle friskole »Fredevang« ved dammen. Men ak! den strålende lykke varede så kort. Fru Hulda, der ventede et barn, blev sidst i november pludselig syg. Lægen anstrengte sig til det yderste for at bringe hjælp, men alt syntes forgæves. Lidelserne var frygtelige. Den 3. december fødte hun alt for tidligt en lille dreng, der dog levede så længe, at han blev døbt og fik navnet Frederik Barfod la Cour. Han døde få timer efter dåben. Den 4. kom den tilkaldte berømte kvindelæge Dr. Boye fra Jelling. Han kunne kun lindre smerterne, ikke redde livet, det var en voldsom bughindebetændelse. Da lægen havde undersøgt Hulda, sagde han til la Cour, at her var ingen redning mulig. Poul la Cour måtte nu gå den tunge gang ind til sin dødssyge hustru og fortælle hende resultatet af lægens undersøgelse. Hun tog det fromt og stille og svarede

ham: »Så vil vi bede Gud bevare freden i de øjeblikke, jeg endnu har tilbage.« Hendes bøn blev hørt. Et skønnere dødsleje er vist sjældent oplevet. Vennerne Nutzhorn og Schrøder sad i stuen foran dødsværelset og hørte, hvorledes de to ægtefæller tog afsked for livet, så de kunne vidne om sandheden i de ord, der står på Huldas gravsten: Hun gik bort under bøn, jubel og takkesang. Huldas valgsprog: »Prøv – med kærlighedens stærke arm,« blev også la Cours.

Dette dødsfald blev en mærkelig indledning til den udvidede højskoles gerning. Alle lærere, elever og vi helt unge blev så grebet, at denne oplevelse fik betydning for hele vort liv, og den knyttede la Cour med de stærkeste bånd til skolen og til os alle. Hans kærlige sind gav sig også udslag overfor os børn. Jeg var meget optaget af Tuxens »Stjerneverdenen«, som jeg havde læst på egen hånd. I den anledning havde Far foræret mig et indstilleligt stjernekort. Som jeg nu en aften sad og syslede med det, kom la Cour ind i stuen. Da han så, hvad der optog mig, sagde han: Nu går vi op på tårnet og kigger stjerner! – så tog han mig lille pige i den ene hånd, en lygte i den anden, og vi gik op på tårnet, hvor den vidunderligste stjernehimmel hvælvede sig over vore hoveder, og la Cour viste mig nu det ene stjernebillede efter det andet, han ligesom førte mig ind i universets uendelige rige. Fra den aften på tårnet blev la Cour min personlige ven og elskede lærer.

la Cour ville gerne, at ungdommen skulle glæde sig ved sund idræt. Hans søster Jenny var kommet til ham efter Huldas død for med ham at danne hjem og være plejemoder for de to små børn. Når de to så ungdommen tumle sig på dammens is, glædede det dem, de syntes blot, det var kedeligt, at vi små, snart unge piger, ikke havde skøjter. De talte med mine forældre derom, men Mor modsatte sig det absolut som ukvindeligt. la Cour gav dog ikke op. Til julen forærede han og Jenny os skøjter. Han havde fået tilladelse til det, når han selv ville lære os at bruge dem. Det løfte holdt han troligt, og Mor blev nu glad og taknemmelig over at se os glide over den blanke isflade.

Hvor var det dejlige år! Elevantallet var rigtignok gået stærkt tilbage, man var bange for, at de almindelige karle ikke kunne følge med i den krævende undervisning, men de elever, der var, var mod-

ne, villende mennesker, der rigtig kunne støtte læreren. – Og så havde vi de herlige besøg af Bågø og Nørregaard. Foruden de udmærkede foredrag kom de med dejlig musik og sang. Om aftenen samledes lærere og elever i stuerne, Nørregaard spillede klaver, Nutzhorn violin og Bågø violoncel, en smuk trio! Og så var de selv så glade ved samspillet. Hertil kom så, at Bågø med sin prægtige dybe stemme sang Wennerbergs smukke »Davids salmer«, og Nørregaard lod os synge kor dertil. Vi havde selv allerede dannet en kvartet et par år, men nu blev det en oplevelse for os at stå under Nørregaards vejledning og taktstok.

Der var et rigt åndeligt liv i disse år i de grundtvigske kredse i og udenom Askov. Der blev talt meget om »kirkelig frihed«. Da skete det, at pastor Rasmus Lund begik det lovbrud at tage konfirmanderne til alters på selve konfirmationsdagen. Dette blev indberettet og i høj grad misbilliget af ministeriet.

Sagen vakte stor opsigt i grundtvigske kredse og blev stærkt drøftet mand og mand imellem. De to præster, Frederik Nygaard i Frøslev og Rasmus Lund i Øster Jølby på Mors, fik da den tanke, om det ikke ville være betimeligt at sammenkalde til et kirkeligt forhandlings- og vennemøde. Men hvor skulle det afholdes? – Netop i de dage var askovlæreren Anders Pedersen på Mors, og han foreslog da, at det skulle holdes i Askov. Han var sikker på, at Schrøder gerne gav husrum dertil nu, da vi efter ombygningen havde fået bedre lokaler. Forslaget vandt bifald, og de to præster henvendte sig til Far, der straks sagde ja. Og så blev det berømte kirkelige forhandlingsmøde afholdt i dagene 2.–4. august 1881.[1] Hvor var det festligt!

Mødet slog så vældigt an, at der meldte sig langt flere deltagere, end der kunne modtages. Ialt kom der alligevel 700 mænd og kvinder fra alle egne af landet med næsten alle kendte grundtvigske navne i spidsen. – Hvor fik vi travlt! Her kom jo vore gode venner, Trier, Bågø, Nørregaard og baron Stampe, og så alle de mange præster og ældre mennesker, som gerne skulle indkvarteres godt. Det blev et stort arbejde for Mor med planlægning af det alt sammen, med bolig og bespisning. Jeg husker, vi måtte låne gaffeltøj fra Testrup, da vi ikke kunne leje tilstrækkeligt i den nærmeste omegn.

1. Fr. Schrøder: L. Schrøders liv og gerning II 200.

Hvert rum var belagt. På det øverste loft lagdes tæt med madrasser, som de yngste deltagere måtte sove på. Mor måtte jo have mange kvindelige medhjælpere. Som gratis hjælpere meldte sig to af J. L. Knudsens døtre fra Lejrskov, Anine Kofoed, senere gift med Frederik Hansen, og Karen Jørgensen, der i mange år havde Odense højskolehjem. Vi var snart en snes stykker, der alle måtte op kl. 4 om morgenen og først kom sent i seng om aftenen. Fodtøjet skulle jo børstes og alle lokalerne være i orden, før gæsterne kom op. Hele det ydre apparat klappede udmærket, takket være Mors glimrende administrationstalent og glade smil! Alle var i vældigt humør, da de vidste, at også vort arbejde, vel udført, bidrog til, at hele mødet gik så godt.

Det var et meget rigt møde! Alle, også vi legemligt arbejdende, var med til den dejlige, forunderlig fyldige morgensang og lyttede med opmærksomhed til forhandlingerne om aftenen, når dagens gerning var endt. Nørregaard var forhandlingsleder, og mødet resulterede i de to Askovadresser til regering og rigsdag. Den store med 8 punkter, den lille med kun 3 af de første. Det gjaldt om frihed for præster og menigheder, om salmebog, alterbog, lettelser i adgangen for ikke-theologer, men uddannede, modne mænd til at blive præster o.s.v. De fleste punkter er nu (1943) opfyldt, men dengang kæmpedes der hårdt. Alle mænd måtte underskrive adresserne, men ingen kvinder! vi havde endnu ingen ret overfor lovgivningen. For mig står mødet i en ganske forunderlig glans, fyldt af glæde, tak, lovsang og bøn. – Askovadressen blev fra nu af gennem over 20 år en fane, hvorunder der kæmpedes for kirkelig frihed. – Dette møde var med til at give ungdomstiden dens indvielse.

En anden tone var den nordiske. Midt i skolegården stod en mægtig tyk flagstang, der foroven delte sig i tre mindre. På dem hejstes ved fester og mindedage de tre korsflag. Men ak! Det varede ikke længe, før den svenske stang knækkedes ned af den barske vestenvind, og snart efter faldt den norske stang ned. Det mislykkedes helt at fastgøre dem på ny, så Mor sagde: »Det er nok meningen, at hvert land skal udvikle sig for sig, side om side, men de skal ikke bindes sammen!« – ord, jeg dengang ikke forstod. Men fra den tid af fik flagene hver sin stang.

De tre nordiske flag blev også altid båret i spidsen for elevflok-

ken, når vi gik til fest i Estrup skov eller i Skibelund. Ja, karlene bar dem foran helt til møde hos Peder Larsen i Dons.«

Schrøders gård uden for Askov blev også brugt til skolearbejde, som Ingeborg husker det: »På »Damhus« fandtes der en lille præsteskole for unge mænd, der ville gå som præster til Amerika.[1] Den først uddannede blandt dem var min specielle ven, nordmanden Olav Kirkeberg. Den største stue på »Damhus« kaldte de »Riddersalen«. Den var lille, to små fag og lavt til loftet. På døren var malet et skjold, en ridderrustning og navnet, omgivet af de tre nordiske flag. Vi børn var glade for at komme derud. Olav Kirkeberg var en glimrende fortæller. Han tog mig uden for gården og råbte op imod skoven, for at jeg skulle høre »ekko«, der også straks svarede igen. Men jeg kunne ikke begribe, hvem det var, der svarede. For at klare dette indbød Kirkeberg mig og de andre børn til gilde i riddersalen sammen med »Ekko«. Vi blev anbragt på den lange, faste bænk foran vinduerne og fik et traktement, – men midt under det lød et grusomt spektakel, og ind kom Kirkeberg, bærende på en stor, hvid udstoppet mand, høj som han selv, bygget over koste, – det var »Ekko«! Jeg blev så angst, at jeg krøb ned under bordet, og det tog tid, inden jeg dristede mig ud af mit skjul. – Mange år efter modtog jeg en bog fra pastor Kirkeberg i Chicago, »Jesu liv, fortalt for børn«, med tilføjelsen: »Fra Ekko«. Han havde ikke glemt den lille pige.

En dag kom en lirekassemand trækkende med en stor, brun bjørn. Da manden begyndte at spille, rejste bjørnen sig på bagbenene og begyndte at danse rundt. Men pludselig sled den sig løs og stak i løb op mod Baslund krat. Vi børn blev så bange, at vi stak af ind over markerne, hjem til skolen. Næppe var vi dog nået ind i skolegården, for bjørnetrækkeren kom der med bamsen. Den lille episode gav anledning til, at Kirkeberg fortalte os mange norske bjørnehistorier, den bedste var om Hvidbjørn i »Østen for sol og vesten for måne«.

Olav Kirkeberg var ikke den eneste nordmand i Askov. På højskolen var der flere. I sommeren 1871 bl.a. Christoffer Bruun, men om ham mindes jeg intet udover hans ejendommelige ydre, det lange, brune hår og skæg. Hans fæstemø, Kari Skar, var elev på skolen.

1. Fr. Schrøder: L. Schrøders liv og gerning II 104.

Alle pigerne på skolen var begejstrede for hans medlærer Kristoffer Jansson og den meget smukke fru Drude. Jansson sang smukt og lærte os sange fra »Arne« og »Synnøve Solbakken«, han var også en dygtig oplæser. – I vinteren 1872–73 var her bl.a. fire norske teologiske kandidater på skolen. De kom gerne efter middag ind i dagligstuen med deres lange piber. Far satte sig i gyngestolen med sin, og når de andre var vel anbragt, drøftede de alle mulige problemer, – mest drøftede de højskolen. Jeg længtes bare efter, at de skulle blive færdige, for så kom vi børns tur! Johan Lange blev gerne tilbage og fortalte Asbjørnsens eventyr for os. Helst ville vi høre om »Jomfruen på glasbjerget«. Vi syntes, han selv var Askeladen, og den tro blev vi bestyrket i, da han en dag fortalte os, at nu kom »Jomfruen fra glasbjerget«. Det viste sig at være hans kæreste, Laura Birkedal! Vi syntes, hun var både sød og køn, men det var en skuffelse, at hun hverken havde guldhår eller guldæbler med.

Samarbejdet mellem de nordiske højskoler voksede i disse år. Ingeborg skriver: »Jeg husker Mors fryd, da Nordens folkehøjskoler i anledning af Grundtvigs 100-årsfest i september 1883 for første gang skulle mødes. Store planer blev lagt om et samlet forhandlingsmøde forud på Testrup. Derefter skulle de norske og svenske deltagere samlede følges ad til Askov og derfra videre til København. Mor var slet ikke rask, så hun kunne ikke deltage i testrupmødet. Men hvor hun glædede sig til at se disse kære gæster i sit hjem! Fra den tidligste ungdom havde mine forældre haft skandinaviske venner. Til Norge var forbindelsen stærk med ungdomsvennerne Arvesen, Chr. Bruun og Bjørnson, senere var Ullmann og mange flere fra norske højskolekredse kommet til. Fra Sverige havde gæster og elever været fra andre pædagogiske kredse. Men Nørregaard og Bågø fra Testrup havde sluttet et varmt venskab med højskoleforstander Dr. Holmbergs på Tärna, og dette gav anledning til, at man ville forsøge at få et nordisk højskolemøde i stand på Testrup.[1] Der samledes 14 svenske, 14 norske og 60–70 danske højskolelærere- og lærerinder, der havde et meget vellykket møde. Derfra drog de nordiske gæster over Vinding til Askov. Far havde jo været på Testrup, så det blev Mor, der måtte forestå planlægningen af besøget i Askov. Hele rejsen blev efter deltagernes udsagn »skøn

1. Fr. Schrøder: L. Schrøders liv og gerning II 182.

og solfyldt, ingen blev skuffet, men alle følte, hvor det fælles nordiske og den fælles gerning bar oppe.« Noget hidtil fjernt mødte især svenskerne på denne rejse med en forunderlig magt: Sønderjylland! Bag talerstolen på Testrup hang et stort dannebrogsflag med indskriften: Sønderjylland vundet, det er kampens mål! Denne indskrift gjorde særlig indtryk på svenskerne. De forstod nu, hvilken kraft der havde været med til at bygge den danske højskole efter 1864, og de lærte på rejsen til Askov at forstå den dybe smerte, der havde været med til at oprejse det ny Danmark.

I Askov hilste de nordiske flag dem velkommen, og alle vegne inde mødte de danske farver. Mor havde f.eks. sørget for, at alle vi unge piger, der vartede op og tog os af gæsternes forplejning, var i hvide kjoler med røde silkebånd om livet. Svenskerne troede, det var en dansk nationaldragt. – Hvor var vi spændte, da vognene rullede ind i gården med de mange, ca. 30 gæster! Det var, som om de alle havde kendt hinanden i lange tider og var knyttet til hinanden med hjertebånd, så glade og samstemte var de allerede. – Hvor var Mor lykkelig over de venskabsbånd, hun i de dage knyttede, navnlig med svenske højskolekvinder. Hun skrev bagefter til Far: Hvor er de svenske kvinder dog velsignede. Hvis jeg engang bliver stærkere, så må jeg over til »hjältarnas« og de hjertelige kvinders land! Gud ske lov og tak for sådanne møder!

Mødet med Sønderjyderne allerede den første aften i gymnastiksalen til aftente betød meget for gæsterne. Men en planlagt køretur til Københoved næste dag blev forbudt fra tysk side, og det gjorde et stærkt indtryk på de nordiske gæster. De fik så i stedet en køretur, hvor de i Foldingbro kro mødtes med Sønderjyderne ligesom senere ved et møde i Skibelund, hvor friskolens elever, ledet af forstander Knud Pedersen, stillede med hver sit lille dannebrogsflag, dem, de ikke måtte bære i deres eget hjem sønden å. Det tog vore gæster om hjertet!

1894 var det 50 år siden den første højskole begyndte – i Rødding. Da Askov lå nærmest Rødding og var en direkte fortsættelse af Rødding, skulle jubilæet holdes der som et nordisk højskolemøde. Mødet afholdtes den 5.–9. september, og i dette deltog atter mange højskolefolk fra de nordiske lande, særlig fra Sverige og Finland, der nu også var kommet med. Især var det en glæde for Mor, at

de svenske fruer Holmberg og Holmström atter kom herned. De to forstod i særlig grad Mors gerning. Fru Holmberg skrev om fru Schrøder: »Hun er det varme midtpunkt, fra hende udstråler altid den inderlige moderlighed, der får skolens elever til at anse Askov for deres hjerters hjem. Blid og rolig, glad og munter, men dog med statelig værdighed antager hun sig alt og alle«.

I anledning af mødet havde vi rejst et meget stort spisetelt i haven. På det nordiske højskolemøde 3 dage før den egentlige fest på Grundtvigs fødselsdag, blev der arbejdet stærkt. Fire lange foredrag daglig med efterfølgende forhandlinger, men alle deltagerne syntes, trods anstrengelserne, at være meget glade for mødet. – Godt var det, at spiseteltet kunne rumme de 300 gæster, vi havde i de dage. En dag svigtede vejrguderne os, regnen strømmede ned ved middagstid, så teltet ikke kunne bruges. Den dag var der planlagt en køretur til Tirslund og Foldingbro. Det blev da efter Mors initiativ ordnet sådan, at alle de fremmede gæster, der skulle på køretur, spiste først i spisestuen og foredragssalen, og de hjemmeværende senere. Det gik udmærket, men det krævede jo atter, at den øverstkommanderende for husførelsen straks kunne klare situationen og få sine medarbejdere til ubetinget, hurtigt og villigt at parere ordre! – Selve festdagen d. 8. september på højskolen og i Skibelund, var meget vellykket og førte til bl.a. et godt samarbejde mellem universitetet og højskolen.«

Det var det sidste store møde, fru Schrøder tilrettelagde, – men hun måtte overlade sin datter Ingeborg at udføre sine planer og rejse bort og kom først hjem lige til festen. »Det var meget svært for Mor«, skriver Ingeborg, »at slippe tøjlerne til den store fest, men netop derfor var det så kønt for os unge at mærke den tillid og kærlighed, hvormed hun trygt overgav arbejdet til os.«

Schrøders to ældste pigebørn havde en mærkelig barndomsoplevelse. Der var adskillige »fornemme« folk, som havde fået interesse for højskolen og gerne ville vise deres velvilje, bl.a. baron Holger Stampe og baronessen, f. Bardenfleth. Ingeborg fortæller: »1877 skulle Far og Mor med stort rejsefølge til møde i Norge, og de tog min ældste broder med derop. Vi to pigebørn blev afleveret hos vore forældres meget gode venner, baron Holger Stampes, der havde indbudt os til at være deres feriegæster, så længe norgesrejsen va-

rede, og bade i Øresund. Stampes boede i en dejlig villa »Egebæksro«, med haven lige ned til sundet tæt ved Snekkersten. På den anden side vejen lå den store, smukke skov Egebæksvang.

Her skulle vi opleve meget nyt, som vi aldrig havde drømt om. Baronens var meget gode mod os, men de havde ingen forstand på børn, barnløse som de var. Vi måtte ikke forvænnes, så vi fik mere jævn mad end herskabet, skønt vi spiste ved samme bord. Vi skulle hver dag luge i haven og stoppe strømper en times tid for baronessen. Vi længtes meget. En trøst fandt vi dog i en sød ung baronesse Vedel, der sammen med sin moder og en flok brødre, alle ældre end os, boede i en fiskerhytte i nærheden. Den unge, nydelige baronesse tog os flere gange med ind i skoven ved en kilde, hvor hun læste højt for os af egne skuespil og lignende! Vi fandt det storartet og romantisk. – En dejlig udflugt havde vi til Kronborg, der blev beset fra kælder til kvist. Baronessen tog os også med til Rungsted, hvor vi så »Ewalds høj« og mindestøtten.

Hver morgen kl. 6 badede baronessen. Jeg gik glad med hende i vandet, tryg sad jeg på hendes arm, medens hun 3 gange dukkede mig helt ned, det gik så udmærket. Men da det var umuligt at få min søster op så tidligt, blev det bestemt, at vi skulle bade sammen med den gnavne kammerjomfru om eftermiddagen. Hun kunne absolut ikke lide børn. Da vi kom ned i badehuset og var afklædt, tog hun brutalt og kastede os ned i vandet, der var så dybt, at vi ikke kunne bunde. Jeg fik straks fat i trappen, men min stakkels søster fik fra den dag sådan en vandskræk, at hun aldrig helt kom over det.

En dejlig eftermiddag havde den gode baron lejet en båd. Vi skulle på sejltur sammen med hans yndige søster, baronesse Elise Stampe, der boede hos baronens, samt baronesse Vedel med alle hendes børn. Det gik også ganske udmærket en tid, skønt der ingen sømand var med. Da pludselig trak et meget heftigt tordenvejr op. Lynene knitrede, tordenen rullede, og bølgerne slog ind over vor lille båd. Masten knækkede, og årerne kunne de unge mennesker ikke magte. Fru Vedel og Elise Stampe bad til Gud om vor frelse. – Inde på strandbredden kunne vi se baronesse Stampe fortvivlet vride sine hænder. Da sprang baron Holger Stampe pludselig i vandet, der gik ham til halsen, og trak os med den største anstren-

gelse i land. Netop som vi nåede land, kom en båd med fiskere for at redde os. Den tog sig så af vor havarerede båd. Denne frygtelige oplevelse tog på mig, så jeg blev syg og talte i vildelse. Først da den kære baron kom op, sad ved min seng og tog min hånd, kom der ro over barnet.

I dette ellers så udmærkede hjem havde vi en pinlig oplevelse. Blandt de mange gæster, der kom, var amtmanden fra Ringkøbing. Talen ved middagsbordet faldt da på Askov, – velsagtens i anledning af os to småpiger. Han sagde da noget meget nedsættende om højskolerne i almindelighed og påstod, eleverne blev idioter på Askov. Det var for meget for os, så efter bordet fandt baronessen os stortudende. Hun bebrejdede da sin gæst de uforsigtige ord, hvortil han svarede: »Jeg tænkte ikke på, at små gryder også har øren!« – Fra den dag hørte vi intet ukvemsord om højskolen.

Som afslutning på ferien havde vi en meget stor oplevelse. Vi hentede Far og Mor og Jens, der kom fra Norge, ved damperen i Helsingør. Næste dag skulle vi så rejse hjem med dem. Min broder var meget fornærmet over, at de ikke skulle sejle helt ind til København på den store damper, men kun næste dag sejle med en lille kystdamper. Da, medens vi sidder ved aftensbordet, ankrer der pludselig to kanonbåde op i Øresund ud for »Egebæksro«. – Alle ud! Kikkerten frem! Og på det forreste skib læstes navnet »Marstrand«. Nu blev glæden stor, for baronessens broder var chef på dette skib. – En fin chalup blev nu bemandet med marinesoldater, chefen steg ned i båden og snart efter kom kaptajnen i land hos os. Han var såre elskværdig og indbød os alle til at bese hans skib. Snart kom vi i båden og roede ud. Da kom der bud fra C. Hostrup, som boede i nabohuset, om de måtte komme med om bord. Alle vi unge blev trakteret med »studenterhavre«. – Således mødtes vi første gang med de unge Hostruppere, som vi siden lærte godt at kende. Oplevelsen blev dog endnu større, idet kaptajn Bardenfleth indbød Far, Mor og os børn til næste dag at sejle med ham til København. Tilbuddet blev modtaget med glæde, ikke mindst af min broder, der nu fra kommandobroen på et rigtigt krigsskib, ledsaget af et andet, kunne nyde den smukke indsejling til hovedstaden. – Således endte de små Askovpigers første, mærkelige eneudflugt i fryd og gammen.«

I august 1879 havde den elveårige den store oplevelse at være brudepige for Augusta Busck ved hendes bryllup med Askovlæreren Anders Pedersen. Alle brudepigerne fik foræret hvide mollskjoler med et meget smukt broderi, ranker, syet med røde kontursting. Det var henrivende kjoler, som endnu 30 år efter kunne bruges af Ingeborgs datter, – oven i købet med fornøjelse! Schrøder og Nutzhorn var med på bryllupsrejsen! Det var meget typisk for det ejendommelige brudepar. De fik deres hjem først på »Veum«, som de byggede, og senere på »Klevanggård«, – og deres alderdomshjem kaldte de »Lille Veum«. De var velhavende og gjorde meget godt med deres penge. Og hvor var de gæstfri og betænksomme i deres gæstfrihed! Endnu op til 1. verdenskrig var Ingeborg med sine børn til julegilde på »Lille Veum«, og aldrig havde de set magen til de gevinster, som med omhu var valgt, så de passede til børnenes alder. De var begge to meget særprægede, også af ydre, så børnene var lidt bange for den meget høje, tynde mand og den lille kone med det benede ansigt og de lysende, stærke øjne. Men det glemte de ganske, når de så de velvalgte gevinster! – Trods skuffelsen som lærer blev de ved at være trofaste mod Askov, og da valgmenigheden dannedes, gav de deres gode skærv, skønt de boede så langt borte, at de ikke kunne komme så tit til kirke. De var i høj grad »menighedskristne«. Augusta skriver i sin alderdom til Ingeborg: »En søndag, da jeg var så træt, var det alterbilledet i Immanuelskirken, som talte til mig om, hvordan Vorherres billede lyser ud til os gennem menigheden. Og nu, da tankerne samlede sig om de »Askov-gamle«, syntes jeg, jeg så et glimt deraf. Ikke fra den enkelte, men fra dem alle i samling. Som det var for drengen i eventyret, der tog fjerene op, hvorfra, – når han holdt dem sammen i sin hånd, – det billede lyste frem, som han elskede. Første gang, Anders og jeg mødtes med Askov valgmenighed, var, da I kom herover og hjalp os at døbe Ædle Veum. Hvor lyste ansigterne den dag dog dejligt med glimt af billedet for os alle. Dødsskyggen, (barnet døde), kunne ikke udslette det billede, det lyste finere og inderligere gennem sorg og lidelse. – Tror du ikke, at en af livets herligheder inde hos Gud er den, at vi aldrig er hinanden uvedkommende, at vi netop, fordi vi så fuldt bliver os selv, hver især kan favne og favnes af alle de andre, fordi Gud bliver alt i alle.«

1880 var Ingeborgs forældre i Tyskland, hvor de rejste rundt og så minderne om Luther, som man mente, slægten Wagner stammede fra. Bedstemor havde fortalt så meget om den gamle, tyske slægt. Nu blev den mere levende og nærværende. Selv om der ikke taltes meget om, at »vi stammer fra Luther«, er der ingen tvivl om, at det har været en dyrebar arv, som virkede forpligtende på kvinderne i slægten. Ikke pligt til Luthersk dogmebundethed, men til et liv til Guds ære og efter hans bud, – og til at give denne arv videre.

Nu nærmede konfirmationstiden sig, og Ingeborg glædede sig til forberedelsestiden i Vejen præstegård. »Der var lang vej derned, men det var godt at have tid til at tænke over den kære pastor Svejstrups ord, – han hørte jo ligesom Flor hendes hjem til. Svejstrup var lige blevet præst i Rødding, da Ludvig Schrøder 1861 blev vikar på højskolen. De to mødtes daglig hos Jens Lassen Knudsen, som netop havde sagt op for at blive lærer hos Kold i Dalum. Bølgerne gik højt, når de drøftede menighedsliv og højskoletanker. Schrøder sagde senere: Var Svejstrup ikke blevet præst i Rødding, var Nutzhorn og jeg næppe blevet højskolelærere. Svejstrup samlede en propfuld kirke i den før så døde egn. En gang om ugen var der møde på højskolen. Skiftevis Svejstrups bibelshistorie og indøvelse af bibelske sange – og »Danske samfund«s møde, hvor skolens lærere talte om historiske emner. Grundlovsmødet d. 5. juni 1863 i »Præstens skov« blev begyndelsen til grundlovsfesterne i Skibelund, – og det kirkelige møde ved indvielsen af Rødding højskoles gymnastiksal blev inspirationen til de kirkelige møder i Skibelund St. Olavs dag.

Cornelius Appel kom 1865 til Rødding højskole. Han havde været seminarielærer i Tønder indtil 1864, men blev nærmest jaget ud af byen af tyskerne. Efter et ophold i København blev han opfordret til at komme til Rødding, siden skolens lærere var flyttet til Askov. Der begyndte nu et frugtbart samarbejde mellem ham og Svejstrup, og Svejstrup flyttede efter sin afsked som præst, fordi han ikke ville aflægge ed til Preusserne, ind i elevboligen på højskolen. Her fortsattes møderne, og Svejstrup og Appel rejste rundt og holdt møder og gudstjenester. Deres faste steder var Forballum,

Medolden, Bovlund og Als. Men Svejstrup rejste også rundt i Nørrejylland og på Fyn og talte Sønderjydernes sag.«

1870 blev Svejstrup præst i Vejen. Derfra kunne han støtte sin gamle menighed på den anden side åen, og samtidig kom han i nær forbindelse med askovfolkene, hvis præst han hele tiden havde været. Nu løste de sognebånd til ham. Han var en af hovedmændene ved Cornelius Appels ordination i Askov 1874 og var en sikker deltager i møderne deroppe. Svejstrup havde på den måde været med til de største begivenheder hos familierne Schrøder og Appel og havde delt det daglige liv med dem. Han døbte Schrøders børn, og han nåede at konfirmere de fleste, deriblandt Ingeborg d. 1. 4. 1883, og det blev af varig betydning for hende. Hun fortæller om konfirmationsundervisningen: »Svejstrup havde en ganske sjælden evne til at undervise konfirmander. Vi så op til ham og elskede ham og ville gerne gøre alt for at glæde ham, læste med lyst Balslevs katekismus, fordi han forstod at levendegøre forklaringerne for os. Og så alle de dejlige salmer, vi lærte hos ham! Selv det, onsdag i fasten at møde på kirkegulvet til overhøring, faldt os ganske naturligt. Det var jo rimeligt, at vore forældre på den måde fik at høre, hvor kønt og barnligt han samtalede med os.« Hver konfirmand fik to bibelord som sin særlige konfirmationsgave. Ingeborgs blev: Jeremias 6,16: »Står på vejene og ser til og spørger om de gamle stier, hvor den gode vej mon være, vandrer på den, og I skulle finde hvile for eders sjæle.« Og Ap. gern. 20,32: »Og så befaler jeg eder til Gud og hans nådes ord, som er mægtigt at opbygge eder og give eder arv blandt de hellige.«

Disse ord blev ved at følge Ingeborg livet igennem. Meget tidligt blev det bestemmende for enhver af hendes afgørelser, at hun måtte »vælge de gamle stier, hvor den gode vej mon være« med bøn om, at den vej med Guds hjælp måtte »opbygge hende og give hende arv blandt de hellige.« Der går en lige linie fra konfirmationsdagen til den indskrift, hun lod sætte over alle slægtens grave:

Aldrig, Gud, du det forandre.
Lad i fromme fædres fjed
i dit åsyns lys os vandre,
lyses hjem til dig i fred.

Jacob og Ingeborg Appel 1893

På »Centralen«
i Stockholm

»De to slesvigske løver«
Appel og Moltesen

Eli Møller, L. Moltesen, J. Appel og
Ingeborg Schrøder

Ungdomsår

I sommeren 1883 var Ingeborg kokkepige ved Grønninghoved strand for sin moder, som havde dårlige ben, gik på krykker og kørte i rullestol. »Hver dag så hun med længsel over til Wedelsborg, hvor Fars fætter, forstråd Schrøder, var skovrider,« fortæller Ingeborg, »Mor havde aldrig set ham og hans hustru. Det blev da besluttet, at vi skulle sejle tværs over Lillebælt i en fiskerbåd og besøge dem.

Vi glædede os kolossalt! Det gik af sted med strygende bør, til Mor pludselig blev søsyg og – ofrede sit dyrebare gebis til Lillebælts bølger. Næppe så min lille broder Axel det, før han ofrede ud over min ny, fine, blåtærnede uldmousselinskjole, der aldrig blev til en ordentlig kjole mere. – Det var i en ynkelig forfatning, vi nåede Wedelsborg! Men hvor tog de dog kønt imod os og hjalp os til rette på alle måder. Det blev bestemt, at Mor og jeg skulle tage til Odense næste dag, hun til tandlæge, jeg for at få en ny kjole og være Mor behjælpelig på forskellig måde. Det var første gang, jeg boede på et hotel. – Far og Axel måtte derimod skyndsomst vende hjem mod Jyllands kyst, da fiskerne sagde, at de måtte krydse hele vejen hjem, og det ville tage mange timer. De måtte straks af sted og nåede først Grønninghoved kl. 5 nat, hvor stakkels Else barnepige havde siddet i angst hos de små de mange timer og havde set den lille fiskerbåd tumles rundt af bølgerne. – Men Mor og jeg havde det godt på Wedelsborg i kongelige senge, påklædt i fine, lånte kjoler.«

I 80'erne fik »de store« en norsk lærerinde. Schrøder havde i Bergen lært skibsrederfamilien van der Lippe Nielsen at kende. Deres datter Wenche var uddannet som pianist i Paris. Hun kom nu til Askov og blev der i flere år, underviste i almindelige skolefag, men særlig i musik og fransk. Jacob Appel, som var elev på skolen, læste også fransk hos hende og kom så vidt, at da han kom til København og henvendte sig til en fransklærer for at få gennemgået studenternes pensum, sagde læreren: De kan jo mere end studenterne. Wenche må have været en dygtig lærerinde! Hun bragte med sig et pust fra den store verden, men både hun og søsteren »Sinken« faldt fuldstændig til i Askov. Da Schrøder igen rejste til Bergen 1884 og tog

pigebørnene med sig, fulgte Wenche den svagelige fru Schrøder til Fanø, hvor hun skulle bade.

Norgesrejsen var en stor oplevelse for Ingeborg. Hun fortæller: »Vi havde en ganske vidunderlig rejse! Vi var private gæster hos Wenches forældre, der havde et stort landsted, hvor der stadig samledes mange af Bergens skolefolk og grundtvigianere. Wenche var den ældste af døtrene, den næste var sangerinde, den tredie maleriinde. Hun skulle vise os musæet, hvor lederen var selveste Fritjof Nansen, der nylig var stået på ski over grønlandsisen og nu, trods sin ungdom, havde fået denne gode stilling. Alle unge bergenserinder sværmede for ham, ligeså Wenches søster, der tilmed, efter hvad man sagde, var hans udkårne ved alle baller. – Nå, vi kom ind på kontoret til den smukke, tilknappede, lidet indladende mand. Men han smeltede straks, da han så vor ledsager. Hun præsenterede os som frkn. Schrøder fra Danmark, hvis fader for tiden var foredragsholder i Bergen. Da udbrød den stolte mand: Hører De til den bekendte skovriderslægt Schrøder i Danmark? Ja. Jamen så er vi i familie! en af mine forfædre stammer fra præsten og rektoren i Helsingør, – han igen fra borgmester Hans Nansen. Nu skal jeg rigtig vise Dem alle museets seværdigheder! – Og så fik vi Ole Bulls violin og meget andet at se, som var godt indlåst, og som ikke engang hans veninde, frk. Nielsen, tidligere havde set. – Vi var henrykte over turen, men inderst inde skammede jeg mig dybt over, at jeg intet vidste om dette slægtskab.«

Der havde allerede været adskillige norske på skolen, og nogle af dem blev venner for livet med Ingeborg, f.eks. Mathea Trøften fra Bruvoll, Nord-Odal. Hun var først elev af Chr. Bruun, og senere var hun i huset hos pastor Hoff i Ubberup. 1881 og 1885–86 var hun elev på Askov. Hun blev så glad for livet i de danske valgmenigheder, at hun som ældre byggede en lille kirke i sin hjembygd, som skulle ligne de danske valgmenighedskirker. Den indviedes af Hamarbispen 1931. Hun holdt forbindelse med Ingeborg til sin død.

Besøget i Bergen 1884 var Schrøders andet besøg. Første gang havde han med sig hjem Rachel Odland, hun skriver »trods venner og bekendtes forbandelser«. Askovfolkene hørte jo ikke til det samme samfundslag som kredsen i Bergen. Rachels søster blev gift med præsten Thv. Klaveness, som også kom til at høre til Askovs

venner. Rachel blev en tro ven for Ingeborg. Hun var svagelig. Som ældre skriver hun: »Min højre arm burde minde mig hver dag om, at livet er et lån, for hvis rette brug vi er ansvarlige. Ansvaret følger os gennem hele livet, men også ud over livet. Gud give os at benytte de rette øjeblikke, at vi må arbejde trofast i den stilling, som er eller bliver vor. Der kan være tider, hvor jeg tænker: Hvad er du blevet til? Men alle veje fører jo på en måde til målet i det høje, bare vi vandrer i ydmyghed.«

Ved siden af mange norske var der én svensk ungdomsveninde, som kom til at stå Ingeborg nærmere end nogen anden, fordi deres skæbne blev mærkelig ens: Malin Holmström fra Hvilan. Hun havde ligesom Ingeborg været med fra begyndelsen i familiens kamp for at rejse en højskole og var derved blevet lige så stærkt knyttet til Hvilan som Ingeborg til Askov. Hun blev uddannet på musikkonservatoriet i Dresden og skriver derfra: »For mig er det nok nyttigt at komme fra højskoleluften og forstå, at der findes andet end højskole i verden. Men hvor jeg savner Hvilan. Det følte jeg aldrig hos Jer, det var som at være hjemme«. Malin var så meget i Askov, at hun altid til Ingeborg kaldte sig »lånesyster«, og da fru Schrøder var syg og skulle til Norge på kur og ikke kunne få sine egne med, bad hun Malin følge med og pleje hende. Malin skriver videre fra Dresden: »Her er jeg kun tålt, – jeg er uanstændig, fordi jeg ikke går med korset. Jeg er ikke korsethader som du, men jeg befinder mig så godt i mit livstykke, – og jeg har aldrig før hørt, jeg ser uanstændig ud. Her påstår man, at hvis man ikke har korset, falder brystet ned i maven. –

Jeg har mange venner, men det er ikke alle, som giver mig en sådan følelse af tryghed som I, din Mor på sin måde, ja hver af din familie på sin måde, – det føles, som om de – først og fremmest du – vil holde af mig længere end nogen anden. – Ét studium fortsætter jeg for altid med, det sværeste, det mest anstrengende, – det lønner sig måske, – det er et, som jeg tvinges til af mig selv, som piner mig og glæder mig og interesserer mig – og det er studiet af mennesker.«

Malin skriver senere: »Jeg grubler altid over skolen. Far er over 50, – de andre lærere meget gode, men som *højskole*lærere er de ikke videre. Og hvor skal man få dem fra?« – »Det er af større betydning for mig end du tror, at jeg har nogen, som tror på det gode hos mig, for så håber jeg, at det findes og måske kan vokse. Kærlig-

hed kan aldrig virke på mig på anden måde end som en stærkere opfordring til at gå fremad. – Jeg føler ansvaret tungt, men ét er jeg vis på, at kristne menneskers alvorlige bøn kan udrette meget.«

Da hun bliver forlovet, skriver hun: »Kærligheden mellem mand og kvinde bliver alvorligere for en, jo mere man har med i livet. Men da sætter man også mere pris på den rigdom, som ligger i et sådant forhold, – det ligesom vokser for en og når ud over dette liv ind i det, som kommer. Sådan håber jeg, det skal være for Enoch og mig.«

Der er ingen af Ingeborgs ungdomsvenner, som er lyse og lette. De er alle alvorlige og stærkt ansvarsbevidste – over for mennesker og ikke mindre over for Gud. Sådan var hun selv, og man kunne vist ikke blive »ven« med hende, nok kammerat, men ikke ven, hvis man ikke havde denne indstilling til livet.

Venner i Bergen forærede Schrøders et flygel, og Wenche betød et stort tilskud til musiklivet, som i forvejen var livligt under Nutzhorns ledelse. Med de to familiers børn som de faste deltagere, skiftende unge lærere, folk fra byen og musikalske elever, var Nutzhorns kvartet altid parat til at underholde, ofte med ny kompositioner af dirigenten. Margrethe Schrøder og Johanne Nutzhorn var de faste sopraner, Ingeborg den sikre altstemme. Senere blev Nutzhorns arbejde med de store elevkor foruden mindre private inspirationen til, at han dannede »De danske folkekor«. Musikken, ikke mindst kvartetten, blev en væsentlig del af ungdomslivet for skolens børn.

Samtidig var den unge norske digter Per Sivle på skolen. Han havde netop skrevet sit berømte digt om Stiklestad. Han var en stor modsætning til Wenche, af meget jævn herkomst, plump af udseende, – og hvad værre var, med arvet hang til spiritus. – Man vidste nok, at han sværmede for Wenche. Men det vakte alligevel bestyrtelse, da Jacob Appel skrev hjem, at han havde set dem arm i arm på gaden! Det var rigtigt, de var blevet forlovede. – Wenche gik ind til et meget svært liv, hvor hun måtte ty til sit barndomshjem, når det gik helt galt for Sivle, som ikke kunne blive i nogen stilling ret længe. Men Wenche holdt ud med ham og troede på hans digterkald, og det viste sig siden, at Sivle kom til at høre til de klassiske norske digtere. Selv oplevede han det ikke. Fortvivlet over ikke at kunne beherske sin drikfældighed tog han sit eget liv. – Askovs venskab med Wenche fortsatte, og 1911 besøgte Ingeborg hende med mand og børn i hen-

des lille lejlighed på Voss, hvor hun levede i mindet om den nu højagtede Sivle. – 1932, kort efter Jacob Appels død, erklærede Ingeborg en dag pludselig: Jeg må op til Wenche, – som nu boede hos sin datter i Oslo. Hun rejste – og nåede Wenche få dage før hendes død.

De unges musikliv fik også en ny blomstring, da Jakob Knudsen blev lærer ved skolen. Han havde en pragtfuld stemme, fuldtonende og udtryksfuld. Ofte fløjtede han romancerne i stedet for at synge dem, og det var lige så smukt, blødt og rent. Mens det ellers på den tid ikke var pænt at fløjte, blev det noget attråværdigt i familier, hvor man ikke kunne glemme Jakob Knudsens fløjtespil.

Fru Sofie Knudsen, f. Plockros, var en smuk ung kone fra et velhavende hjem med grundtvigsk tilknytning. Hun var en ualmindelig dygtig husmoder og et storartet menneske. De boede først på »Skovgård« ved Baslund krat, hvor før Gunni Buscks enke havde boet, senere byggede Plockros »Blåhatten« til dem. – 15 år gammel blev Ingeborg pige hos dem og var der et år og oplevede, at deres første barn blev født. Hun syntes, de var meget lykkelige. Hun beundrede dem begge og holdt af dem. Det var musiklivets kulmination, da kvartetten opførte Nutzhorns Holbergkantate med Jakob Knudsen som solist. – Og Sofie gav Ingeborg det bedst tænkelige lærested for en ung pige. – Stor blev sorgen derfor, da Knudsens senere blev skilt. Jakob Knudsen var så uheldig at komme til at sige, at han aldrig havde elsket Sofie. Han mente vel, at han først, da han traf Helga Bech, havde erkendt, hvor altomfattende og indgribende kærligheden mellem mand og kvinde er. Og det var nok rigtigt. Selv børnene af første ægteskab udtalte – efter hvad Ingeborg har fortalt – som voksne, at de forstod, at forældrene var for forskellige. Men Ingeborg havde set hans glæde ved Sofie og barnet og tilgav ham aldrig den efter hendes mening usande bemærkning og ville ikke modtage ham i sit hjem. Man kunne møde ham på vejene deromkring, når han kom forbi på sine foredragsrejser, men ind på skolen kom han ikke. – Jacob Appel var mere forstående. Som minister besøgte han Jakob Knudsen i Birkerød, og han var glad over at kunne give ham titlen »professor«, da det pinte Knudsen at kaldes »Hr. Pastor«, – præst kunne man dengang ikke være, når man var skilt.

Højskolens indre liv havde indtil ca. 1880 været præget af har-

moni. Schrøder, Nutzhorn og Rasmus Fenger og deres koner havde så mange alvorlige fælles oplevelser, at intet kunne formørke deres venskab og samarbejde. Og da la Cour kom til, gjorde det blot fællesskabet rigere. Anders Pedersen og Augusta Busck havde samme indstilling, men da denne betydelige mand ikke egnede sig så godt til at være lærer, og andre opgaver lå lige for, blev samarbejdet kortere end ventet. Nu krævede den udvidede skole flere lærere. 2. slægtled rykkede frem, og de havde ikke gjort begyndelsen med, deres baggrund var en anden. Nu mærkes for første gang den rivaliseren, som er vanskelig at undgå på en stor skole. Nogle elever foretrak den livlige, morsomme, politisk aktive Begtrup, andre svor til den tunge, kunstneriske Jakob Knudsen med det urolige sind. Dygtige var de begge. Skønt de to unge lærere var hjertensvenner, blev det den første disharmoni i lærerkredsen. Det er en værdi, at en lærerkreds er alsidig, – men det kan dele elevkredsen og virke splittende mellem lærerne, og det gør forstanderens opgave dobbelt vanskelig. Også i Askov førte det til pinagtigheder, som før var utænkelige, og det pinte familiens store børn, som næsten var kammerat med de rivaliserende lærere.

Men Ingeborg fik 1885 sin store højskoleoplevelse som elev på Vallekilde. Her fyldte hun 17 år og blev da inviteret ind til Trier, som udbragte hendes skål i mjød. Hun blev lykkelig for Vallekilde og kaldte sig livet igennem »Vallekilling«.

Trier og Schrøder havde været nære venner i studenterårene, og den fælles gerning knyttede dem endnu nærmere sammen. Ingeborg var som barn med i Vallekilde, og det første, som betog hende, var Triers morgenandagt. Hun fortæller om dette besøg: »Søndagen efter Korskirkens indvielse prædikede Trier, og det gjorde et stærkt indtryk på mig at høre hans stærke, klare vidnesbyrd, – og ikke mindst, da han bagefter viste mig lille pige altertavlen med den fortabte søn og den vidtåbne faderfavn og forklarede mig kunstnerens tanker.« Børnene var kammerater, de to Ingeborg'er lige gamle, og de havde bestemt, at de ville på højskole sammen. 1884 skrev Ingeborg Trier begejstrede breve om Sally Högström, som den sommer bragte den Lingske kvindegymnastik til Vallekilde. Nu var tiden inde! Nu skulle de på skole sammen! Og det kom de.

Brødrene Appel fik, efterhånden som de udvandrede, deres tilhold på Askov. Jacob underskriver sig ofte »din plejebroder«. Derfor skrev Jacob og Ingeborg til hinanden.

Fra Vallekilde skriver Ingeborg til Jacob: »Her har vi det, – som du behager at udtrykke dig, – åndrigt. Her er fylde i de tanker, der bliver fremsat for os, og der er meget, man kan tilegne sig og være glad for i lang tid, ja forhåbentlig hele livet. Noget af det, jeg er mest glad for, er Triers udlægning af kæmpeviser, eventyr og gamle sagn. Jeg har nok været glad for dem før, men jeg har ikke lagt den dybe betydning i dem som Trier.« – »Det er aftenforedrag. Solen står lavt på himlen, og dens gyldenrøde stråler falder ofte på Triers skikkelse, som han står der foran det dejlige ansgarbillede. Aldrig glemmer jeg en sådan solfyldt aften, da han talte om eventyret »Østen for sol og vesten for måne«. Det var nok særlig Asbjørnsens eventyr om Hvidbjørnen kong Valamo, han brugte. Jeg husker hans fortælling om den unge pige, der drømte om den fagre guldkrans, hun måtte eje. Hun så den i hvidbjørnens mund og måtte forlade far og mor og søstre for at eje den og eje ham. Guldkransen blev målet, idealerne, vi skulle stræbe hen imod. Men så kom prøvelsens tid, da hun brød sit løfte, tændte sit lys og så den dejlige kongesøn. De 3 dråber talg faldt fra lyset på hans skjorte, – han vågnede, og så kom alle ulykkerne. Han var igen under forbandelsen, forvandlingen, kun hendes trofaste kærlighed og hendes kamp kunne bjærge ham som menneske. Vi fulgte prinsessen på den tornebestrøede vej, hagede os fast på glasbjerget og vandt frem til den sidste store prøvelse i slottet østen for sol og vesten for måne, hvor hendes kys og kærlighedstårer fik tvættet talgpletten bort. Skjorten blev hvid som sne, hun vandt sin mand og sine børn og den dejlige guldkrans tilbage gennem den trofasthed og aldrig svigtende kærlighed, hvormed hun satte sit liv i vove for at holde sig ren og uplettet. Guldkransen lyste for os den aften, og vi kunne som aldrig før synge:

Kæmp for alt, hvad du har kært,
dø, om så det gælder.
Da er livet ej så svært,
døden ikke heller.

Og i gymnastiksalen: »Fremad efter livets kranse, tid har vi ej til at standse.«

Ingeborg refererede og renskrev Triers foredrag eller dele deraf. Emnerne var ofte kendt for hende, men ny småtræk føjedes til. Ofte krydredes Triers tale af hans personlige oplevelser, f.eks. i skildringen af dronning Caroline Amalie, som Ingeborg gengiver: »Ved en studenterfest, hvor Trier var med, var der en ung svensker (digter), der blev så begejstret, som han stod der med en krans af kornblomster i hånden, at han ikke kunne andet, – skønt det nu lyder underligt, var det det ikke dengang, – end bryde ud i en begjestret lovtale til enkedronningen, der endte med, at han knælede ned og lagde kransen for hendes fødder. – Da Trier som ung mand kom i enkedronningens asyl, omtalte hun så smukt sit levned, lige fra hun som datter af hertugen af Augustenborg delte revolutionstankerne, som hendes fader sluttede sig til, og til den tid, hun var Danmarks dronning. »Men«, sagde hun, »nu er jeg kommet dertil, at det bedste er frihed, og jeg anbefaler det til Jer unge, som nu går ud i livet.« – Da Trier var kommet til Vallekilde skulle han op til enkedronningen for at takke for bøger, hun havde givet til skolen. Dronningen stod i rejsetøjet og skulle til vogns. Men hun lod kusken holde. Og da sagde hun: »Når De står blandt de unge i Vallekilde, så forsøm aldrig at sige dem, at den eneste vej til lykke og salighed er troen på Vorherre Kristus, den tro, som kun fås ved hjælp af Guds ord, der bliver nedlagt i menneskehjertets sædemuld.«

Efter nogle indledende foredrag om højskolens tilblivelse fulgte en række om skabelsen og det gamle testamente, som Ingeborg refererer til Jacob: Trier fremhævede væksten og sammenhængen og at »det er menneskets livslykke, at vi bærer på den forunderlige gåde, både at være et legemligt og et åndeligt væsen, forenet i ét.« Han talte om »løgnens fader ... ham er det, som har kastet tvivlen ind i de uskyldige mennesker ... Den største ulykke er løgnen, det frygtelige sjælebedrag, der vil dæmpe den stemme i vort bryst, Gud har givet os i samvittigheden, der må være vågen og på post. Og med løgnen følger ... den megen pjank, som bringer så megen fortræd i verden. Den skamfølelse, der får os til at vende blikket nedad, er tillige en velsignelse, der får os til at hæve øjet og øret til vor himmelske fader. Særlig er jo kvinder blufærdige, og det er en pryd, vi ingenlunde skal

skamme os ved, tværtimod er det en ulykke, når et menneske ikke mere kan skamme sig. Samvittigheden, den indre sandhedsrøst, Gud har givet os alle, slog Adam og Eva, den røst, som vidner, at de, der er af sandhed, hører. Og Gud satte fjendskab mellem kvindens sæd og slangen, så her er altid en stående kamp, som vi aldrig skal undgå. Vi har håb om sejr i kampen, for Han er kommet, som knuste slangens hoved. Årvågne, ædru, påpasselige må vi være, da vi ellers må bukke under . . . Det bedste er altid at være rejsefærdig, ikke klage os, når byrden tynger, der er en, der vil hjælpe os at bære den, når vi blot tager alt fra Gud. – Manden har sin fristelse i frådseri, kvinden i det at have alt for travlt med klæderne. En gammel rabbi skriver: Manden har skæg for at skjule sin mund, hvor fristelsen er . . . syndfloden kom, fordi ægtesengen var besmittet med fremmede kvinder, og fra dem stammede der en vanartet slægt . . . Folkets liv beror på et tugtigt forhold mellem mand og hustru, at de kan føde tugtige børn, så der kan vokse en sund slægt op, en tugtig ungdom, der skjuler det sørgelige og ser op til det store hos fædrene. Det første er et kysk liv, det andet er gode hjem. Er de to ting til stede, kan Danmark få en lykkelig fremtid. Johannes Døberens kald var at vende børnenes hjerte til fædrene og fædrenes til børnene. Det måtte til som grundforholdet. Er dette ikke tilfældet, avles der kun dyriskhed og dårlighed, og da får vi hverken fortid eller fremtid. Et øjeblikkets barn bliver dyrisk, når der hverken ses på fortid eller fremtid, og det må avle trællesind.«

Disse citater fra Ingeborgs referater af Triers foredrag viser, at de, som hun opfattede dem, bekræftede hendes stærkt etisk-religiøse natur og styrkede hendes tro på, at tilhørsforholdet til Gud viser sig ved et menneskes etiske holdning. Dette blev et af de stærkeste træk i den voksne Ingeborgs liv.

Hun boede sammen med Marie Nutzhorn hos P. Mortensen, som tog kærligt imod dem, da de nåede Vallekilde efter en anstrengende rejse. De måtte dagen før tage til Odense, hvor de overnattede. Næste morgen kl. 4 rejste de videre. Ved 2-tiden kom de til Mørkøv station. Regnen skyllede ned, så forkomne var de, da de endelig nåede frem. Men Ingeborg skriver: »Værelset var yndigt, og den elskelige fru Mortensen blev som en anden mor for mig hele den sommer. Da hun havde budt os velkommen, var jeg helt hjemme igen. – P. Mortensen

førte os »i tugt og takt« gennem sin rytmiske undervisning i skønskrivning, som jeg var meget begejstret for.« Måske er det derfor, Ingeborg til det sidste bevarede en usædvanlig smuk håndskrift.

Ingeborg havde svært ved at finde kammerater. Hun var for alvorlig og for indesluttet. Hun klager selv over, at hun ikke kan være folkelig. Hun kan ikke sige »du« til alle de andre elever, og hun kan ikke lide pjank. Dog har hun den norske Rebekka Brenne, som var i huset hos fru Grundtvig, hvor Jacob boede, den morsomme Monne Brummer fra Egtved præstegård, som tilbragte næsten nat og dag hos Marie og Ingeborg, – og Charlotte Bonnevie, men hun var denne sommer næsten uopnåelig, sådan var hun pot og pande med Sally. Alligevel – »Det er mærkeligt, at jeg, kun 17 år, har størst fortrolighed og taler mest med P. Mortensens 48-årige kone.« Det blev et varigt venskab, som overførtes til sønnen, Niels Bukh i Ollerup.

I dette hjem fik Ingeborg en stor naturoplevelse. Det var et forfærdeligt tordenvejr. »Jeg opholdt mig mest på verandaen. Det er umådelig mægtigt, ja herligt, at se sådan et vejr, man føler sig så bitte bitte lille, hvad kan vi mennesker gøre fra eller til under sådan et vejr. Da regnen standsede, spadserede jeg op på Tinghøj, hvorfra man har et mægtigt skue ud over egnen. Derfra så vi 4 ildebrande, ... I en dejlig bøgeskov kan man også blive slået af tanken om, hvor lidt mennesker magter. Vi kan bygge dampskibe, anlægge jernbaner o.s.v., – men ikke et menneske kan skabe et bøgeblad.«

Lærerne får deres bedømmelse! »Vi skulle tegne hos P. V. Jensen Klint. Han begyndte med en fyldt tegnestue, men så det hurtigt svinde ind til to elever, Jutta Mortensen og mig, – ja til sidst »red jeg alene«. Jensen Klint var en streng lærer, derfor ville eleverne hellere tegne hos P. Mortensen, som vi alle holdt så meget af, men jeg lærte meget hos Jensen Klint den sommer,« – så meget, at hun søgte videre uddannelse hos ham for at kunne undervise i tegning på Askov.

»Den altid tjenstvillige Bennike førte os gennem alle de fagre riger på jorden, han selv havde gæstet.« Men Ingeborg blev meget forarget, da Bennike blev forlovet. »De talte første gang sammen søndag, tirsdag offentlig forlovelse, fredag punchegilde til deres ære! Uh, jeg kan ikke udstå de mennesker, der således en-to-tre binder sig for livet.«

Den store oplevelse foruden Triers foredrag var dog Sally Hög-

ströms gymnastik. I en artikel minder Ingeborg om det: »Den 15. februar 1884 var Vallekildes smukke gymnastiksal blevet indviet. Ernst Trier holdt et glødende foredrag om P. H. Ling og hans gymnastik, som han gennem N. H. Rasmussen havde lært at kende. Trier brugte ordet »gudbilledligt« om det, der skulle kaldes på gennem denne rene, formgivende gymnastik, for at legemet kunne blive en værdig bolig for sjælen. la Cour var til stede. Det ord greb ham stærkt, han har brugt det mange gange senere, – han blev førstemanden, drivkraften blandt den flok af mænd og kvinder, der i 1884–85 tog imod den Lingske gymnastik og dermed lagde den op i et så højt plan, at den gav os noget stort at stræbe efter. Ordet »gudbilledligt« blev ofte brugt af la Cours elever. Det lå dybt i min sjæl som et stort ideal, men det var mig så helligt, at jeg næppe turde udtale det.

På den tid kæmpedes der en kamp for kvindens frigørelse på mange punkter. Det må forstås som baggrund for den begejstring, hvormed vi tog fat i gymnastiksalen. Kvinden trængte til frigørelse, vi var underkuede på næsten alle områder, havde langtfra de samme rettigheder som mændene. Tænk på de frygtelig snærende dragter, der hæmmede legemets udvikling og dets funktioner, – og hvor få kvinder med evner og stærk læsetrang fik dem tilfredsstillet... 1871 stiftedes »Dansk kvindesamfund«, der mere end nogen anden forening har hjulpet os frem, har taget den ene lille skanse efter den anden, til vi nu (1943) snart har fået samme rettigheder som mændene.«

Ingeborg fortæller i en artikel om Askovs forhold til dette spørgsmål. »I august måned havde vi på Askov i en lang årrække et 14 dages »lærermøde«. Her mødtes mange af fremskridtskvinderne fra frk. Zahles og frk. Langs skoler o.m.fl., bl.a. baronesse Stampe Feddersen, Ida Falbe Hansen, Jutta Bojsen Møller med datteren Eli, den senere bekendte kvindelæge, og juristen Nanna Berg, senere fru Kristensen Randers. En sådan samling kvinder gav anledning til mange interessante diskussioner om kvindesagen. – På dette tidspunkt var det, den Lingske gymnastik holdt sit indtog i Danmark med Ernst Trier og Poul la Cour i spidsen. Nutidens unge kvinder kan sikkert umuligt sætte sig ind i den forunderlige glæde det var at komme i en gymnastikdragt, hvor man kunne røre sig frit, selv om ærmerne var lange, og kitlen gik neden for knæet. Folk fandt denne dragt upassende, og der gik mange år, før vi kunne tage øvelser i haven. Men

hvor var det dejligt at føle kræfterne vokse ved armgang i bom, klatren i tove, og de mange herlige bundne spring, der krævede mod og behændighed. Vi havde som børn prøvet at sjippe. Det tillod anstændigheden ikke de voksne piger, og dragterne tillod det endnu mindre. Nu fik vi tro på, at vor energi gennem gymnastikken ville vokse, så vi muligt derved kunne blive sundere, dygtigere kvinder, villige til at lystre en given ordre og arbejde, hvor vi blev sat. Det var vidunderligt at blive et nummer i rækken, føle lederens evne til gennem sin skønne kommando at give os del i alt det, der glødede i hende. Takt, retning, samarbejde, skønhed var ord, der prægede sig i os.

1885 blev jeg Sally Högströms begejstrede elev på Vallekilde. Jeg bad da Far, om Sally måtte komme til Askov næste sommer, og denne tanke støttede la Cour i høj grad. I efteråret 1885 drog han i spidsen for 11 andre danske lærere til Lund for under kaptajn Norlanders ledelse at sætte sig ind i det Lingske system. Norlander havde i to vintre gæstet Danmark med en flok studenter, der var blevet mødt med stormende jubel, hvor de kom. Norlander gav nu uden vederlag dette kursus, der kom til at betyde så meget for gymnastikkens fremgang i vort land. Fra Askov var Poul Bjerge og Jens Schrøder blandt »Tylvten«, og det medførte, at der i Askov blev taget vældig fat på gymnastik. Karlene blev delt i to hold med hver sin af de to yngre lærere som leder en time hver dag, og så var alle karlene samlet til gymnastik 1/2 time hver aften før aftenforedraget under la Cours ledelse. Min broder havde desuden et brillant drengehold og efter jul et hold delingsførere. Jeg ledede de kvindelige elever, men karlene fik aldrig lov at se på det, det var alt for upassende. la Cour var derimod ofte på »Pallen«, stadig opmuntrende mig til at gå videre. Denne vinter begyndte la Cour også at holde foredrag om menneskets bygning og livsvirksomhed.

1885 holdtes et nordisk skolemøde i Kristiania. Blandt de emner, der drøftedes ivrigt, var »Unge kvinders opdragelse«. Ved en diskussion stod en svensk pædagog, professorinde Maria Ribbing fra Lund, tidligere lærerinde ved Stockholms kvindeseminarium, frem og talte varmt og stærkt om, at kvinderne skulle lære hygiejne i skolerne. – Far opsøgte hende bagefter, og de fik en lang samtale, der endte med, at Far spurgte hende, om hun ikke kunne tænke sig, at hun og hen-

des mand kunne påtage sig at give danske kvinder et kursus i hygiejne, hvis de kom til Lund. D. 27. august fik Far brev fra professor Ribbing, at han gerne ville hjælpe os.«

Den vinter var Ingeborg atter hjemme under Wenches vejledning og havde sit første hold kvindelige gymnaster.

»D. 3. januar 1886,« skriver Ingeborg i sine optegnelser: »havde jeg mit livs største oplevelse. På vej hjem fra kirke, ud for Vilhelms hus, fortalte Jacob mig, at han holdt af mig, og hvis han havde været ældre, ville han have friet til mig. Nu var han for ung, men ville alligevel spørge, om jeg holdt af ham, og om han måtte komme om to år. Vi gav hinanden hånden derpå og var lykkelige. Jeg betroede mig siden til Mor, og han til sin fader. Begge var glade derover og sagde, at vi måtte færdes frit sammen og skrive sammen. »Men I må ikke kysse hinanden«, sagde Mor, »for det må kun forlovede.« Det forstod vi og overholdt vi. Vi færdedes nu nærmest som gode søskende, og ikke mindst Margrethe var ivrig efter at skrive til sin »plejebroder«. D. 3. juni var jeg i Rødding, og 5. juni havde jeg en lang samtale med Gamle Appel i Skibelund, ganske uden hentydninger. I sommerferien var Jacob og Axel her efter Mors bestemte indbydelse.«

Det var nu egentlig en gammel historie. Ingeborg minder 1890 Jacob om det aller første: »Jeg tænker helt tilbage til mine små visitter hos dig, da du havde det dårlige ben (1883). Hvor kunne du dog indgyde mig fortrolighed, – så jeg fortalte op om også hvad der levede inde i mig, f.eks. når vi talte om foredragene. Det var virkelig lykkelige timer. Og vinteren før, medens jeg stod med lampen i hånd og ryggen mod døren, ingen måtte tro andet, end at det var lampen, der drog mig op på »Gå på«. Og Jacob svarer: »Det var i den tid, noget vist kom nær ind på livet af mig. Det var mærkeligt, at jeg holdt mund i 1½ år.«

Den vinter besøgte Norlander og hans studenter Askov. Ingeborg skriver til Jacob: »Du kan tro, det har været nogle herlige dage, fulde af begejstring. Først lød i lang tid spørgsmålet: Tror du, svenskerne kommer? Det var på alles læber. Jeg håbede hele tiden, at de skulle komme, først da der var telegraferet fra Lund, at de næppe kunne komme, tabte jeg også håbet. Men det varede kun en nat, så meldte et andet telegram: De kommer! Og tænk, jeg lykkelige menneske fik som skolens gymnastiklærerinde fri billet til mødet i Kolding. Der

tog vi så ud en hel bunke med middagstoget. Svenskerne var allerede ankommet efter at have opholdt sig flere timer på banegården i Strib og 3½ time på Lillebælt, nu slumrede de sødt. Men det varede ikke længe, før de dukkede op en efter en, herlige skikkelser! – Endelig tog mødet sin begyndelse. Far bød dem et kort, kraftigt og hjerteligt velkommen, en ganske brillant tale, han takkede dem, fordi de også som venner turde vove dem over isen. Så gav la Cour en kort redegørelse for den svenske gymnastik. Derpå fægtede kaptajn Norlander en »kontra«, d.v.s. »kårde mod kårde« og »kårde mod dolk« med en kandidat Broberg. – Nu var alle svenskerne klædt i de mest udmærkede gymnastikdragter, lysegult tricotliv, hvide bukser og store blågule skærf med en stor sløjfe på venstre side. Du kan tro, det var udmærket at se dem i den dragt, man kunne se musklerne og senerne spænde. – Så kom Jens, hæs som en ravn, med sine 18! Det gik ganske udmærket, ja »Kolding Avis« stiller det spørgsmål, om man, med undtagelse af den umådelige præcision, hvormed svenskerne udførte øvelserne, kunne kalde dem bedre end disse 18. Det er nu meget dumt af det ærede blad, for de kunne naturligvis ikke på den måde sammenlignes, men forbavsende var det at se, og jeg rødmede af stolthed over, at vore folk kunne få svenskerne med kaptajn Norlander i spidsen til at klappe så stærkt. Jens høstede morderligt bifald, og det var ikke ufortjent. – Så kom det store øjeblik, da svenskerne kom marcherende ind, 24 i de ovenfor beskrevne dragter. Hører du til dem, der tror, svenskerne ikke kan springe, så gid du havde set dem! De satte over en hest, langt, langt højere end skolens, uden springbræt og med to mand ovenpå. Det var en umådelig stor hest, men desværre ikke den, de plejer at springe på. Selv de gamle, stive fredericiaofficerer måtte helt overgive sig og gav deres bifald til kende. – Så kom Jens med sine drenge, der høstede livligt bifald. – Ja, så tog vi jo hjem. Ved stationen holdt der så mange kaner, at svenskerne, kvinder og børn kom til at køre. Du kan tro, det gik! Og da vi kom herhjem, stod Dede (Margrethe) i den bedårende røde kjole sammen med alle skolens mandlige og kvindelige elever under et transparent, der var anbragt over døren med et »Velkommen«. Hovedbygningen var illumineret, særlig kvisten. Så fik vi mad og blev præsenteret for de enkelte. Da kl. var 10, ville Far have gæsterne i seng, han fik anvist dem deres pladser, men så snart det var besørget, var sven-

skerne nede igen, de sang »Gluntar« og kvartet så herligt, at man næsten skulle synes, det var himmelske toner. – Vi var tidligt på benene næste morgen, skønt få af svenskerne viste sig før kl. 9. Fint morgenbord med sild, æg og kød. Dede og jeg besørgede naturligvis opvartningen. Kl. 9½ begyndte Jens gymnastikken med delingsførerne, og det gik så brillant, at svenskerne var aldeles forbavsede over, hvad han havde udrettet med dem i 3 uger. Kaptajnen var umådelig glad for sin elev og ked af, at han ikke ville vi sit liv til gymnastikken. Kl. 10½ kom Poul Pedersen (Bjerge)'s hold, det gik nok også udmærket, naturligvis ikke som Jens', men dog godt. Norlander var tilfreds. – Så kom alle de små drenge under stor jubel, de var så søde og gjorde deres sager så udmærket, men Norlander syntes, det var et temmeligt strengt skema til så små fyre. – Så kom frokosten kl. 12½: Forloren skildpadde, bajere fra Marstrands bryggerier o.s.v. Da var vi allerede så kendte, at vi vekslede visitkort på kraft. Svenskerne var uhyre »vakre«, næsten alt for høflige, men meget tiltalende. Så løb vi fra alting og så Jens' elevhold med Nutzhorn som deltager gymnastisere. Udmærket! Derpå kom de storartede svenskere igen, du kan tro, det var brillant, bedre end i søndags, nu var de jo knap så trætte. Jens sprang som medlem af deres gymnastikforening med i sin almindelige gymnastikdragt, og han gjorde os ingen skam, tværtimod var det stolt at se ham springe de højeste spring med så godt som en svensker! Han høstede også meget bifald, så jeg sjælden har hørt magen! Selv har jeg i disse dage klappet, så jeg er både stiv og øm og næppe kan røre mine hænder. – Efter gymnastikken holdt kaptajn Norlander ligesom i Kolding en tale til sine Askovvenner, hvilket han naturligvis fik tilbage i rigt mål. – Så kom alle de mange kaner frem igen, blev læsset med svenskere, enkelte danske, Hulda Rylander, en svensk elev, og Wenche, så rutchede de under rungende hurra'er ad Skibelund til. De var i Københoved, hvor din kære Far var, som vi forgæves havde ventet, og han talte nok så dejligt, i det mindste var der blandt svenskerne stor begejstring over turen, og hvad der var blevet sagt. I Københoved drak de chokolade. Medens de var borte, dækkede vi et meget smukt middagsbord ovre i gymnastiksalen, det er længe siden, der var dækket til så mange og så smukt! – Kl. 6½ var de her igen, og så tog spisningen sin begyndelse: Oksesteg, mandelbudding og ægte svensk banco og naturligvis også rødvin til svenskerne. Her

blev talt mangt og meget, mest til svenskerne og til Jens, som selv måtte op at takke. Fars taler var nu de bedste. Til stor forbavselse for svenskerne vartede husets døtre op, – i de lysegrå kjoler, det gik altsammen herligt. Svenskerne sang adskillige sange, det er noget af det dejligste, jeg i mit liv har hørt. Kl. 9 rejste man sig, og der blev taget af bordet i en fart. Kaptajnen ønskede nu, vi skulle danse, og da spillemanden ikke kunne komme før kl. 10½, begyndte Jens med et orkester af delingsførere på redekam, en dårlig violin og jeg ved ikke hvad, men taktfast var det, og det gik brillant, – og skønt svenskerne ikke er dansemestre, gik det godt. Vi dansede naturligvis kun med svenskerne. – Så legede vi en del svenske danselege, som svenskerne førte op. Men du skulle have set dem »hissa« Far og mange flere, de løftede ham op fra gulvet med magt og bar ham i triumf under dejlig sang rundt i salen. Far sprællede, men intet hjalp. Da eleverne så det, fik de fat i Norlander, men han var vant til turen, da han først var fanget, tog han det med ro og anstand. Gamle Marstrand og la Cour blev »hissade« på stole, det var smukkere. – Endelig kom Ebbe Madsen, og nu gik det løs. Svenskerne var umådelig underholdende og fornøjelige. Kl. 12½ gik svenskerne og vi andre ind i stuerne og havde det »mycket roligt«. Svenskerne sang så herligt, at du ikke kan tænke dig noget lignende! Stakkels Hulda Rylander blev placeret midt blandt sangerne, og de sang og gjorde mange fagter til hende, så hun var lige ved at græde. Svenskerne havde måske gjort mere indtryk på hende end egentlig ønskeligt var. Kl. 1 gik alle til ro. Hulda og jeg stod ene tilbage, – da kom svenskerne tilbage og sang dejligt på ny til 1½, – da endelig søgte de hvile. Kl. 2½ nat blev jeg vækket af den dejligste sang! Først troede jeg, det var en drøm, men da jeg mærkede, at Bedstemor stod ud af sengen og gik hen til vinduet, forstod jeg, det var den dejlige virkelighed. Svenskerne bragte mig en serenade! Derefter gik de om og sang udenfor Dede og Hulda, der denne nat sov i det lille kammer bagved Bedstemors, det nød jeg næsten mere, da jeg nu var rigtig vågen. Hulda og Dede forstod deres sager bedre, de tændte lys og viftede med det, men du kan tro, det lød herligt i den lyse, frostklare nat at høre disse klokkerene toner ud over sneen. Så gik de efter at have sunget »Husker du i høst« omlavet til »Sig mig, lille Grete – « deres vej og soldede derefter en times tid oppe hos Jens. Et held var det nu, at jeg

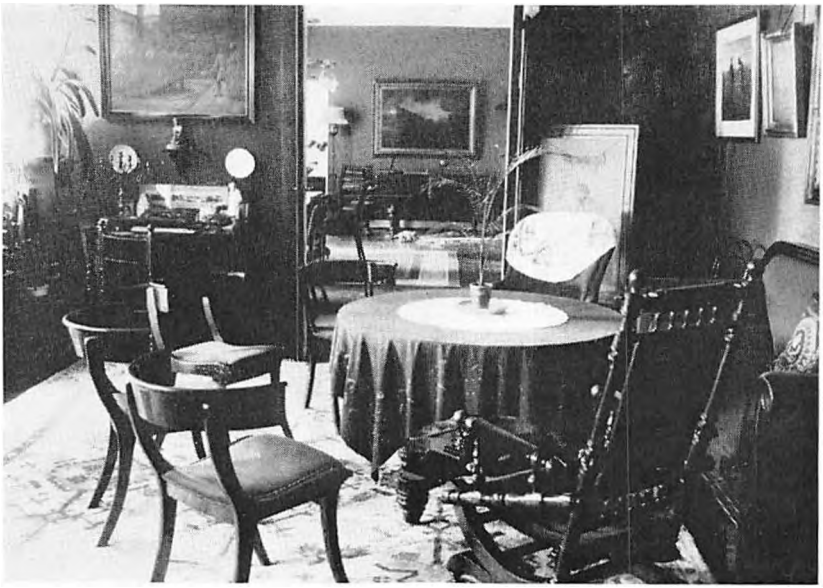

Havestuen – i baggrunden dagligstuen

»Middagskaffen« 1922. Bl.a. Julius Bomholt, C. P. O. Christiansen. I forgrunden: J. Appel og M. Christiansen

En glad stund på den gamle trappe

Mor og datter
M. Christiansen og J. Appel

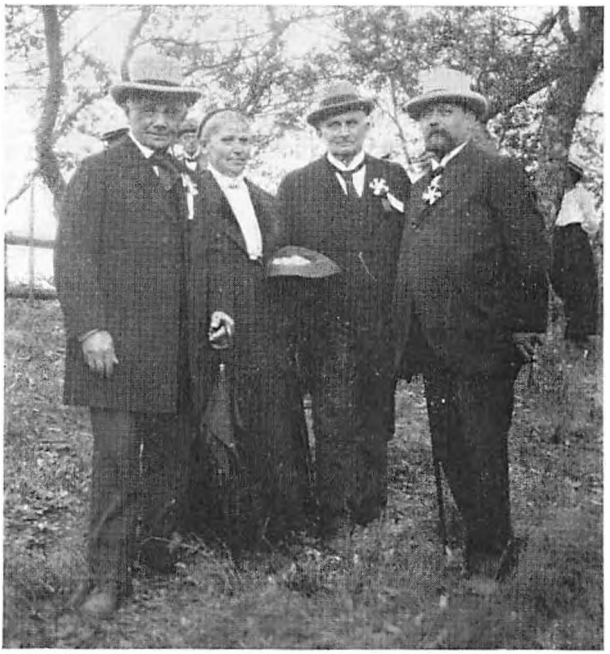

Møde i Skibelund. Appels med talerne: prof. H. Høffding og Jørgen Petersen, Dalum

sov inde hos Bedstemor, for hun mener, det var hende, de bragte en serenade, da hun havde været syg og ikke kunne deltage i festen, hvorover hun var så gnaven, at hun ikke var til at komme nær, – nu derimod er hun i den syvende himmel over den serenade, der blev bragt hende! – Næste morgen rejste de under rungende hurraer! Her var jo lidt tomt, som der altid er efter sådan en fest. – Jeg var glad ved, svenskerne fik Sønderjylland at se, der har de dog måske følt, at vi danske har en dyb vunde, der trænger til lægedom. Ellers har de jo i grunden ikke fået indtryk af en dansk højskole. Den eneste, der talte særlig derom, var gamle Marstrand, der mindede smukt om højskolernes virksomhed og særlig om de unge hjem, der stiftedes af højskoleelever og viste det udbytte, de havde fået på skolen.

Sommeren 1886 prægedes af Sally Högströms arbejde i Askov. Hun kom 1. juni. Far og jeg hentede hende på stationen, det svenske flag vajede på tårnet, og eleverne, der indtil den dag var blevet kommanderet af mig, stod opstillet i skolegården med de nordiske flag, syngende »Du gamla, du fria«.

Til Sallys første elevhold hørte foruden Nutzhorn'erne og os Gudny Bojesen, Kristen Kolds datter Kristine, Anna Hoff, (Ubberup), Elberlings datter Harriet, Ellen Becker fra Fredericia (g. Johs. Kragh), Astrid Lefolii (fra Viborg) o.fl.a., som delvis blev pionerer for den Lingske kvindegymnastik.

Det var en sommer både med kamp og med triumfer for kvindegymnastikken. Sally Högström skriver hjem: »Vi havde opvisning for 40 indbudte læger, bl.a. stiftsfysikus Kjær, og skytteforeningsledere. Salen var pyntet med guirlander, og alle var henrykte og begejstrede. De ville have besked om dragter, lærerkursus o.s.v. Schrøder holdt tale og kaldte mig »missionær«. Jeg selv var meget tilfreds med mine piger og syntes, de gjorde deres sager godt.«

I Ribe var der stor skyttefest, og la Cour havde opfordret Sally til at give opvisning. Det blev imidlertid nægtet. Hun skriver hjem: »Jeg er nu så vred over, at vi ikke kom med. Vi var blevet de bedste, og jeg ville have fået guldmedaille. Johanne Nutzhorn var med mig. Vi ensomme damer sad på tribunen, – men den gik i stykker under os! Som gymnaster reddede vi os med et spring og kom ned på fødderne med et ordentligt nedspring. Det var mere end man kunne sige om dem, som gjorde gymnastik, de kom lige så tit ned på ho-

vedet som på benene. De hoppede over en mængde puder, undertiden kom puderne trillende sammen med dem hulter til bulter på gulvet, man spurgte ikke, hvordan man kom over, kun *om* man kom over. Aa, hvor jeg ærgrer mig over denne usle gymnastik uden form eller mening. Støvet stod i højen sky fra snavsede madrasser og masser af kridt, så man måtte sidde og holde lommetørklædet for mund og næse for ikke at få det i sig. – Senere var der sækkevæddeløb o. l. tarvelige og besynderlige fornøjelser. Derefter talte la Cour aldeles udmærket om den svenske gymnastik. Jeg ville ønske, jeg kunne huske det, for så godt kan ingen i Sverige tale om gymnastik. Så var der præmieuddeling og fællesspisning. Vi sad ved amtmandens bord.

Søndag skulle vi til Kolding til festen for C. Berg, som havde siddet i fængsel og var kommet ud. Vi askovitter havde en kreaturvogn. Vort tog havde 80 vogne og 2 lokomotiver, og der var masser af dampskibe. Det var et uendeligt tog, hver kreds under sin fane, vores blev indviet den dag. Toget passerede gennem byen forbi et vindue, hvor Berg stod og hilste nådigt på sine undersåtter! Senere var der taler på en mødeplads, men jeg kunne ikke høre andet end: Hør! Hør! Bravo! Bravo! Ved Nutzhorns (Bergs svogers) hjælp kom hans døtre og jeg uden billet ind til den store fællesspisning og kom til at sidde lige over for Berg. Han snakkede meget med mig og var meget elskværdig og indbød mig til at besøge sig i København. Da Berg kom ind i salen, var der en råben hurra uden ende. Der blev holdt mange, mange taler. Stemningen var livlig, hurraråbende, klappende, viftende, ja ren ekstase! Jeg har aldrig set magen. Det var morsomt at være med til dette! Om natten, da vi kørte hjem, blev der råbt hurra ved alle stationer, og man råbte: Leve Berg! Ned med Estrup! – Jeg skal give opvisning for lærerkursuset og Berg, som kommer herud. – Berg blev indtaget i gymnastikken! I søndags var der fest for ham i gymnastiksalen. Der blev holdt en masse taler og skåltaler, – den fjerde for mig med en fin tale af Bågø fra Testrup folkehøjskole. Jeg følte mig forfærdelig smigret.«

Sally Högström deltager også i højskolens undervisning: »Jakob Knudsen læste Shakespeares »Othello«. Jeg fandt den meget opstyltet, den greb mig slet ikke. Derimod var mange af pigerne grebet, også den lille Ingeborg, der sad så ganske rolig. Da det var forbi, kom hun ind på mit værelse og kastede sig stortudende i mine arme.

Jeg søgte at trøste hende, men tænkte ved mig selv, at jeg var en rigtig upoetisk størrelse, som ikke kunne gribes af det tragiske. Men i går hørte jeg Begtrup og blev aldeles henrykt over hans livlige og barnlige måde at tale på. Det var om Oehlenschläger, og han læste stykker af »St. Hansaftenspil«, »Guldhornene« og »Morgenvandring«. Da mærkede jeg, at der også er liv i mig, at jeg også har følelser. Jeg tænkte, at når man har nået lidt i livet, gribes man ikke sådan af det raffinerede, som af det stille og vemodige. For nogle år siden ville »Othello« have gjort et vældigt indtryk på mig.« – Lille søde Ingeborg kommer mig stadig nærmere, og vi er meget sammen, for hun er en enspænder og trænger til, at man tager sig af hende.«

Sally fortsætter: »Pinseaften var vi ude i den lille skov for at plukke blomster til at pynte stuerne med. Ingeborg var der også. Nogle var i gymnastikdragter, så da vi kom ind i skoven, tog vi skørterne af og hoppede så let omkring. Vi var så glade og muntre, – men som vi dansede og sang, stod der pludselig to unge herrer foran os – det var Hans Appel og hans broder Axel, som var kommet. Vi blev jo ude af os selv, – i benklæder! styrtede ned på jorden og kastede en masse kæmpebregner, vi havde plukket, over benene. Så sad vi en tid og snakkede, – til vi styrtede op og ind i skoven efter vore skørter. Så kom vi tilbage, pænt klædt, til herrernes største forbavselse. Så legede vi »tik«, til vi udmattede sank ned og sang aftensang i den nu stille, tavse skov. Jeg er vis på, at mange mennesker ikke ville kunne forstå en sådan hurtig overgang fra leg og spøg til alvor. Jeg syntes, den var så naturlig og beroligende, og med glad hjerte vendte jeg hjem med de øvrige kl. 11 og var fuldt tilfreds med min første pinseaften borte fra hjemmet. – Næste dag fandt jeg de samme unge, og de havde travlt med at lægge »Meddelelser« sammen og »Opfordringer« til at støtte den udvidede højskole i Askov. Jeg sluttede mig til selskabet og kommanderede: Fold! Bøj! Glat! Læg væk! og: Meddelelser til venstre! Opfordringer til højre! Hans Appel kommanderede: Lige ud! Vi havde det forfærdelig morsomt i al vor travlhed! Om aftenen gik vi en tur, jeg gik sammen med Axel Appel og fandt ham meget tiltalende. På hjemvejen standsede vi overfor Begtrups og sang en serenade for dem, som lokkede dem ud i den herlige måneskinsaften.

Forrige søndag var jeg med til demokratisk fest kl. 10 her i en af de små skove. Vi marscherede derhen med vore nordiske flag i

spidsen. Schrøder holdt tale, og Nutzhorn og Begtrup, den sidste var så morsom. Jeg var først lidt betænkelig over den demokratiske fest, men det var en meget skikkelig forening, og vi havde det meget morsomt med sang og chokoladegilde i det grønne.

Den næste uge kaldtes »den svenske uge«. Her var nemlig en professor Ribbing fra Lund, en stor videnskabsmand, som snappede foredragene fra de andre. Han talte om religion, mission, rejsebeskrivelser og om sit fag, sundhedslære. Pigerne forstod ham udmærket, og Schrøder og alle var begejstrede. la Cour og Nutzhorn festede for professoren, og jeg var med og havde det meget morsomt. Her har også været fest for Knudsen hos Nutzhorn med tale og banco i anledning af, at Knudsen skulle til England. Den sidste dag var der afskedsgilde for professoren hos Schrøders, og alle lærerne var samlet foruden nogle gæster, bl.a. en fru Dahlerup med to døtre. Hun førte i aftenens løb talen hen på den moderne litteratur og var så ivrig for den og læste nogle småstykker op af en, som hedder Schandorph, og fortalte om ham og Brandes, og sluttede sin tale med, at disse ønskede »frihed for Loke så vel som for Tor«. Schrøder blev så rasende på hende, fordi hun anvendte dette citat af Grundtvig om disse hans fjender, og så heftig, at han for ud imod hende og rev bogen ud af hånden på hende og kastede den på gulvet. Der blev en heftig ordstrid, som dog endte godt. Men hvor blev jeg forunderet over at se Schrøder så heftig, han, som ellers er så rolig af sig. Det var også smukt at se, hvordan den rare Lottemoster (fru Schrøder) beroligende lagde sin hånd på hans arm, og så var han straks mindre heftig. Denne lille scene gjorde sådan et indtryk på mig. Bagefter var der så roligt og friskt som efter et heftigt tordenvejr.«

I Vallekilde havde Ingeborg allerede hørt om, at der hjemme i Askov også skulle være »udvidet« pigeskole. Hun skriver til Jacob: »Det er ikke pige- og karleskole sammen, men ved siden af hinanden. Det er beregnet på, at pigerne skal være her to somre og helst den vinter, som ligger imellem. Far mener, jeg skal være gymnastiklærerinde, men det tror jeg nu ikke nær, jeg kan blive dygtig nok til. Dog, vi får se. Gid denne nyhed må være god og komme til at bringe frugt og velsignelse til det danske folk. Jeg synes nu, det er rent galt, når karlene er inde i så meget, som vi ikke har spor af begreb om. Når der skal være tale om, at folk skal følges ad og skal kunne tale

sammen om noget virkeligt, så må der være temmelig ligelig og jævn udvikling på begge sider, ikke sandt? Så jeg tror og håber, det må gå godt.« – Sommeren 1886 købte Jenny la Cour »Veumhus«, og der blev grundstenen lagt til den sidebygning, hvor der skulle være spisestue m.m. Der var allerede indmeldt 15 piger til den første vinterskole for kvindelige elever. Sally fortæller:

»I går var her en lille fest, da grundstenen blev lagt til et nyt hus til den udvidede pigeskole om vinteren. Det blev højtideligholdt med tale, sang og flag, ikke som hos os med mad og drikke. Jeg holder nu på en behagelig blanding af begge dele. Der var flere, som murede en sten, lærere og elevpiger, som repræsenterede Danmark, en norsk landsmålsdigter Sivle og en norsk frøken repræsenterede Norge, – og jeg og professor Ribbing repræsenterede Sverige. Det kan man da kalde et skandinavisk grundlag! Der er også adgang for piger fra alle Nordens lande. Det var kl. 8 om aftenen. Bagefter legede vi på en stor eng, som lige var slået. I begyndelsen var det meget morsomt, men så skulle vi deles, fordi vi var så mange. Jeg blev sat i spidsen for en flok, og vi legede »Jæger og hund«. I en anden flok var der nogle herrer, jeg tror, Appel'erne var med, – og så begyndte pigerne i vores flok at løbe over til herrernes flok, – vores gik i stykker, og jeg blev vred og gik hjem. Jeg syntes, det var skammeligt gjort, at det er galt, at pigerne altid synes bedst om at være sammen med herrer.«

Sommeren bød dog også på andre oplevelser, som Ingeborg fortæller om: »På min fødselsdag, d. 26. juni, havde jeg besøg af Rebekka Brenne. Hun gæstede skolen en tid, og da alle pladser var optaget, kom hun til at bo hos mig, hvad jeg var meget optaget af, fordi Jacob var meget gode venner med hende. Den morgen blev vi vækket kl. 5 af Marie og Johanne Nutzhorn, der kom ind og bekransede min seng. De vidste, at jeg ikke holdt af fest den dag, men lykønskes skulle jeg! Det var kønt af dem og morede min norske gæst meget. Mine gaver gav udtryk for, hvad jeg var optaget af: Far gav mig Poul Bech: »Livet«, til selvstudium. Mor: Beethovens sonater. Så fik jeg bøger om klædedragten, den ene af Sally om reformdragten, der da var på tapetet. Hun brugte den selv, og snart havde Mor, min søster og jeg og mange flere den og benyttede den i mange år.«

»Da jeg led meget af hovedpine den sommer,« fortæller Ingeborg,

»blev det bestemt, at jeg skulle til Vesterhavet, så snart skolen var sluttet. Først kom jeg til Hjerting sammen med fru Camilla Køster og hendes børn. Dagen før afrejsen var vi til alters, en dejlig dag. Vore altergange indledtes gerne aftenen før med, at vi, der ville følges ad, samledes i havestuen og sang altergangssalmer. Ofte talte Far lidt, eller han eller Mor læste et lille stykke for os, der passede til lejligheden, en dejlig indvielse til søndagen. – En af de første dage i Hjerting sejlede vi badegæster til øen Langli i Hjerting bugt og derfra til Skallingen, hvor vi badede i Vesterhavet. Vi var om bord i en lodsbåd, hvor de solgte ravsmykker. Senere var vi en meget eventyrlig tur til Blåvand. Vi sejlede til Ho, kørte i høstvogn til Blåvand og drak en frygtelig kaffe i gården ved redningsstationen, hvor de altid havde 20 senge opredt til at modtage skibbrudne, som de var pligtige til at tage sig af. En dag fik jeg et overraskende besøg af Margrethe, Sally, brødrene Appel og Gudny Bojesen. Vi havde en fornøjelig dag, og Sally blev tilbage og sejlede sammen med mig til Nordby på Fanø, hvortil Far og Mor allerede var kommet med den lille vogn og hesten Klaus, da Mor ikke godt kunne tåle at gå. Hest og vogn installeredes hos møller Thyssen, og når vi skulle ud, måtte jeg hente befordringen og selv spænde for og fra. Vi boede i enkemadam Ane Sørensens pensionat i et lille stråtækt hus midt inde i Nordby, men den meste tid var vi ved havet eller mellem klitterne, hvor Far ofte læste højt for os – en ren idyl. Sally og jeg frydede os over at se, hvor uendelig lykkelige og glade Mor og Far var.

I september rejste så 20 kvinder med vor alderspræsident, frk. Zahle og Mor i spidsen til Lund. 8 højskolemødre og ellers lærerinder fra de højere pigeskoler, – og så var vi 6 ganske unge piger, hvis interesse Sally Högström særlig havde vakt, som fik lov at deltage. Mor, min søster Margrethe og jeg var professor Ribbings private gæster. Undervisningen foregik i deres hjem, »Spoletorp« lidt uden for byen. Professoren holdt 32 foredrag for os, og hans frue et par enkelte om kvindehygiejne, så smukt, at vi alle måtte beundre hende for den taktfuldhed og sjælelige finhed, hvormed hun kunne tale om dette emne, som de fleste i datiden fandt det forargeligt at tale om. Efter foredragene var der spørgetime, og det var udmærket for os unge at lytte til de ældre, erfarne kvinders kloge spørgsmål og professorens udmærkede svar til gavn for os alle.

Efter kursuset blev jeg tilbage som patient og gæst. Professoren gav mig massage for den hovedpine, der altid havde pint mig, og som han fandt årsagen til (muskelknuder i hals og skuldre). Han sørgede for, at jeg hver dag kom til friskgymnastik under Norlanders ledelse, og fru Ribbing underviste mig privat sammen med en ung studine i adskilligt, hygiejnen vedrørende. Den elskelige fru Ribbing havde en sjælden evne til at vinde unge pigers fortrolighed, hun blev min moderlige veninde, så længe hun levede. – Disse menneskers gerning var helt præget af deres inderlige gudsforhold, så det blev et forunderlig trygt hjem at leve i og føle, man blev betragtet som en af deres egne. – Ribbing følte tidens puls. Nu bagefter forstår jeg, hvorfor han så stærkt understregede de store biologiske forskelligheder mellem mand og kvinde, han ville ikke have os emanciperede, men lære os at takke Gud for de evner og gaver, der særlig er kvindens.

Da Ribbing sagde, at jeg måtte fortsætte med massagen, kom dr. Bojesen nogle dage til Lund for at lære at udføre den, og vi fortsatte så i Askov. Bojesen kunne ikke massere som Ribbing, men den daglige behandling af ham medførte, at jeg kom til at forstå og holde af dr. Bojesen og lærte meget af samtalerne med ham.«

»For Mor kom der en vanskelig tid. Far var blevet valgt til landstingsmand, og det medførte store forandringer i vort og skolens liv. la Cour blev konstitueret som forstander, men alle de mange småbryderier måtte Mor jo klare selv. Mor led meget under det, men mine forældre mente begge, at det var et offer, der måtte bringes Danmarks sag.

Da det var blevet bestemt, at jeg skulle undervise noget i den af frk. Begtrup åbnede børneskole, fik jeg Wenches store, dejlige værelse (»Gå på«) ene for mig selv. Jeg fik mig ganske dejligt indrettet med blomster, et lille springvand og meget andet. Dede underviste børnene i tegning, jeg skulle foruden gymnastik fortælle børnene historie. Det gav mig meget arbejde, men børnene var så glade for mig, og frk. Begtrup, der som skolebestyrerinde pludselig kunne komme ind i timen, syntes, det gik så godt, at hun rådede mine forældre til, at jeg skulle være lærerinde med historie som speciale. Jeg husker, at jeg bl.a. fortalte Olav Trygvasons saga, og børnene var lutter øren. – Der var mange andre, som underviste børnene. Foruden os søstre,

(naturligvis gratis) havde Elbæk matematik og Thora Konstantin Hansen engelsk. Frk. Begtrup selv underviste i naturhistorie, der var hendes speciale. Frk. Begtrup påstod, at jeg fortalte så levende, at det stod fast i børnenes minde, alt, hvad jeg havde fortalt. Hun ville have mig til at fortælle historie også for de store klasser, men det turde jeg ikke. Hun gjorde alt for at vinde min fortrolighed, men hun tiltalte mig nu engang ikke.«

Om vinteren 1886–87 var der meget andet at fortælle: »Jeg havde alt for meget arbejde for mine kræfter den vinter: 2 timer daglig i børneskolen, 1 times gymnastik med de kvindelige elever, – og jeg havde den glæde, at en stor flok af dem bad mig give dem en ekstra time, – 3 spilletimer ugl. med min broder Åge om morgenen kl. 6½–7½. Selv fik jeg undervisning i klaverspil 1 time daglig, – gik til regning på pigeskolen, var med til mindst 1 foredrag daglig – og dertil kom Bojesens massage. Om aftenen gik Johanne Nutzhorn og jeg til paparbejde hos Søren Meldgaard, som var kommet hertil for at oprette en husflidsskole.

Den vinter holdt Sigurd Konstantin-Hansen, præst i Jernved, en række kunsthistoriske foredrag på skolen, og Cornelius Appel en række bibelhistoriske. Også Svend Høgsbro holdt foredrag den vinter. Blandt eleverne var Niels Dael (senere Liselund) og Ole Jensen (senere Frederiksborg). Eleverne var delt i to partier, det ene skrev »Luftskipperen«, det andet »De frisindede«. Der var gode skribenter på begge partier, men det skadede skolearbejdet med denne spaltning i flokken. – Fællesskolen tiltalte mig ikke. Tonen var efter min mening alt for fri mellem karle og piger, selv om nutiden ville finde den meget snerpet. – D. 7. december måtte jeg frem med mine piger ved en gymnastikopvisning på skolen. Det var første gang, jeg havde mange tilskuere, blandt dem Gamle Appel. Trods min store nervøsitet gik det heldigvis godt. Ved en lille fest på »Veum«, hvor skolen tog afsked med pigeskolen 1885–86, holdt la Cour en stor tale til mig. Jeg krøb under bordet, så flov blev jeg over alt det kønne, han sagde om mig, – og eleverne havde digtet en sang.«

Men hvad med fremtiden? »Der var planer fremme om, at jeg næste år skulle til København og danne hjem for Far derinde, læse og spille. Meget tiltalende var der i den tanke, men jeg var angst for, hvordan det skulle gå mig og Jacob i samme by under de vanskelige

prøveår, vi selv havde sat os.« Det var heller ikke det, Ingeborg mest ønskede sig. Hun ville gerne fortsætte sin uddannelse i gymnastik, men den eneste mulighed var »Gymnastiska Centralinstitutet« i Stockholm. Charlotte Bonnevie, som var med på Sally Högströms første kursus i Vallekilde, var nu kommet ind på »G.C.I.«, – det kunne altså lade sig gøre. Danskere var velset der, siden N. H. Rasmussen, som var cand. polyt., i 1883 havde været elev der. Der var altså allerede en vis dansk tradition ved »Centralen«. Ingeborg turde dog ikke tale om »G.C.I.«, da hun vidste, at det ville koste forældrene store summer, og det havde de ikke råd til.

Men det skulle komme helt anderledes. »Det blev til mange overvejelser. Mine forældre, la Cour og vor gymnastiklærer Jørgen Rasmussen (Kirkebjerg) og Charlotte Bonnevie tilskyndede stærkt, – men Sofia Appel i Rødding forstod slet ikke min trang til at komme ud. Far rejste til Lund for at tale med Ribbing og Norlander om sagen, og de pressede meget stærkt på, at jeg skulle søge ind allerede i efteråret. Selv om jeg var for ung, skulle de nok sørge for, at jeg blev optaget alligevel. Selv fandt jeg det dejligt at blive grundigt uddannet i et fag, som havde fængslet mig, og at jeg kunne komme til at hjælpe andre som sygegymnast. Og var det ikke et fingerpeg, når mænd som Ribbing og Norlander sagde: Du skal! Jeg var blot bange for, at kræfterne ikke ville slå til, – og så de mange penge, det ville koste! Ribbing og familien i Rødding havde fået at vide, at jeg rimeligvis ville gifte mig engang, for jeg ville ikke tage mod hjælp, hvis de havde andre tanker om mig. Men der var tale om, at Ribbing skulle være kultusminister, og hvis de flyttede til Stockholm, skulle jeg bo hos dem.

»Jeg bad Jacob om råd, uden hans minde kunne jeg ikke tage derop.« Her begyndte nok den første vanskelighed mellem de to unge. Jacob og hans slægt, – mindst hans fader, – var mere gammeldags end askovfolkene. Jacob betragtede det, at Ingeborg ville tage en eksamen, som mistillid til, at han kunne forsørge en familie, og dette fortsatte, efter at hun var kommet til Stockholm. Han var jo også et usikkert kort, ikke engang student, hvad der stadig pinte ham.

Jacob skriver: »Jeg kan ikke være rigtig rolig, når du drømmer om Centralinstituttet. Jeg ser dig allerede med kort afklippet hår à la Sally, og det synes jeg ville være rædsom kedeligt for den uforligne-

lige fletning, du nu har. Gifte mig på den måde, at du skulle tjene noget eller måske halvdelen af vort nødvendige, det tror jeg næppe, jeg kunne finde mig i . . . Jeg har i og for sig ikke noget imod, at du tjener noget, det må bare ikke være nødvendigt for udkommet. Jeg må vise alle de gode mennesker, at det er både min agt og min alvorlige vilje ikke at spekulere i din arbejdsevne. Jeg vil sætte alt ind på, at mit arbejde kan få den tilstrækkelige værdi til at indbringe vort udkomme. Det ligger mig meget på sinde at hæve enhver tvivl om, at jeg skulle spekulere i højskolesagen, fordi jeg er forlovet med en pige, der efter al sandsynlighed vil få en selvstændig gerning i denne sag. Gud Fader give sin velsignelse til, at vi må finde vor virkekreds sådan et sted, at vi begge uden at hindre hinanden kan arbejde sammen, så det ikke skal siges, at den ene arbejder i vedkommende sag, fordi den er gift med den anden.«

Ingeborg skriver til ham: »Det giver et sæt i mig, hver gang du nævner artium. Går det svært i dig? Ak, kunne du dog komme til ro dermed. Jeg har aldrig tvivlet på, at du kunne forsørge en familie, men jeg trængte til at tage dette arbejde op, det gør så usigelig godt at komme lidt ind i det, der interesserer en, det var for min egen uddannelses skyld, jeg rejste hid, for om muligt at hjælpe til, at den Lingske gymnastik kunne få bedre indgang herhjemme. Det arbejde, jeg allerede havde lagt deri, tilfredsstillede mig ikke, fordi jeg følte, at jeg ikke kunne nok, jeg var for udygtig. Når jeg nu forsøger at øse af de bedste kilder, jeg ved, må du forstå, der er noget beroligende deri for min sjæl, – der er alvor i mit arbejde. Når jeg kan gå heroppe og længes og dog ikke en eneste gang fortryde, at jeg tog herop, – mon det da ikke er tegn på, at jeg trænger til dette for at udvikle mig ret. Jeg kan forstå, at det ligger dig på sinde at hæve al tvivl om, at du brillant kan forsørge en familie, og jeg indser, at jeg på den måde har pådraget dig en stor byrde. Blot jeg kunne hjælpe dig at kaste den af. Så mørkt synes jeg nu ikke, det ser ud for os. Jeg kunne fristes til at sige, at inden jeg fylder 25 år (den tids myndighedsalder), er jeg umyndig og du min forsørger, jeg turde næsten vædde på det.«

Men der var også en anden vanskelighed for Jacob, selve arten af Ingeborgs arbejde var ham imod. Man kan da tænke sig hans reaktion, da han læste følgende: »Vi læser om muskler og peger dem ud på en stor arm af et opdissekeret kadaver. Det er meget ubehageligt,

og værre bliver det vel, når vi en af de første dage skal begynde at dissekere, – tænk jeg, som aldrig har set liget af et voksent menneske. Jeg begriber ikke, hvordan jeg skal kommer over det. Og så skal vi have et kadaver i 3 måneder.« – Og massagen! Jacob forestillede sig hende gnidende på gamle levemænds maver – det var utåleligt!

De to unges brevveksling har dog først og fremmest et religiøst indhold. Og det er oftest ham, der søger hendes hjælp. »Dine breve anslår strenge i mig, der minder om alt godt i livet og maner mig til at stræbe efter at blive et sandt og flittigt menneske og til at sky alt falskt og skinvæsen. Hver gang jeg hører fra dig, bringer du mig i et mere personligt forhold til det, der er afgørende for os mennesker, nemlig til den Gud, der har, og som selv er, den ægte kærlighed. Ja, gid vi rigtig må blive hans børn. – Det bedste, et menneske kan give et andet, må dog være næring til det livsfrø for evigheden, som Vorherre har nedlagt i hvert menneskehjerte. Og det kan jeg sige, at noget sådant har du givet mig. – Jeg har også i mange år bedt Vorherre om at styre vor sag, men det er mig en langt større sikkerhed for, at han er med os, at jeg ved, du også længe har bedt derom, thi jeg tror, du har et langt mere personligt forhold til ham end jeg, ikke sådan, at jeg vil rose dig af den grund, nej, jeg vil kun takke for det, takke ham, der råder hjerter og tanker. . . . Jeg er for det meste ved godt mod, fordi jeg har Vorherre og dig at stole rigtig barnlig trygt på, sikker på, at med Jer fører livet her til det evige, lyse hjem, hvor vi kan samles i evighed med alle vore kære. – Det, der knytter os sammen, er dog først og fremmest fællesskabet i Jesus Kristus.«

»Tak, at du i lørdags, da det kneb for mig, kunne hjælpe mig i al min kvide. Du trøstede mig, som jeg har tænkt mig, en moder kunne hjælpe sin søn, der er i nød. Du hjalp mig ikke blot ud af det tunge og mørke, nej, du hjalp mig igennem det og gav mig mod til at håbe på Vorherres nådige hjælp. – Jeg trænger til at græde som et lille barn for at kunne få den ydmyghed i hjertet, alle vi mennesker slet ikke kan undvære, om vi skal være Guds børn og hinandens medhjælp. Og så må jeg sige dig, jeg vil helst sige *sønlig* tak, at du kan bekende troen og bede Fadervor med mig. Jeg kan bede selv, men jeg kan ikke nå frem på den måde, du kan hjælpe mig til. Det er, synes jeg, omtrent den største velsignelse for mig, at du kan hjælpe mig så inderlig godt i den henseende. Tak for det, og Vorherre ske tak for

det. – Når vi er sammen, går den uro, der ofte er i mit sind, bort. Der er hvile i samværet, der er tilfredsstillelse for sindet i at kunne betro sig helt til hinanden, sikre på, at den ene omfatter den anden med kærlighed og trofasthed.«

Men Jacob havde altså givet sig, Ingeborg kom til Stockholm 1887. Men hans to indvendinger bestod gennem årene. Han holdt fast på, at *han* ville forsørge familien. Ingeborgs løn blev fra den første dag sat i banken, hvor svært det end var at klare sig. Hun fik altid en meget lille løn, men pengene blev med renter til en formue, som gjorde det muligt at sætte børnene i vej. Og sygegymnastikken blev så at sige kun brugt til børn.

Før rejsen til Stockholm var de blevet offentlig forlovede. Cornelius Appel måtte gennemgå en farlig operation for kræft i ansigtet. Da det stod på liv og død, og Cornelius Appel jo var klar over, at de unge holdt af hinanden, syntes Schrøders, at det var rigtigst, at Ingeborg kom derover. De mødtes på »Hotel Prinsen« i Roskilde, hvor de blev »rigtigt« forlovede, og Ingeborg blev derovre, til faren var overstået. Det ene øje og en del af ganen var blevet fjernet, og Appel kunne siden kun tale med besvær. Da en ny operation og alle forsøg med en kunstig gane ikke hjalp, måtte Appel 1889 opgive præstegerningen. Han flyttede til Dalum, hvor de to ældste sønner arbejdede ved landbrugsskolen og ved en børneskole. En indsamling over hele landet skænkede ham en bolig, som han kaldte »Folkely«.

Professor Ribbing kom ikke til Stockholm, men han sørgede for, at Ingeborg kom til at bo gratis i 2 år hos hans moder, den gamle kammerherreinde Ribbing, der boede sammen med datteren Maria og »trotjänarinnan« Charlott. Der havde hun det trygt og hjemligt og mødte mange værdifulde mennesker. De ydre forhold var primitive dengang. Hun måtte på badeanstalt for at få bad og gyser ved, at 1 bad koster 1,25. Man blev behandlet af en baderske. Men hun skriver til Jacob: »Jeg har bedt om lov hjemme, jeg vil så gerne være ren over hele mit legeme. Du kan tro, der var elegant på badeanstalten! En hel festsal til ventende badegæster. Jeg behøvede ikke at vente, men kom straks op til den badejomfru, der plejer at passe Sally.«

På Centralinstitutet var begyndelsen – efter beskrivelsen til Ja-

cob, – ikke særlig lovende. »Vi kom drattende til en fremmed bygning, nogle enkeltvis, men næsten alle havde eller fandt veninder, så jeg følte mig ene, som vi sad der i den store sal til sygegymnastik og ventede. Endelig kom forstanderen, professor Törngren, og frk. Ödmann, gymnastiklærerinden, i stiv, sort silke, og tog plads ved et bord for enden af salen. Vi rejste os alle straks og blev stående, til professoren bød os sidde ned. Så bød han os velkommen, og dernæst opråbtes vore navne, og vi stod op en efter en og nejede og svarede »Ja«. Mit navn var det sidste. Vi er kun tre udlændinge, en norsk, en finsk og så jeg. Så fortalte professoren os, at i denne uge fik vi kun én time om dagen, navnlig pædagogisk gymnastik, men i næste uge skulle vi begynde for alvor, til den tid håbede han, vi havde vore dragter og alt i orden. Så sagde han et par ord mere, bukkede og gik sin vej. Frk. Ödmann fulgte i hans kølvand. Vi andre ventede lidt, men da der intet mere lod sig høre eller se, fortrak vi også, en efter en, eller i klynger, som de var bekendte til.«

Ingeborg var rigtignok kommet hjemmefra! Denne velkomst lignede ikke elevernes i Askov, når hendes mor stod på trappen med åbne arme! Men snart blev det bedre. Professor Törngren var altid meget venlig, men som lærer var de ikke glade for ham. Dr. Wide derimod var den forgudede lærer. Han kunne rigtig gøre eleverne interesserede i anatomi og fysiologi. Svært var det. Ret hurtigt gik en af kammeraterne fra, da hun ikke kunne holde det ud. »Jeg havde ikke troet, det var i den grad vanskeligt at lære, og at der var så meget at læse. Skønt jeg havde tænkt ganske godt over, at det ville blive anstrengende, strakte tankerne dog langt fra til mod virkelighedens sværhed.« Dr. Wide havde også den frygtede dissekering, som Ingeborg imidlertid snart blev dygtig til. Men han kunne komme med foruroligende udtalelser: »Dr. Wide fortalte en mærkelig ting. Han kom nemlig med den gamle sætning, at »der opstår intet liv af det, som ikke er liv«. Ifølge denne sætning skulle intet organisk stof kunne opstå af noget uorganisk. Dog, tilføjede han, har man i de senere tider uddraget netop de samme stoffer af et uorganisk emne, som urinen indeholder, altså kan der komme noget liv af det, som ikke er liv. – Mig forekommer det som en uhyggelig hjælp for Darwins tilhængere, om det virkelig er tilfældet. Mig gør det jo intet, jeg tror på skabelsen fra Gud, men det bedrøver mig, om de, der har vendt sig fra

skaberen, skal få tilsyneladende våben i hænde, der kan være farlige for stakkels tvivlrådige kristne.«

Der blev stor sorg, da Dr. Wide blev professor ved det ortopædiske institut, så de måtte have en anden lærer. Men Dr. Lewin viste sig at være lige så betydelig. »Hver time hos Dr. Lewin er en ubetalelig skat, det er aldrig hverken ensformigt eller kedeligt. – Du aner ikke, hvor Dr. Lewin er mageløs mod mig. Hans omhu for sine elever er sandelig stor! Han er lærer og læge i ordets bedste forstand.

Og så havde vi kaptajn Silow som leder af skolegymnastikken. Den måde, han »forærede« os en øvelse på, som han kaldte det, var mesterlig. Alle de enkelte stillingsmomenter blev omhyggelig gennemgået i form og virkning. Han søgte at få alt det ideelle, opadstræbende, frigjorte frem i en øvelse. – Vore to lærerinder var derimod for gamle og havde slet ikke fulgt med.

Mine lærere satte os høje mål, men også om dem gjaldt det, at de ville fremelske det specielt kvindelige, selv om gymnastikken måske var præget for meget af det mandlige. Undervisningen i æstetisk gymnastik var holdt op, året før jeg blev elev, for, som professor Törngren sagde: »Eleverna skrattar, lederna skrattar, publiken skrattar, och gymnastiken är för god att bli löjlig.« Sådan var tiden. Men for mig var det en skuffelse, da jeg tror, den ville have hjulpet os pionerer til at få mere af det bløde, sjælfulde frem, end vi magtede. Vi måtte pløje, måske groft, inden mulden blev beredt til at tage mod mere skønhed, men jeg tror, vi lagde grunden dybt ned.

Når der er blevet sagt om den Lingske kvindegymnastik, at den var mandhaftig, skyldtes det ikke dem, jeg lærte den af, men det hænger sammen med hele den tid. Kvindens frigørelse og så, at der var så mange mandlige ledere, der måtte tage sagen op af mangel på uddannede kvindelige. De bedste mandlige ledere, f.eks. K. A. Knudsen og Olav Schrøder, indså straks, at mandsgymnastikken ikke direkte måtte overføres til kvinderne. De udarbejdede særlige dagsøvelser for os. Så snart der kom kvinder med god uddannelse, trak de sig villigt og glad tilbage. Idealet var en ædel, ren kvinde, hvis skikkelse nærmer sig de græske statuers skønhedsideal, hvis sunde legeme gerne skulle være bolig for den sunde sjæl, så vist som begge dele er givet fra skaberens hånd, – men med gaven følger også ansvaret for at bruge begge dele ret.«

»På instituttet læser vi fra 7 morgen til 8 aften med frokost og middagspauser. Jeg har regnet ud, at jeg går aller mindst 500 trappetrin om dagen De sidste forelæsninger har været brillante og meget interessante. Dr. Wide behandlede en skæv ryg, det var gruelig lærd, men jeg forstod, det var udmærket.«

Ingeborg er meget bange for ikke at kunne magte opgaven, særlig da første tentamen nærmer sig. »Du må ikke tro,« skriver hun til Jacob, »at jeg udmærker mig, hverken i anatomi eller i sygegymnastik, jeg er så genert, hvergang jeg bliver eksamineret, at det hæmmer mig meget. Bevidst arbejder jeg ikke for et godt betyg, nej, langfra, jeg arbejder for at lære, for at blive dygtig i mit fag, der fængsler så mange af mine interesser. Overanstrenge mig gør jeg ikke, jeg ligger altid kl. 9½ i min seng. Det er rosværdigt, ikke sandt? – En meget stor sorg har jeg haft, nemlig i fysiologi i fredags: at få et spørgsmål, jeg ikke kunne besvare. Det var nemlig et for mig svært hovedregningsstykke om luftens forskellige procentindhold. Jeg forstod ikke spørgsmålet og kunne ikke regne det ud, sad kun og var ildrød i hovedet. Jeg tog mig det naturligvis forfærdelig nær og gør det endnu, men jeg burde jo i stedet for at være bedrøvet være glad og taknemmelig for, at det i reglen går mig nogenlunde godt.« Men så kom det værste! »Dr. Wide kom i går med betænkeligheder og sagde, at de, der havde svært ved af følge med, kunne få en kandidat at læse for. Ingen havde meldt sig frivilligt, men nu måtte han i det mindste sige til 3, at de skulle tage ekstratimer. 1 kr. i timen for hver. Det var nødvendigt for at bestå eksamen til jul. Jeg rystede som et espeløv. De to vidste vi alle, hvem var, – spørgsmålet var, om jeg var den tredie. Eksamen, som jeg næsten ikke har tænkt på hidtil, kun læst med interesse uden pres, – nu føler jeg, presset vil komme i næste måned. Jeg spekulerede hele eftermiddagen på, om jeg skulle melde mig frivilligt. I morges, da Sally kom, var jeg rent ude af mig selv. Jeg tænkte på, hvilket knæk jeg ville få, om det brister for mig, tænkte på, hvad Far og Mor allerede har ofret på mig, og hvad de mennesker har gjort for mig, som har skaffet mig ind, åbnet deres hjem for mig o.s.v. Sally søgte at trøste mig, hun så, hvor det gik i mig, skønt jeg holdt tårerne tilbage, – så gik hun efter endt massage. Men næppe ½ time efter ringer det atter, – og ind springer Sally! Hun kom lige fra Dr. Wide. Hun havde sagt ham, at hun interesserede sig me-

get for mig. Nu havde hun set min angst og ville bede Dr. Wide sige hende, om jeg skulle tage privatlektioner. Wide havde været mageløs venlig og havde sagt, at han aldrig havde tænkt på mig, frk. Tillisch og jeg var næsten de styvaste. Næppe havde Sally udtalt, før jeg lå tudbrølende i hendes skød. Jeg kan ikke sige dig, så godt det gjorde mig at vide, at det forhåbentlig kan gå for mig.«

Fra den tid gik det bedre. »Jeg tager det med fuldkommen ro indtil eksamen. Alle dine formaninger har virket. – I den sidste tid har jeg været meget oppe, og det er gået godt. Jeg er ikke så bange for tentamen mere. En af mine kammerater har hjulpet mig. En dag, da jeg udtalte min frygt for tentamen, sagde hun, at det var ikke ret af mig at være så bange, det var jo hele terminen gået så godt for mig, hvorfor skulle det så knibe de sidste tre dage? Det slog mig, at jeg burde være fuld af taknemmelighed. – I går havde jeg den glæde hos Törngren at være den eneste, der svarede ret på et meget svært spørgsmål. Du kan tro, kammeraterne gjorde store øjne, og jeg blev glædelig overrasket, da det viste sig, at jeg havde ret! – Dr. Wide har spurgt mig på kryds og tværs. I går fik jeg spørgsmål om kæbe, tænder, forbindelsen mellem mund og næsehule o.s.v. I dag skulle jeg gøre rede for de muskler, der drager armen ned fra løftet stilling, og hvilke led, der har muskler, og hvilke ledringe der fordyber ledskålen, – det gik rigtig godt. – I går havde vi så opvisning. Sally påstod, at det kun var mig og en til, der gymnastiserede ordentligt. Jeg skammer mig over, at vi ikke er dygtigere, men fejlen ligger nu også hos vores gamle lærerinde. Hun tog f.eks. mange ganske ny øvelser i går, og det bør man dog ikke til en opvisning. – Men frk. Maria var begejstret, hun var henne for at se mig. – Tirsdag skal vi have opvisning i børneskolen. Min trop betroede mig i hemmelighed, at de møder med røde og hvide sløjfer for at hædre mig. De er for resten slemme til at smigre mig, f.eks. siger de: »Frøken kommanderer bedst af alle frøknerne. Der er ikke én af de svenske, som kommanderer så bra.« De små tossehoveder, – de er for resten 12–16 år gamle.« En af dem var Valfrid Palmgren, senere professorinde Munch-Petersen. –

»Det er mig en umådelig stor glæde heroppe, at jeg blandt børnenes flok altid får en skare venner, det kaster liv og glans over arbejdet. Mine pojkar synes det, som jeg virkelig skal vinde. Jeg kan næsten ikke lade være at skratte af dem, når de fortæller mig, før og

efter øvelserne, om alle de små oplevelser blandt kammeraterne. Værst er det, når jeg må formane dem til at »springe på gården« før timen, de har nemlig fået den vane, at de vil gøre det under timen, men den går ikke hos mig. Så hjælper jeg dem tøjet på, når vi er færdige, og så må de en for en hilse nok så pænt farvel til mig, før de går, – så du ser, jeg giver dem en pæn opdragelse. Sådan har jeg 8 stakkels unger. Måtte jeg få rigtig magt over dem, ikke blot legemlig, nej, netop den stille magt, jeg ene tror kan få børn til at blive virkelig søde. Intet er så velsignet som at møde børns tillid. Å, jeg elsker børn!«

»Herrernes tentamen skal gå så skrækkeligt. De fik en lille visker: Damerne forbereder sig langt bedre! Törngren sagde også en dag til mig: »Kvinderne arbejder langt bedre under selve kursuset, men når det er forbi, læser de ikke videre, herrerne derimod fortsætter.« Men løjtnanterne er jo kommanderet herind, det gør en stor forskel fra os.« – Törngrens ord har vel sin andel i, at Ingeborg blev ved med at studere og tage kursus og forny sig.

Blandt kammeraterne sluttede Ingeborg sig først til den norske Birgit Tillisch. Hun var fra Bergen og kendte familierne Nielsen og Odland, som var Schrøders venner. »Hun er 24 år,« fortæller hun Jacob, »har i 5 år været lærerinde, stemmer overens med mig i kristelig og menneskelig retning.« Snart kom der andre til, og kammeratskabet var i det hele taget udmærket. De lejede et klaver, som stod i eksamenssalen, der var flere flinke pianister mellem dem, og de tog sig ofte en improviseret lille svingom der, naturligvis uden herrer. Det varede dog noget, før Ingeborg kom igennem den svenske stilighed. Endelig efter 4 måneders forløb var der en, som »bad om, at vi skulle være dus. Da jeg sagde ja, kyssede hun mig på hånden af bare glæde. Jeg blev forfærdet, men rørt. Siden har vi haft meget med hinanden at gøre.« Endelig efter jul blev de alle dus under stor begejstring! Nogle af kammeraterne boede sammen i et pensionat, der mødtes de ofte til kafferep. Da andet år er begyndt, er der ikke megen tid, – men: »torsdag aften morede jeg mig for første gang, siden vi for alvor tog fat. Vi havde det fornøjeligt, som rigtig gode venner og kammerater kan have det. Birgit Tillisch trakterede med ægte russisk the, det var gruelig godt, især for mig, som er forkølet. En af kammeraterne havde en umådelig komisk historie, som vi lo af, så jeg troede, vi skulle blive syge bagefter. Men det havde en god indflydelse

på os alle, undtagen på en, som fik ondt i maven. – I dag tilbragte jeg to fornøjelige timer i kammeraternes selskab. Vi musicerede, skrev sedler og tog os en lille svingom. Jeg dansede vel salen to gange rundt. Jeg er jo desværre ikke nogen danserinde, så min dans tilfredsstiller ikke kammeraterne.« – En enkelt gang er Ingeborg inviteret på Berns salon med en af kammeraterne og hendes fætter, en medicinsk kandidat, som senere hjalp dem før den endelige eksamen. »Vi var der nu kun 40 minutter, drak kaffe og punch. Han var naturligvis den, der trakterede. Han ville også have os med på aftensmad, men det indlod jeg mig ikke på, – for resten var han uhyre hyggelig.«

På fødselsdage og navnedage trakterede de hinanden. Men de fandt snart noget særligt at feste for: De opdagede, at Ingeborg var forlovet, – og det var ellers ikke forlovede piger, som blev optaget på Centralen. »Jeg var færdig at blive mast af kammeraterne, da de først nu har opdaget, at jeg er forlovet. Du kan tro, Jacob, der var en spørgen. Du bliver forfærdet, når du hører, at din og min skål i aftes blev drukket i champagne med ønsket om, at den stund ikke måtte være fjern, da vi kunne drikke det til vort bryllup. Jo, forrige lørdag havde frk. Tillischs broder bryllup i Amerika. Hun havde engang givet ham det løfte, at hun ville give champagne, når det skete. Nu fik hun meddelelsen om bryllupsdagen for sent. Så fejrede vi dagen i går i stedet, og så drak kammeraterne og pensionatsværtinden vores skål som dem, der rimeligvis først står for tur.« Men Ingeborg gør også gengæld: »Jeg trakterede kammeraterne med appelsiner, fordi det er din fødselsdag!«

Navnedage fejredes mere end fødselsdage. »Mandag var det Elisabeths-dag, og vi ventede, at vore to Elisabethkammerater skulle – som vi andre – traktere med cremechokolade. Den udeblev, skønt de hører til de rigeste blandt kammeraterne. Men bedst som vi gymnastiserede, kom vagtmesteren med et brev til hver, indeholdende et indbydelseskort til en kaffefest med dopp. Onsdag fejredes festen, og vi overraskede dem med at møde udklædt. Jeg var en gammel betjent i fløjelsfrakke med guldknapper, røde benklæder, spændesko, pudret fletning. Alle var meget morsomt klædt. Et meget smukt tableau forhøjede festen. Det var dronningen af Saba i al sin glans og pragt efter et berømt maleri heroppe. Det er det smukkeste tableau, jeg nogensinde har set.«

Kun én gang formørkedes det gode kammeratskab. »En stor sorg har jeg haft, idet nogle af kammeraterne i anledning af kongejubilæet udtrykte et sådant danskerhad, som jeg aldrig havde troet kunne findes heroppe. Men vor lærerinde, frk. Zweibergk kom med et meget kønt forsvar, det skal jeg ikke glemme hende. – Jeg græd en times tid herhjemme over det. Men da jeg kom igen til instituttet, havde kammeraterne fortrudt, hvad de havde gjort. Vi talte rent ud med hinanden og blev gode venner igen. Jeg bad dem komme og besøge mig, så de med egne øjne kunne se, om de havde talt sandt.«

En eneste gang var Ingeborg med kammeraterne i teatret. »Faust« skulle gå med den danske operasanger Fr. Bruun i titelrollen. Ingeborg ville gerne glæde Sally og tog to billetter, da mange af kammeraterne skulle derhen. Imidlertid kunne Sally ikke, så det blev en anden kammerat, som kom med. »Det var på 4. etage, så det var højt oppe. Det var en herlig aften! Musikken mageløs! Faust god, men ingenting ved siden af den svenske Mefistofeles' røst!«

Det var den eneste gang i de 2 år, Ingeborg selv inviterede. Ellers var det næsten altid den ret velhavende Sally, som spenderede. Danmark var jo blevet hendes store oplevelse, og det nød Ingeborg godt af. Sally tog hende stadig med på koncerter. En af de første oplevelser var en søndagstur til Djurgårdskirken. Den første sne var netop faldet, mens de gik på gaden, »det var knasende koldt, men dejligt vejr. Fra kirke sejlede vi til Södermalm og gik derfra med elevator til vejrs, højere op, – og til fods til den herligste udsigt over hele staden, den dejlige stad.« Det er i det hele taget på turene til og fra kirke, hun kan nyde naturen. »I dag, da jeg kom fra kirke, stod jeg en stund og så på skøjteløberne. Du kan tro, Jacob, det var fornøjeligt, glimrende baner, omgivet af grantræer på alle fire sider, vimpler og flag i en uendelighed. Om aftenen er der elektrisk belysning og musik. Men endnu i marts er det bidende koldt, – 20 ° frost. »Og så al den sne! Tænk, i går var alle togene udeblevet, der har været arbejde for småfolk, så det forslår! Og stor nød var her i går og i dag med hensyn til mælk og fløde, der ikke kunne komme ind. Charlott sprang rundt i handeler og på torve i morges, inden hun fik lidt fløde til et par kopper kaffe, og den måtte hun give 25 øre for, – du skulle se, hvor lidt det var!«

Engang var Ingeborg med Sally til koncert i »Det kongelige tea-

ter«, som hun beskriver for Jacob: »Det er fra Gustav d. 3.stid, rummeligt, i smag med vort kongelige. Oplysningen er elektrisk som mange steder i Stockholm. Vi har også været på »Nordiska musæet« og på et konditori, større og prægtigere, end jeg før har set, – men jeg har jo heller ikke set så mange.«

Sally førte også Ingeborg sammen med interessante mennesker. Til Jacob skriver hun: »I går var vi hos rektor Wadners, Sallys plejefader, sammen med rektor Holmbergs fra Tärna folkehögskole. Som altid var der 3 retter mad, og i dagens anledning både vin og bajersk øl. Samtalen gik meget livligt om husets tidligere beboer, digteren August Blanche, og om fru Holmbergs studier på biblioteket i denne tid, netop om svenske forfattere i begyndelsen af dette århundrede, så hun var jo særlig interesseret. Efter bordet drak vi kaffe, samtalede om dit og dat og spiste appelsiner og konfekt og drak sodavand. Rektoren er en mageløs prægtig og hyggelig gammel mand. – Det er herligt at træffe sådanne rigtige højskolemennesker som Holmbergs, der ånder og virker for samme sag som mine elskede forældre.«

Ingeborg kom senere til at overvære rektor Wadners begravelse. »Jeg nåede i rette øjeblik til villa »Blanche«. Der samledes de nærmeste, ikke mange i tallet. Der blev trakteret med suppe, vin og kage. Sally så slank og godt ud i sin sørgedragt, men tungt var det alligevel at se på det unge ansigt. Hun havde nu mistet alt stød her i livet. Fra sørgehuset kørte den lille sorte skare til Östermalms store kirke, der var overfyldt af deltagende mennesker. På gulvet lå sorte klædes tæpper. Alteret og knæfaldet var klædt i sort, men den sorte kiste sås ikke for bare dejlige blomster, kranse og bånd, palmegrene o.s.v. Der var fra kirke- og skolerådet, lærerne og lærlinge på blindeinstituttet, pragtfulde kranse med prægtige bånd med smukke inskriptioner. Præsten talte udmærket om den ydmyge arbejder, der så gerne ville tjene sin herre. Teksten fra Johs. 9: »Mig bør at gøre hans gerning, som sendte mig, så længe det er dag, natten kommer, da ingen kan arbejde.« Skolgossarna sang så uhyre kønt. At Wadner skønt frændeløs ikke var venneløs syntes på alle de deltagende ansigter. I kirken blev der kastet jord på kisten, hvorpå den bares ud under en dejlig sørgemarch. Ved graven sang et blandet kor fra blindeinstituttet aldeles dejligt. Også derude var en meget stor skare samlet, og alle fik lov at se ned i graven til den blomstersmykkede kiste, inden

den blev kastet til. Svært var det at se Sally stå ene ved præstens side og stirre ned i graven, han måtte støtte hende. Alle lærerne samledes også der og holdt bøn, og alle skolgossarna, som havde sprunget den lange vej, fik lov at se ned, – ak, de så så bedrøvede ud. – Wadner skal også være den rektor i Sverige, som havde den bedste tone i skolen, siges der, og størst kærlighed og fortrolighed hos børnene, som han alle lærte at kende, hver især. Da vi stod ved graven i den frostklare eftermiddag, gik solen ned og kastede sine sidste gyldne stråler hen over graven. Kirkegården er meget smuk, så det hele gjorde et dejligt, betagende stærkt indtryk af fred og ro. Det var en skøn jordefærd, som længe vil stå i min erindring som en af de bedste dage, jeg har haft heroppe.«

Sally var endnu ikke lærerinde på Centralinstituttet. For Ingeborg stod hun ligesom mellem kammeraterne og lærerne. Og så kendte hun Askov og holdt af hele Ingeborgs familie. Deres venskab varede livet ud, og Sally sørgede for med sine boggaver at holde familien Appel i forbindelse med svensk litteratur. Mellem kammeraterne gik der en vandrebog, som først forsvandt under 2. verdenskrig. Den var meget værdifuld, da de alle blev gymnastikpionerer rundt om i verden, i alle verdensdele.

Men de personlige venskaber sluttedes dog særlig med familien Ribbing. Den gamle fru Ribbing var meget venlig og »promenerede« med hende, for at hun skulle lære Stockholm at kende. Hun fik et godt værelse, som hun beskriver for Jacob: »Det bedste er en stor blød sofa, så bred, at når jeg sidder helt tilbage i den, stikker mine ben lige ud i luften! Den bedste sofa i huset!« Frk. Maria Ribbing havde mange »hverv« og var meget hjemmefra. Men hun var der, når det gjaldt. Hun fulgte Ingeborg til opvisninger og var altid begejstret for hendes præstationer. Og når Ingeborg fik sørgelige efterretninger hjemmefra, sad hun inde hos hende og var »mageløs kærlig«. Det udmærkede forhold holdt gennem de to år, og Ingeborg er taknemmelig derfor. »Tante er forfærdelig sød. Hun siger, det vil blive svært at komme af med mig, er hun ikke mageløs!«

Men det var jo helt andre forhold end derhjemme, og det var undertiden svært at forstå. Særlig overfor den gamle »trotjännarinna« Charlott. Hjemme hørte de faste medhjælpere helt med til familien

og delte alt med dem. Sådan var det ikke i de hjem, hun kom i i Stockholm. Hun fortæller Jacob: »Husholdersken hos Sally, der har passet hende, fra hun var ganske lille og har været som en moder for hende, færdes kun i køkkenet og som opvartende medlem, aldrig mærker man, hun er mere end tjenestepige, og dog har Sally mere end de fleste øje for, hvor velsignet et godt forhold mellem herskab og tjenerskab er.« – Sådan også med gamle Charlott, som har været hos fru Ribbing i umindelige tider. Charlott har nok mærket Ingeborgs indstilling, hun sluttede sig så meget til hende, som det kunne gå an. Da Ingeborg første gang har været hjemme, »var gamle Charlott på banegården. Hun var synlig glad for min tilbagekomst, tog min hånd og beholdt den i sin næsten lige til vor port.« – Engang skulle de have stor flytning, da der skulle komme boende gæster. »Min dejlige sofa skulle ind i soveværelset til frk. Maria, jeg fik den lille sofa herind. Du skulle set, hvor imponerende en snedker, der hjalp pigen med flytningen. Herskabet var ude, da de tog min sofa, – men ak og ve! den kunne ikke komme gennem døren. Vi måtte skille den ad, og her fandtes ingen skruetrækker. Jeg op med min lommekniv og fik ved dens hjælp skruet nogle skruer løs til stor forbavselse for de tilstedeværende, der aldrig havde tænkt den mulighed, at en »frøken« kunne gøre sligt. Nu skulle den bæres ud. Charlott er gammel og svag og ikke så stærk. Så puffede jeg hende til side og tog fat. Snedkeren og Charlott var næsten målløse! – Ak, du, for en forskel mod hjemmet mit! at der skulle være noget mærkeligt i det.

I går skulle jeg på koncert, men for at jeg ikke skulle blive for sulten til den sene aftensmad, kom Charlott med kaffe til mig. Herskabet drikker ikke kaffe, hun derimod holder meget af det og drikker det ofte. Nu ved jeg, at hun sværmer for en passiar, og så spurgte jeg hende, om hun ikke ville drikke sin inde hos mig. Jo, en anden gang, når herskabet ikke var hjemme, ville hun gruelig gerne, men de syntes ikke om, at hun sådan sad inde hos eller passiarede med frøkenen. Jeg sagde så ikke mere, men tænkte så meget mere ved mig selv om de svenske skikke. Når dette er tilfældet hos så frisindede folk som Ribbings – og den gamle Charlott, som har været der så længe! Jeg tænkte, at når jeg får mit eget hjem, skal jeg for alvor være god mod min pige, hun skal, når hun selv har lyst, altid drikke kaffe hos herskabet, den dybe kløft må slettes ud, før folket kan blive lykkeligt.«

Ingeborg havde vel glemt erfaringerne fra baron Stampes. Hvis hun havde boet hos en dansk kammerherreinde havde det været samme forhold, – nu troede hun, det var noget særlig svensk.

Ingeborg havde ellers mange gode oplevelser i de Ribbing'ske hjem, hos häradshövding Ribbings og ganske særlig hos lektor Ribbings, og hun skriver hjem om det: »I familien Ribbing skal der være barnedåb i julen. Det er så dejligt, at jeg bor i en familie, tænk, hvor meget yndigt jeg får lov at opleve på lykkelige hjems store festdage. – I onsdags var vi hos Dr. Ribbings, en yndig aften. Først drak vi kaffe, passiarede lidt, beundrede i stilhed børnene, – især blev jeg gode venner med den mindste, en lille halvårig – en yndig unge! Så læste doktoren højt af en udmærket kirkehistorie, og han spillede en hel del på sit orgel, det gør han udmærket. – Så sang han, fruen og jeg trestemmigt, jeg gav den uden videre, som altid med rysten og bæven, men det gik virkelig rigtig godt. Så sang fru Thora flere småsange, bl.a. »Somna i ro«. Det er jo også let at se, at Ingeborg passede til denne familie, interesserne var de samme.

Store selskaber var hun ikke glad for. »I aftes havde vi stort selskab. Jeg kedede mig morderlig, da det var bare gamle personer, jeg ikke havde truffet før, men da det blev kedeligt, gik jeg til det huslige, vaskede op og dækkede aftensbord, og Charlott var rasende taknemmelig.«

Det var nok mest selskabsformen, hun ikke brød sig om. Når det var enkelte personers besøg, kunne hun nyde det. »Professor Rudin er her på besøg. Det er morsomt på så nært hold at se den i Sverige så berømte professor, han minder mig både i væsen og udseende om pastor Hoff. Mod mig er han meget elskværdig og især interesseret i at høre om skolen derhjemme. – Professor Rudins ophold her var skønt og oplivede mig meget. Det gør altid så underlig godt at møde en så helt igennem from og ædel kristen, hele hans væsen, tale og adfærd bærer præg af kristen sandhed i kærlighed. Jeg blev meget gode venner med ham. Jeg kan ikke nægte, at da jeg bankede på hans dør for at sige farvel, og han gav mig et sådant dejligt »Gud velsigne Dem« med på vejen, da følte jeg dybt i min sjæl, hvor godt det er også at få menneskers velsignelse og gode ønsker med på vejen.«

En enkelt gang var hun dog med til en stor selskabelig aften i »Frederika Bremer Forbundet« for at træffe sin faders gode ven fra

de nordiske skolemøder, Lilly Engström. »Det er morsomt at have set en sammenkomst i en af Sveriges mest berømte foreninger, der var en mængde notabileteter.« »Fru Holmberg ville endelig have mig med til Björnson,« fortsætter hun, »hun påstod, han ventede mig. Jeg vægrede mig længst muligt, men gik dog endelig med hende. Hun er hele dagen hos Björnson, hun er »hans gode engel« heroppe, hvor han ellers døjer meget ondt, hånes og krænkes, så svenskerne måtte skamme sig. Aviserne er som gale, dømmer hans sag efter samme målestok som de dømmer ham, og det er ikke nådigt. – Da jeg kom, hvilte »den store mand« og modtog ikke besøg. Hans hustru, som gjorde et godt, om end ejendommeligt indtryk på mig, kom mig uhyre venligt i møde og talte med inderlig glæde om Askov. Hun ville dog fortælle Bjørnson, at jeg var der. – Næppe var hun gået, før døren, hun var forsvundet igennem, åbnede sig, og ind trådte »den store mand« i hele sin vælde. Han målte mig fra top til tå, så jeg skjalv indvendig, gav mig derpå et vældigt håndslag, sigende: Nej, ingen kan da ligne sin fader mere end hun.

Så var min angst ovre, og vi var perlevenner. Han fortalte, han havde ventet mig hver dag, siden han kom til staden, han havde jo ikke kunnet søge mig, da han ikke kendte adressen. Så spurgte han mig ud om mit arbejde, om, hvordan de havde det hjemme, sendte tusinde hilsner til dem, og så rejste jeg mig for at gå. Han spurgte mig, om jeg skulle med på Gambettaforedraget? Jeg beklagede, at det ikke var lykkedes at få billetter, – om jeg ville have en? – gruelig gerne – så gav han mig en billet. Jeg sagde farvel og tak, og dermed endte mit besøg hos »den store mand«. Gambettaforedraget var meget fornøjeligt, da lignede han mere de vældige beskrivelser, jeg har fået tidligere, hans talegaver er jo storartede, men jeg synes, det er uendelig brudstykkeagtigt. Det er små, interessante fortællinger herfra og derfra. Smelte det sammen til et hele må man selv, og jeg må tilstå, at det kunne jeg ikke. – Om aftenen var jeg hos häradshövding Ribbings til middag, – og det eneste, jeg nu hørte, var: stakkels Björnson. De havde læst referaterne. Du kan nok vide, at referater af Björnson er dårlige, han må høres, ikke kun læses. Stakkel! Han bliver pillet i stykker, så der knap er en løs trevl tilbage af ham. Det er grueligt, så skarpe svenskerne er, når først de er vrede på en person. Høflighed er ofte et skalkeskjul for det bitreste fjendskab, det kan jeg ikke lide

Sølvbrylluppet 1916

Midt i arbejdet

Ingeborg Appel c. 1910

Ingeborg med »Tropsforerne« c. 1915

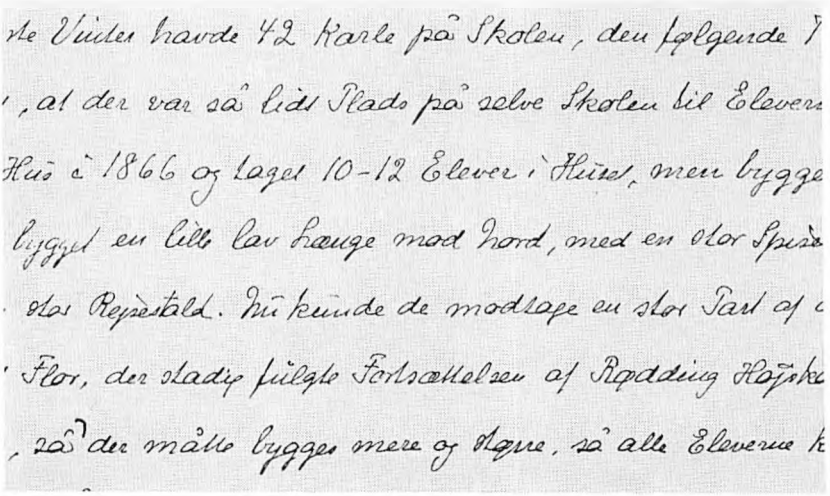

Ingeborg Appels håndskrift

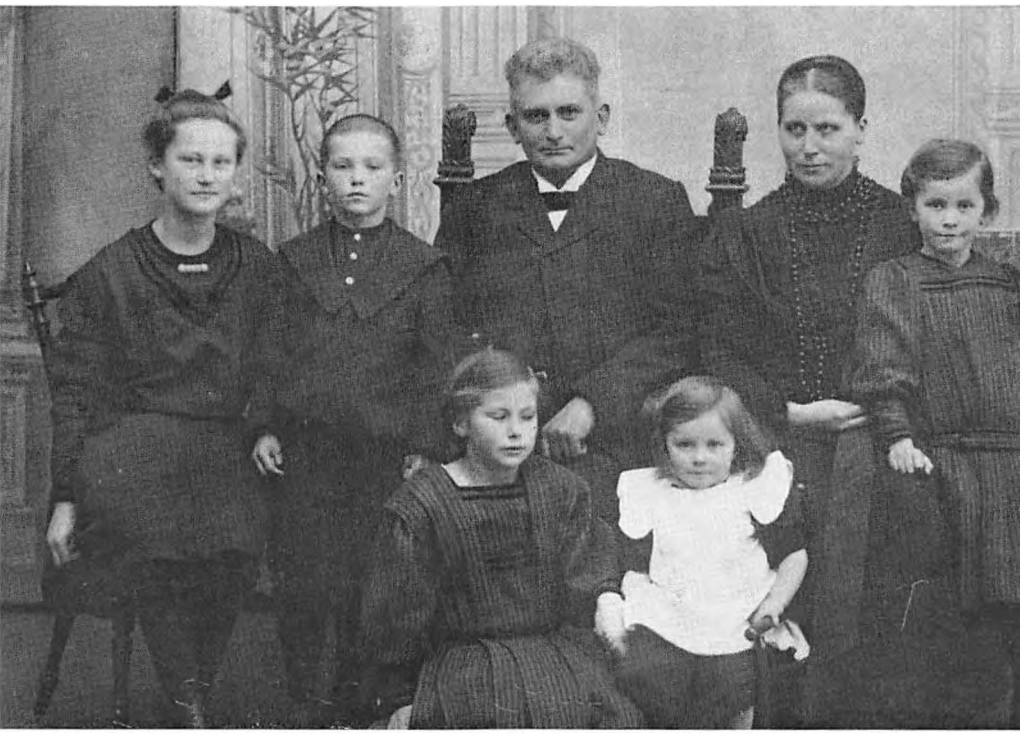

Familien Appel 1908. Fra venstre: Margrethe, Cornelius, Jacob, Ingeborg, Julie
Foran: Anna Kristine og Charlotte

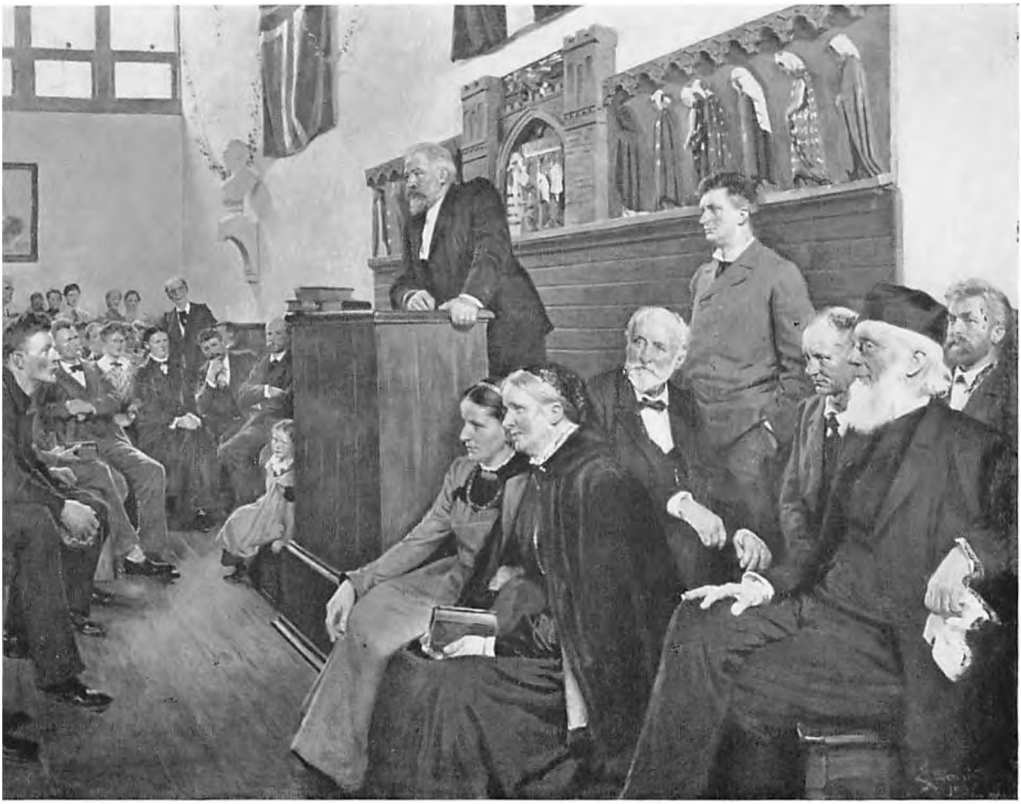

Askov Folkehøjskole 1902. Maleri af Erik Henningsen. På talerstolen Ludvig Schrøder. Damerne i forgrunden er Ingeborg Appel og Charlotte Schrøder. Stående Jacob Appel

svenskerne for. De springer som gale til hans foredrag, klapper som rasende i begejstring, – og så bliver han pebet ud i aviserne – det er svensk høflighed!«

Julen 1887 kom Ingeborg ikke hjem. Jens Schrøder og Margrethes kæreste, Konstantin Hansen, havde begyndt en maskinfabrik i Kolding, og fru Schrøder skriver: »Far og jeg vil jo nok komme til at mærke, at det ikke er så let at sætte børn i vej. Også derfor har vi grund til at takke den Ribbing'ske slægt, fordi de hjælper dig.« Der blev ikke råd til de 80 kr., en returbillet kostede. Det var svært for Ingeborg, som altid længtes efter Askov og efter Jacob. Og hun skriver til ham: »Underligt, at vi ikke skal være sammen 2-årsdagen efter »d.3.« Det har været to velsignede år. Fra Wenche har jeg for nylig haft brev. Hun skriver, at hun må med til vort bryllup. Jeg svarede, at hun skulle være hjertelig velkommen, men om det blev om 4–6 eller 8 år, vidste jeg ikke, dog var jeg nærmest tilbøjelig til at holde på det sidste tal. – Tak for dine kære ønsker for julen for os begge. Ja, Gud give, den må blive velsignet, også for den, der føler sig ene midt i juleglæden. Jeg føler netop ofte det, du skrev, at Gud er alle steder, at det er fuld og virkelig sandhed.«

Det blev en god jul. »Du begriber ikke, Jacob, hvor Sally er god mod mig. Forleden klagede jeg over, at jeg intet havde at pakke julegaver i. Så kom hun slæbende med en lille trækasse fyldt med hø, – tænk dig en dame gå på gaden hele den lange vej med en kasse hø for at glæde mig! Og Ribbings! Jeg kan nu slet ikke tale om, hvor søde de er! – Juleaftensdag vågnede jeg kl. 4½. Så underligt, at det var jul! kl. 7 stod jeg op. ½ time efter på vej til Sally med et stort sølvbryllupsbillede af Far og Mor og en Amor i terracotta fra mig. Jeg leverede mine pakker til vagtmesteren og bad ham mod aften besørge dem. Så sprang jeg hjem i bidende kulde, rigtig julevejr med glitrende sne, bjælder lød, kaner strøg forbi, himlen rødmede, det var jul! 8½ var jeg hjemme igen, drak min kaffe og spiste min mad, og så af sted til instituttet. Der var næsten intet at gøre. Dr. Wide og 8 patienter. Min var der, og jeg var den eneste, der blev holdt nogenlunde varm ved arbejdet. Vi sluttede kl. 9. Jeg gik hjem efter min badebillet, – og så af sted til badehuset, hvor Sally og jeg havde bestilt tid. Vi fik et herligt bad og skiltes med glade juleønsker. – Belæsset med pakker gik det i knugende sne op til Dr. Ribbings. Der blev jeg

godt modtaget og skulle hjælpe med at pynte træet. Børnene sprang omkring. Meget var der ikke at pynte med. Granen var efter de små forhold stor nok, men i mine øjne meget lille, dog stod den på gulvet. To små dannebrogsflag var der foruden andre nationers, et for hver. Da vi var færdige med pyntningen, fandt jeg det tomt og fattigt. Ribbing ville også gerne have det mere skinnende. Så fik jeg fat i noget guldpapir og klippede to himmelstiger, der vakte jubel i hele huset. – Kl. 2 var jeg hjemme igen. På mit bord lå alle de kære breve, – de skulle vente nogle timer endnu. Jeg klædte mig så i min fine, røde kjole og min søde sølje. Kl. 2¾ spiste vi middag: lutfisk (opblødt klipfisk) med ærter og risengrød, hvorpå der var brændt en brun sukkerskorpe, – det er svensk julemad. Så gik jeg den lange vej til Djurgården med frk. Maria. Leuwgren holdt en rigtig hjertevarm prædiken, der gjorde mig godt, som savnede så meget den aften. Så kørte vi et stykke med sporvogn, og resten af vejen gik vi direkte til Dr. Ribbings. Det sneede stærkt. Kl. var 6, da vi nåede op ad de mange trapper. Der var intet i orden endnu. Vi ventede vel ½ time, før julestemningen begyndte. Først tændtes træet i barnekamret. Det så vi så lidt på, og lysene tændte lys i min sjæl, skønt vi ikke dansede om træet eller sang salmer ved det, – og jeg følte, at Gud var også med mig i min ensomhed, han havde tændt sit lys også for min skyld. – Da vi havde set lidt på træet, og mine himmelstiger var blevet tilstrækkelig beundret, gik vi ind i »salen«. Jeg satte mig i en krog, så jeg gennem dørsprækken kunne se lysene skinne. Derinde læste Dr. Ribbing juleevangeliet, og så sang vi nogle salmevers til orglets toner. Svenskerne har den vane aldrig at synge hele salmen, det forekommer mig lidt tomt. Det var en dejlig, yndig juleandagt, som jeg var glad ved. Vi tittede lidt på granen, hvorefter lysene slukkedes, og så kom gaverne frem. Dr. Ribbing læste dem op, og det var en fryd at se børnenes glæde. Rød blev jeg langt op over ørerne, hver gang jeg fik en pakke. Mest rørende var det næsten at se Dr. Ribbings og fruens glæde over den danske koralbog og festsalmerne. Han studerer ligefrem andre landes salmebøger, så det var en særlig vellykket julegave. De takkede mig hjerteligt, men lidt efter, da de havde læst følgende lille vers, som jeg havde fundet i Berggrens koralbog og skrevet af, kom Dr. Ribbing meget rørt hen og takkede mig for det. Verset var følgende:

Men kan jeg ikke synge, ej synge, som jeg vil,
så kan jeg dog stille og taknemlig lytte til,
lytte til, når de himmelske hærskarers kor
gennem juleevangeliet klinger over jord,
lytte til, så den nåderige kærlighedsrøst
synger julefred og julefryd ind i mit eget bryst.
Og findes her en sangbund, som vil klinge fuldt igen,
måske den bærer toner til andre hjerter hen.

Jeg fik en svensk salmebog af frk. Maria, af doktorinnan en lille svensk almanak. – Derefter spiste vi aftensmad, jeg spiste ikke ret meget, da jeg havde fået hovedpine. Derefter fik vi juleknas. Børnene fik intet den hele lange aften, da forældrene var bange for, at de skulle få dårlige maver om natten, det fandt de sig mærkelig godt i. – Dr. Ribbing og jeg undersøgte danske salmer. Kl. 10 sagde vi tak og gik hjem.

Nu skulle jeg ret til at rejse hjem i tankerne med alle mine breve. Bedstemors gave var »Danmarks melodier«. Bogen fra Sivle og Wenche hedder »Gut«. Fra drengene, Åge, Axel og Karl et billede, hvor de sidder i en båd, og fra Åge en tollekniv. – Bag dit billede stod en dejlig rød hyazint, og lige overfor liljekonvaller med en bog, udgivet af diakonissestiftelsens præst, mine gaver fra tante Maria. Fra Rødding det yndigste lille sortstribede silkeforklæde. Jeg gik i seng, begyndte at læse dit brev, men kom så til at græde meget. Men jeg fik dog læst dit yndige brev og kom så til ro, så jeg kunne fortsætte med de andre også. Olav, den kære dreng, skriver: Det er sørgeligt, vi ikke kan have dig med, men vi må jo trøste os med, at du er mellem gode mennesker, og at Gud jo også nok vil bringe dig lidt glæde, selv om du er i Stockholm. Jeg blev så tryg og glad ved de enfoldige ord og kunne folde mine hænder i glæde og fred. – Charlotte Bonnevie skrev: Måtte tanken om en lys fremtid i eget hjem bære dig over tomheden nu. Alle de gode ord om en velsignet juleaften gik i opfyldelse, en juleaften med fred og fryd i Herrens navn. I dag er jeg 19½ år.«

Julen endte meget festligt. »Jeg har været på kælkebakken med en kammerat, en gruelig fornøjelig tur. Det går uden snerperi heroppe. Selv gamle, adstadige herrer og fruer tager med største glæde en kælketur.« Helligtrekongersdag tilbragte hun hos Sally. »Først gik

vi til middagsforestilling og så »Värmländingarna«, et nydeligt stykke, ægte svensk, fuldt af svenske nationalmelodier og dragter. Det mærkeligste ved dagen var ellers, at vi fik rensdyrsteg til middag! Om aftenen havde vi juletræet tændt, det var meget hyggeligt.«

Om søndagen læste Ingeborg ikke. »Jeg har lige læst en artikel af professor Ribbing,« skriver hun til Jacob, »om søndagshvilen, set fra medicinsk standpunkt, den er brillant. Jeg lærer heroppe, at det er godt at holde hviledag. Jeg har endnu ikke brugt søndagen til at læse i, og det har ikke hæmmet mit arbejde om mandagen.« Hun fulgte familien i kirke, mest hos pastor Leuwgren i Djurgårdskirken, og hun siger om det: »I det store og hele er jeg glad for at høre pastor Leuwgren, skønt han var streng i dag i sin prædiken. Men Danmark og danske præster ligner ikke Sverige og svenske præster.« En dag var hun i den store Ladugårdslandskirke. »Jeg blev og overværede altergangen, det var både kønt og opløftende. Men jeg ved dog ikke, om jeg heroppe kommer til Herrens bord, skønt jeg længes inderligt did. Her er så meget fremmed for mig, så meget uvant, jeg er ræd for, det ville forstyrre mig, så jeg har næsten opgivet det, skønt 4½ måned er en lang tid. Leuwgren talte om »hjemmet«, om det lille hemmelighedsfulde ord »hjem«, der for hvert menneske har sin historie, – om de forskellige minder, det vækker, blot ordet blev udtalt. Hvor hjemmet var lykkeligt, måtte altid Vorherre Jesus være den ædle gæst, der sad til højbords som hos Zachäus. Han talte også om den gæst, der kommer til de hjem, der stænger for Kristus.

Jeg savner mere og mere vore danske prædikener. I begyndelsen var jeg for ny, og det gjorde vel sit til, at de nye synspunkter kunne give mit stakkels åndelige liv lidt grøde. Nu synes jeg ofte, at det er det samme om mørke, død og dom over synden. Dog kan de fleste præster pege på Jesus. Leuwgren i Djursholmskirken gør som regel en lysende undtagelse. Han kan have lys og fylde i sit ord. Altergangen minder for meget om den døde Jesus, hans død for vores skyld. Opstandelsen er ligesom udenfor, – og dog! hvad havde det hjulpet os, om det evige, syndfri liv ikke fulgte derefter. »Mindefesten« her forefalder mig nok inderlig, men så sørgelig.

Ofte går jeg glad og opbygget fra kirke. Men have vort hjem her ville jeg nødig for den sags skyld. Hvad jeg savner heroppe ved guds-

tjenesten er jo, at forsagelsen helt er taget bort. Dåben er så lidt for dem, at den sjælden bliver nævnt. Konfirmationen gør de derimod et langt større nummer ud af end vi, det giver næsten en følelse af, at de tager den for en guddommelig indstiftelse, og det bør vi dog vogte os for. Og salmesangen! Ja, den er tarvelig. Å, imellem kunne jeg få den største lyst til højt syngende at udjuble: O, kristelighed! eller en af vore andre dejlige salmer. I slotskirken er sangen dejlig, men det er korsang, ikke menighedssang, og hvad kan løfte sjælen mere end menighedssangen. Prædikenerne er ofte moralprædikener, og hvad jeg vil kalde indre-missionske. Man savner så meget at høre »det glade budskab« skinne igennem. Og det er dog det, der glæder sjælen, og som jeg tror stærkere drager den til Gud end tanken om dommen og den evige ild.«

Ingeborg holdt derfor af, når lejlighed gaves, at holde sin egen søndag. »Jeg har nu i ensomhed min egen lille søndag med lidt søndagslæsning og salmesang,« fortæller hun sin kæreste. »Hvor er det yndigt at kunne spille en lille smule. Det hjælper så godt til at løfte sjælen og juble ud i sang, når man har et piano. Jeg synger jo aldrig her, når nogen hører det, men du kan tro, at jeg brøler, når jeg er i enrum. Nu i dag var det særlig dejligt at være med i den danske flok, som synger »Vær velkommen, Herrens år«. Jeg vil med Guds hjælp i det ny år rigtig lukke op for Vorherres ord, lade det få råderum i mit stakkels hjerte. Men det er kun småt, jeg forstår at lade Herren råde for mig, Gud give sin nåde til, at vi begge to, kære Jacob, dag for dag bedre må føle og forstå, vi er Guds børn, at vi står under vor himmelske Faders varetægt, og at vi trygt kan gå til ham med småt og stort, han bliver aldrig træt af at høre sine børns bønner, selv om han ikke altid kan opfylde dem, ja, Gud signe det kommende kirkeår for os, den danske menighed og hele det danske folk på jord, så vi alle bedre og bedre må forstå, at »Vidunderligst af alt på jord er Jesu Kristi rige.« Kan vi blot med hjerte og mund favne det lille Guds ord, da skal vi føle og forstå, at vi i sandhed kan være trygge og glade i det frelsernavn.« – Ingeborg har sikkert aldrig kendt til tvivl selv, ser den blot hos andre. »Tvivl er også vor arvelod Når den kommer, gælder det om selv i tvivl at tro, at Herren kan og vil hjælpe vor svage tro, blot der er så lidt tro som et sennepskorn. Men vi må aldrig, når tvivlen braser på, glemme at vende os til Gud og

bede om nåde, han er dog den, der kan give sjælero. Hedningernes afguder giver dem aldrig fred, men vi kristne har fred i vor tro, der kan lyse helt ned i graven, så vi ser, at den kristnes bortgang kan blive til en sejr. Gud styrke vor svage tro. – Vi kristne, som kan dele vor tro med hinanden, kan jo frejdigt gå ud i livets alvor, fordi vi tror, at selv om Gud gemte den ene, var det dog kun for en liden stund, han har en liflig morgenstund til alle sine kære, når gravene åbnes, og de døde står op til nyt liv.« Mest savner hun den danske altergang. »Å, jeg trænger sådan til at komme til Herrens bord og blive bekræftet i alle mine synders nådige forladelse.«

Ingeborg kunne dog også være meget optaget af spændende, aktuelle begivenheder. »Dagens brændende spørgsmål heroppe,« skriver hun hjem (1888), drejer sig om den svenske prins Oscars giftermål med en adelig dame, frk. Ebba Munk. Prins Oscar er en god, alvorlig mand på 30 år. Hun en yndig, from kvinde i ordets bedste forstand, 32 år. Han har elsket hende i mange år. Hun har været hofdame og forlovet med en fornem greve. Det brast imidlertid lige før brylluppet, da hun opdagede, at han førte et stygt liv. Det tog hun sig meget nær, drog sig tilbage fra hoffet og arbejdede siden på dronningens sygehus. Dette er et par år siden. Men prinsen har før forlovelsen elsket hende og har i den senere tid fået det gengældt med dronningens fulde bifald. Kongen derimod er meget imod det. Endelig er kongen dog gået ind på ægteskabet, men da prinsen virkelig vil have hende til ægtehustru, afstår han fra sin titel, sin appanage, alle sine rettigheder og går som civil mand ind i hæren og skal bosættes i Karlshamn. Jeg er naturligvis i høj grad begejstret for den ædle prins, de fleste unge har det som jeg, de ældre derimod har mange betænkeligheder. Er det ikke herligt, at en prins engang får lov at blive lykkelig? – I dag har jeg hørt den første lysning for prins Oscar og Ebba Munk. Der blev lyst i hendes forsamling, (sognekirke) ikke som ventet i slotskirken. Kirken var aldeles propfuld. Leuwgren prædikede, ellers var jeg ikke gået derhen.«

Netop som den sidste eksamen skulle begynde, faldt der et stykke murgesims ned i hovedet på Ingeborg, da hun var på vej hjem fra instituttet. Et helt søjlehoved faldt lige bag hende. Det medførte en slem hjernerystelse, men instituttets læger tog sig godt af hende og

var også hensynsfulde ved eksamen, det var nemlig hukommelsen, som særlig var ramt. Men når hun sagde: Må jeg vente et øjeblik med at sige navnet, fik hun lov, og navnet dukkede altid op. Og intet var for hende tilfældigt. »Hvor gør det et underlig stærkt indtryk på en, når man har været udsat for slig en fare, men har undgået den ved Guds hjælp. Aldrig før som i disse dage har jeg forstået den lille sang: »Lyksalig, lyksalig hver sjæl, som fik fred«. Ja, Jacob, jeg har meget at takke for, ikke mindst fordi han skærmede mig den gang. Jeg har ikke været god nok til at dø nu.«

På Askov var det strenge år fra 1887–89. I 1886 havde stemningen været så glad. Ingeborg skriver til Jacob: »Forleden var lærerne med voksne børn til aftenkaffe på »Veumhus«. Vi havde det meget gemytligt, trillede med låg, modtog en eller anden som en bestemt person. Alle var i udmærket humør. Far var, som han ofte har været i den senere tid, næsten overgiven lystig, og så er han gruelig fornøjelig, kan du tro. At se Far bene fra den ene ende af den store stue til den anden, når der råbes: Lille snut! var kosteligt.

I går kom Gamle Appel og Sofia kørende herop til Nutzhorns. Far var så meget deromme, som han kunne, jeg var der også. Den gamle havde det godt, han var livlig og talende. Han var glad for sin sammenkomst med Bjørnson. Og tænk! Hvilket kønt træk! Så kom Svejstrup her, og de fik talt sammen, om det er rigtigt at tage til indvielsen af Brückers menighedskirke søndag otte dage, fordi man ikke skal lade folk stå ene på en udsat post, selv om der er noget hos dem, man slet ikke kan med, men hellere se at hjælpe dem til rette. Navnlig Appel holdt stærkt på, at de, som stod på en udsat post, måtte ikke slippes, for ondskabens åndelige hær ville særlig sætte ind på dem. Han sagde det så kærligt. – Kender du sangen »Min Gud, kom din tjener, den gamle, ihu«? Den minder mig så meget om din Far. Guds gamle tjener, som han i sandhed er.«

Men næste år slog tidens uro for alvor denne glade stemning i stykker. Der var vanskeligheder mellem forstander og lærere. 1887–88 kaldte man Askov »frisindets højborg«, da Schrøder og Begtrup begge deltog i politik, men snart stod de i hver sin side af Venstre, hver kæmpende for sit, og lærerkredsen var delt. Eleverne var optaget af de moderne strømninger i politik, af sociale og økonomiske

problemer og af arvelighedslæren. Stemningen på skolen var oppositionel, – og det skadede den samling om livets grundproblemer, som hidtil havde præget skolelivet. Schrøder blev landstingsmand, og la Cour konstitueret som forstander, men hans evner lå på ganske andre områder, hvad han selv vidste. Han indtog et meget konservativt standpunkt over for arvelighedslæren, og han standsede en diskussion om »mand og kvinde«, som blev indledet af Jeppe Aakjær. Eleverne dannede private foreninger, hvoraf en endog var både med karle og piger. Det var ikke så mange år siden, at selve det, at der var kvindelige elever samtidig med karleskolen, havde vakt stor forargelse, derfor var det meget foruroligende. – Også økonomisk var det vanskeligt.

1888–89 blev det helt galt. Oppositionen mod skolens indstilling og ordensregler spredte en usikker stemning over det daglige arbejde. Det var nok en forholdsvis lille klike, der førte an, ledet af to norske, men de andre var ikke stærke nok til at sige imod. Ét gode bragte dette dog: Her stod lærerne sammen, her var de enige. Angreb føjedes til udefra, bl.a. fra Brücker, og stemningen var så trykket, at man ikke havde humør til at fejre skolens 25-års jubilæum. De gamle elever, som 1887 stiftede »Askov lærlinge«, indbød dog til en sammenkomst, hvor de udtalte deres tilslutning til skolen.

Det var den situation, Ingeborg skulle hjem til. Det var usikkert for hende, hvordan hun burde bruge sin uddannelse, men hun var ivrig for ikke længere at ligge forældrene økonomisk til byrde og om muligt betale af på det, hendes uddannelse havde kostet. Sommeren 88 havde hun gymnastik med pigerne fra juni, da ferien i Stockholm begyndte, og skriver til Jacob: »De 100 kr. kan jo altid hjælpe lidt på min uddannelse her, jeg vil så nødig blive alt for dyr for mine forældre, som har så mange at sørge for. For min egen skyld vil det være udmærket at holde kommandoen ved lige, og får jeg det til at gå flinkt, vil det have meget at sige over for Silow, der nok kommer en tur til Askov. Men al kommandoskole har jeg engang for alle frasagt mig, til jeg er fuldt uddannet.« Som sædvanlig er Ingeborg glad for at påtage sig, hvad hun synes er hendes pligt, men upåvirkelig, når hun ikke synes, hun magter en opgave. Hun fik stor glæde af sommeren. »Gymnastikken er jeg gruelig glad for. Jeg kunne næsten ikke holde ud at være tilskuer, da Dede forleden afleverede pigerne.

Jeg kan ikke bare holde ferie. Jeg må have mit bestemte arbejde, som jeg passer samvittighedsfuldt, ellers bliver jeg i dårligt humør. – Kaffe må jeg også skænke om morgenen. Far vil have sin kl. 6½, så jeg må op kl. 6. Når du kommer, må vi lægge en rigtig plan. Efter the til kl. 10 må vi være hyggelige inde hos mine kære, og 1 time daglig hos gamle Bedstemor. Jeg kan ikke forstå, noget menneske kan holde ud at gå ledig. Jeg ved, at det hårdeste, jeg kunne blive dømt til, tror jeg næsten var ledighed.« – Måske var den kæreste, som ventede utålmodigt, knap så tilfreds med disse »ferieplaner«.

I oktober fik Schrøder en skrivelse fra lærerne om, at de ønskede, Ingeborg skulle antages som lærerinde i gymnastik og tegning med en årlig løn af 500 kr., men derunder hørte, at hun skulle lede et gymnastikkursus i april. »Nu kan man næsten sige,« skriver hun til Jacob, »at tærningerne er kastet om mine fremtidsplaner, indtil du fører mig bort fra hjemmet. – Far har talt med Jensen Klint om mig. Han mente, at jeg kunne blive dygtig som lærerinde derhjemme i tegning og ville gerne hjælpe mig i sommer. Jeg finder ikke Jensen Klint personlig sympatisk, men jeg finder, at han er en flink tegnelærer, derfor vil jeg gerne fortsætte hos ham. Jeg søger læreren, ikke personen.«

Men eksamen nærmede sig i Stockholm. Hun er begejstret for herrernes opvisning. »Slig opvisning, som de mandlige kan holde, kan vi kvinder aldrig nå, om vi så anstrenger os nok så meget, og det fornøjelige er, at det ser ud, som om det ikke anstrengte dem en smule. Det ærgrer mig ofte, at vi med så stor ret kan kaldes »det svage køn«. – Men bedre gik det med teorien. »Der går herrernes eksamen dårligt. Men hun har ikke glemt, hvad en af lærerne sagde: at herrerne ikke forbereder sig så godt som damerne på kursus, men at de bliver ved at læse senere hen, – det er damerne ikke så flinke til.« – Men nu var det altså damernes tur til teori! »Det hjalp meget, at en af kammeraterne og jeg blev eksamineret 3 timer af hendes fætter, som er medicinsk kandidat. Han syntes, vi var meget »styve«, ja han mente, at vi godt kunne tentere blandt medicinerne. »Det var katten til styva flickor!« udbrød han. Det satte humøret op!«

I maj 1889 fik Ingeborg sin eksamen. »Mit betyg er kommet i dag. Af de 8 karakterer var de 4 det højeste, der gives, de andre det næsthøjeste, så jeg er godt tilfreds. Bojesen synes, det er brillant, han vil sende det til stiftsfysikus.«

Så var hun hjemme. Og hun blev straks betroet opgaver ud over gymnastikken. Fru Schrøder var svag og var borte en tid, meddeler hun Jacob. »Det er dejligt at bede aftenbøn med lille søster Julie. la Cour sagde engang ved en barnedåb: »Ja, nu har vi fået et Fadervor mere i huset.« Hvor har jeg tit tænkt på det i disse aftner, når det lille søde skind beder så stille og kønt sit Fadervor. Julie kom i aftes hen til mig og sagde: »Ingeborg, ved du, hvornår jeg savnede dig allermest i aftes? Jo, det var, da jeg skulle bede min aftenbøn.« »Jamen, det kan du jo godt selv!« »Jamen Ingeborg, det bliver langt bedre, når man er to.« Jeg synes, det er så kønt, at hun allerede har erfaret det.«

Kort efter at hun er kommet hjem, kom Niels Hansen, Melvanggård, ud for en frygtelig ulykke. Det skete ud for skolen, og skolens sygeplejerske, Signe Konstantin-Hansen, tog affære, indtil læger kunne nå frem. Ingen troede, at den hårdt lemlæstede mand kunne overleve. Det blev et meget langt sygeleje, men han kom igennem det. Og det blev en stor oplevelse for dem, som stod ham nær. Ingeborg skriver: »Hvad er det store, jeg har oplevet? Jo, at se Vorherre hjælpe, hvor menneskehjælp ikke kan. Hvor to læger fælder dødsdom og står rådløse, da ligesom at se den store læge træde til med sin visdom og uendelige kærlighed. Niels Hansen lever! – Da han endelig åbnede øjnene, sagde han til sin kone: »Kære lille Grete. A ka nok kjen de. Hvor er et dog læng sin vi tow har tål sammen, å vi holder dog så inderlig møj a hinanden å har et så godt sammen.« Grete spurgte ham, om hun ikke skulle bekende troen og bede Fadervor med ham. Dertil svarede han: »Do skal et gjør et. A kan nok sjæl,« hvorpå han med høj røst havde gjort det, klart og tydeligt. Da Grete slog korsets tegn for ham, sagde han: »Har do no osse gjort det ve dig sjæl å alle de andre, for hejsen hjælper et et.« – Det var så opløftende at høre hende tale om deres samliv, om Guds godhed mod dem, om deres fælles glæde over de tre små søde børn, og først og sidst om sin mand og om Vorherres godhed mod dem, hvordan han aldrig havde svigtet dem, hvordan han hjalp dem at bøje hendes faders sind, så de til sidst fik hinanden, – og hvor lykkelig han havde gjort dem. – Ja, Jacob, da jeg i aftes gik fra hende ned over markerne, var mit hjerte så fyldt, at jeg midt på marken brast i heftig gråd. Det varede kun et øjeblik, og det var glædestårer. Jeg følte så uendelig stærkt, hvor Gud dog er kærlig. – Måtte Gud nu fremdeles hjælpe

de kære mennesker, så Niels Hansen i sit liv må blive et levende vidnesbyrd om, at Gud er almægtig, at Gud er en levende, personlig Gud med hjerte for sine børn og med hjælp til dem.

Et indtryk fik jeg så stærkt som næsten aldrig før dernede i går, nemlig at intet i verden er så lykkeligt som et ægte kristeligt ægteskab, hvor mand og hustru kan dele alt med hinanden. Hvor var Grete selv i sin dybe sorg rig. Hun havde jo dog haft den store lykke at leve med ham i disse lykkelige år, og hun har sine tre små børn at leve for, de børn, som han elsker så højt. Og hun ved det, at dør han, kommer han hjem til Gud Fader i himlen. »A kjender ham jo ud og ind, kjender alle hans tanker,« som hun så kønt sagde. Ja, Gud ske lov for kærligheden mellem mand og kvinde, det er sikkert den største lykkegave, Gud har givet os mennesker. Kan den holde ud og vokse sig stærk, kan jeg nu forstå, den kan give kræfter til at lægge alt i Guds hånd på den dejlige måde, som Grete gør det i denne strenge tid. Gud velsigne de stakler.«

Ingeborg kom i disse år i et nært forhold til Røddingfolkene. Hun havde altid holdt meget af Cornelius Appel og han af hende, og hun melder til Jacob: »Tænk, i dag fik jeg brev fra din fader, 4 sider, mageløs kønne og kærlige, – dejligt brev! Hvor er det kærligt, at han kalder mig »datterlil«. – Det føles som et savn, at hun ikke har kendt Jacobs moder, »men det, at hun blev taget så tidligt bort, har vel gjort sit til, at din fader tog sig så inderligt af sine sønner, for det må da siges at være et sært inderligt forhold, I står i til ham, – og vi med Jer. Jeg ser jo, hvor langt lettere du har ved at slutte dig til min moder end til Far. Det samme havde sagtens været tilfældet med mig.« Jacobs broder Mathias sender hende sit digt om moderen. »Billedet er så skønt, netop fordi det helt igennem er af en sand, kristen, dansk kvinde, der er noget så ideelt over det.«

Sommeren 1888 er Ingeborg i Rødding og skriver til sin kæreste: »Mor skriver, jeg skal komme hurtigt hjem, mest for at komme til Rødding. la Cour har været dernede, og det stod grumme småt til med din kære gamle fader. Hans sind er så trykket, og den ny gane piner ham, selv om den er bedre end den gamle. Math og Sofia er rent sørgeligt bekymrede for fremtiden.« – Sommeren 1889, da Røddingfamilien skal flytte til Dalum, er Ingeborg også dernede i lang

tid. »Det går rigtig godt med at hjælpe din fader, jeg tror, vi begge er glade for det. Han blev meget overrasket, da jeg i morges kl. 6½ trådte ind til ham. Det var så velsignet dejligt at kunne hjælpe en lille smule. Sofia er i Haderslev at købe ind til Dalum. For mig har hun to ærinder. Det ene er at købe mørkeblåt plysch til din faders gyngestol, det er meget forslidt, og det ville være så morsomt for mig, om netop den stol, han daglig sidder i, kunne minde ham om hans lille svigerdatter. Det andet er en barneske, hun skal købe for mig, jeg skal nemlig på søndag stå fadder til Lyckes 4-måneder gamle barn, en lille pige. Det er gruelig pænt af dem, at de vil have mig til det. Jeg kan svært godt lide dem begge to, de er også mageløs venlige mod mig. Jeg er ved at få Math og Lycke til at synge »Gluntar«, de er nogle sejge kartofler, men jeg hænger i, da jeg i mit stille sind har den mening, at det morer og opliver dem begge to meget. – Jeg kommer brillant ud af det med Sofia, vi er enige på næsten alle punkter.

Far og Mor kom kørende hertil i går med de raske heste. Far var selv kusk. Peter Slesviger[1] sad bagi. Begge var i perlehumør, og din fader så godt tilpas. Han sagde i dag: »Jeg havde det dog så godt i går. Jeg var så glad!« Det var han også, og det er han i dag. Besøg opmuntrer ham meget. Far var rigtig i sit es, og så ved du, hvor han kan være elskværdig. Han havde så meget at fortælle din fader og tale med ham om. Og så stiftede han jo bekendtskab med Lycke, hvilket vi alle var glade ved, da der jo nødig skulle gro græs mellem Askov og Rødding.«

»Det var en dejlig dag hos Lyckes, den var så gennemhøjtidelig og hyggelig. Foruden husets folk her var der Skrumsager med kone og Jacob Kloppenborg. Faddere: Kirstine Hansen, (Sofias søster) Skrumsager og jeg. Kloppenborg og jeg kom til chokolade, de øvrige gæster først til aftensmaden, der næsten hellere måtte kaldes middag. I kirken bød din fader et hjerteligt velkommen til Lyckes i kredsen, nedbad Guds velsignelse over deres indtræden i menigheden, over deres gerning, deres hjem og børn og særlig over den lille Signe, som blev bragt til dåben af sin mor. Lycke læste evangeliet og formularen, der var langt længere end den, Svejstrup bruger. Lycke var så bevæget, at han knap kunne læse. Efter dåben prædikede din fader kort og kønt over dagens evangelium, hvor han særlig lagde vægt

1. Mangeårig kusk på Askov.

på ordet »Dømmer ikke«. Det kan du nok tænke dig, han kunne gøre dejligt. – Bordet var pyntet nydeligt, uhyre fint stel, Dannebrog og blomster. Lamme- og kyllingesteg, ny kartofler, uendelig mange slags syltetøj, rødvin, lagkage og kransekage. Din fader holdt en yndig tale til dem. Lycke talte to gange, – Skrumsager talte brillant til dem og takkede dem, fordi de var kommet hid, – han vidste nok, det var ingen let opgave at tage dette op efter din fader, Math og Sofia. Math talte brillant til den lille Signe, gik ud fra navnets betydning: sejrvinderen. Siden efter passiarede vi og musicerede, og så fik vi sluttelig en kop kaffe, til vi godt og vel 11 gik hver til sit. – Mandag var vi kørende over til Juhl Böyesen. Din fader tronede i en stol midt i char-abancen. Det var en rigtig fornøjelig eftermiddag og aften.

Math er i glimrende humør i denne tid. I går var vi kørende i Brem, hvor vi så Sofias barndomshjem. Jeg syntes, det var grumme rart, men jeg så også, hvor Johannes og hans kone må slide i det. Jeg tænkte ved mig selv: Jacob må nu prise den gode bondestand så godt han vil. Vi to kunne dog ikke finde os tilfreds med de kår. Math og jeg er gruelig gode venner, jeg holder et skrækkeligt styr med ham.

Den ene dag går som den anden. Sent op, så kaffe, så sludrer jeg med Faster, (Cornelius Appels søster), så 9–9½ begynder elektriceringen, først din fader, så faster og endelig Meta, hun får så massage bagefter. I dag frydede jeg mig over at der var kendelige fremskridt med hendes stakkels hænder. Så holder Math for, 5 kvarter på forskellige måder, og din fader får også gerne et par øvelser, – så har vi middag. Efter middag syr jeg flittigt, medens de andre sover til henved 2½, eller jeg skriver breve som i dag. 2½ vandrer vi til bad, – her er bygget et badehus nede ved åen, – fru Lycke, Sofia, Astrid og jeg. De små har gjort fortvivlede forsøg, men det er blevet til skrig i stedet for badning, så nu er det nærved at være opgivet. Sofia lo så frygteligt af mig den første dag. Jeg begreb ikke hvorfor, men bagefter viste det sig, at hun aldrig før havde set nogen svømme, og det var naturligvis det første, jeg gjorde. Nu prøver jeg på at lære Astrid det. Tagene kan hun snart, men hun tør ikke endnu, uden at jeg holder hende under maven. – Vi kommer så hjem til kaffe, sludrer lidt, syr lidt og så spadserer jeg en tur, mest i haven, med din fader, hvor vi taler om meget godt. Altergang har vi ikke talt om

endnu, det falder mig svært at begynde på. Så går vi ind igen, imellem læser jeg lidt, imellem leger jeg med børnene i haven, og så er det snart the – derefter arbejder vi kvinder, mens samtalen mest føres af din fader, Math og Lycke. Enten er vi nemlig ovre hos Lyckes, (de har klaver), eller de er herovre, det er rigtig fornøjelige folk. Efter aftensang får Math en lille omgang massage 10–15 minutter, og så går vi alle til ro. Din fader har det i mine øjne mærkelig godt. Han er virkelig så glad. Math har det også lidt bedre.

En dag fortalte jeg Faster, at du tit havde lagt planer om, at vi skulle besøge farbror Godtfred sammen. Da sagde hun: »Ja, det ska di regtende vær velkommen. Før har vi jo væt bang for dej, men no ka di hejsen tro, vi ve vær glad ve det!«

Forbindelsen med Rødding blev yderligere styrket ved, at Ingeborgs bedste veninde gennem barndom og ungdom, Johanne Nutzhorn, blev forlovet med Axel Appel, den af Jacobs brødre, som stod ham nærmest. De havde i studieårene boet sammen hos Grundtvigs enke. Deres naturer var beslægtede, og de havde begge en næsten sygelig ansvarsfølelse overfor deres arbejde. Da Axel skal op til eksamen på landbohøjskolen, bliver det rent galt, og Jacob må helt samle sig om at støtte ham, så han ikke melder fra. Ingeborg forstår det fuldtud. Hun roser Jacob: »Du ved ikke, hvor godt jeg kan lide, at du sætter alt til side for at hjælpe Axel. Det er lifligt, når brødre bor sammen, når de holder af hinanden. At det bedrøver mig umådeligt med Axels eksamensfeber, kan du sikkert forstå, – måtte han stille, uden nag, kunne tage eksamen til ende, selv om det ikke bliver udmærkelse. – Ja, vi mennesker er nogle stakler, hvor langt kommer vi af os selv, trods alt slid og slæb. – Hans karakter vil lide alt for meget, om han forlader eksamen. Styrk ham med kraftig vilje, du skal ikke være angst for det lille ord »skal«, – en slig fristelse til at slippe alt skal og må overvindes. Giver man efter et sligt sted, kommer let flere efter, – og hvem kender følgerne. – Jeg tror ikke, det skader, at Johanne ser sin fæstemand lidt nedbøjet, netop i nøden lærer man bedst at kende sit livs fortroligste ven. Til en virkelig mand hører vilje og handlekraft, og så meget kender jeg Johanne, at hun vil have en mand og ingen viljeløs stakkel«. – Det blev udmærkelse! Men mon denne opstrammer ikke i lige så høj grad gjaldt Jacob?

Brødrene holdt i det hele taget ualmindelig godt sammen. Deres bekymringer gennem årene gjaldt Frederik, som var to år ældre end Jacob. Han kunne ikke finde sin plads i tilværelsen, gik fra det ene til det andet, og det var vanskeligt at se, om han burde trøstes eller tiltales hårdt. I Askov holdt de af ham. Og Ingeborg skriver: »Det var godt og rigtigt, at du skrev hjem og lagde et godt ord ind for Frederik. Vi mennesker skal jo vogte os for at dømme hårdt og slå hårdt. I længden er dog altid det milde stærkest, og jeg er sikker på, at et mildt, advarende ord fra din fader vil virke stærkere og bedre på Frederik end en straffeprædiken. – Vi kan ikke se til bunds i hinandens hjertedyb og se, hvad der har været årsag til dette eller hint fejltrin. – Men hvorfor tager han ikke plads som bondekarl? Jeg ville finde det stolt, om Frederik tog sådan en plads i alt fald midlertidigt.« – Nogle år efter blev Frederik gift med den kvinde, han i mange år havde elsket, og som kunne holde ham oppe. Det kom til at gå ham godt som bogtrykker i København.

I pinsen 1889 blev beslutningen taget om, at Jacob skulle være lærer på Askov. Det var ikke den store lykke for ham, som han havde set hen til, da han begyndte sin uddannelse. Han syntes ikke, han var færdig i København. Der var mere, han ønskede at lære. Han var nok cand. math. med en fin karakter og havde skrevet guldmedailleafhandling, men den afsluttende polytekniske eksamen måtte han ikke tage for sin fader og svigerfader. Han var specielt uddannet til at være la Cours medhjælper. Dertil kom, at da han var blevet Schrøders svigersøn, begyndte man straks at tale om, at Askov ville blive en »familieskole«, og lærerne, som før var hans nære venner, trak sig tilbage. – Imidlertid trængte skolen efter »Fimbulvinteren« i den grad til hjælp, at la Cour nærmest tvang ham til at tage et prøveår i Askov. Jenny la Cour var meget ivrig for hans komme: »la Cour trænger til Jacob,« sagde hun, »kommer han dog ikke snart. Skolen trænger til et menneske, som vil tage fagene fagligt.« Ved det afgørende lærermøde sagde Begtrup blot: »Ja . . .hm . . .hm . . .« og med hensyn til et prøveår mente han, »det var en sær form, vi stillede op, vi kunne såmænd godt gifte os med det samme«.

Men hvordan var det gået de to unge selv i forlovelsesårene? Ingeborg var jo meget stærk og afgjort, Jacob urolig og forpint af ikke

at måtte gå den naturlige uddannelsesvej. Hun skriver: »Stor var min bedrøvelse, da du atter står overfor spørgsmålet: artium eller ej. Det er så tungt, at du ikke kan få ro på det punkt nu, da det synes at gå så godt på den vej, du er begyndt på. Jeg deler jo Fars anskuelse, så for min skyld må du ikke slå om. Vi må ikke slippe idealerne, slipper vi dem, bliver tiderne selv i det flotteste hjem meget trange. Jeg tror, meget vil ramle sammen, ikke blot for mig, men også for mine og dine kære, om du går over til artium, især, når du selv inderst helst vil følge den bane, du er inde på, og som vore kære forældre har peget på for os som den, der var værd at følge. – Efter som udviklingen og højskolen skrider frem, bliver der sikkert plads for os ved en sådan om nogle år. Jeg tror unægtelig, det bliver hjemme i Askov, det er mit inderlige håb. Råde dig til at rejse til Askov straks kan jeg umuligt, da jeg tror, det for din egen udviklings skyld vil være bedre at begynde et andet sted, så du ikke behøver bare at gå efter la Cours erfaringer, men også efter dine egne. Men kan du ikke holde tanken om mindre kår i højskolens tjeneste ud, ja, så siger jeg: Gør det i Guds navn. Han, som ejer magten, vil måske derigennem finde en ydmygende vej til de stolte hjerter, der tror, de kan holde idealet højt, det, vi ikke magter uden Guds hjælp. – Han give dig fred i spørgsmålet og give dig god ro, inden du beslutter dig. Tag en ordentlig fritid, inden du begynder på noget nyt, når du er færdig på læreanstalten. Brug den så til at leve en tid i Askov og se, hvorledes du trives der, måske vil netop det hjælpe dig til at klare tågerne.«

Jacob er gennem alle studieårene usikker på, om han nogen sinde kommer til Askov, og skriver tit om det til Ingeborg. »Jeg er ofte bange for, at jeg ikke skal nå det arbejde, der altid har stået for mig som det kønneste og mest tilfredsstillende, nemlig arbejdet i den fri skoles tjeneste. Jeg forstår uhyre godt, at det er det aller vanskeligste arbejde, og at jeg i og for sig er uværdig til det. Men det, der trøster mig, er, at viljen hos mig til at gøre det godt er god, mon så ikke også velsignelsen til det skal komme? – Det har været mit stadige ønske at komme til Askov, men jeg har ikke vovet at tro på, at det kunne ordnes på en sådan måde, at jeg havde mod til det. M.h.t. ubehagelighederne, der kan komme for dig ved som forstanderens datter at blive ansat ved skolen, da er jeg ikke blind for dem, men

har du virkelig mod på at arbejde med gymnastikken på Askov højskole, så mener jeg, du må sætte dig ud over mulig sladder. Kun må du ikke stole fuldt ud på, at jeg kommer til Askov nogen sinde. Familieskabet med forstanderen vil vanskeliggøre mit komme til Askov. Nu – i hvert fald bliver det ikke de første 3–4 år, jeg overhovedet kan komme til Askov, og kommer du hjem nu, kan jeg ikke komme der, før vi kan gifte os.« la Cour vil have ham til Askov, »men ét holdt jeg bestemt på: Jeg vil ikke derover, før jeg er blevet til bund og grund støt i en bestemt retning, og det hele afhænger vel nærmest af, om jeg når det.«

Jacob har mange tilbud. Fra Herlufsholm og fra Københavns gymnasium bl.a., og han og Eli Møller spekulerer på at oprette en skole, hvor vågne, begavede unge fra landet kunne uddannes til optagelse på Askov, men også på universitetet, så slap de for latinskolen. Han tumler også meget med tanken om at arbejde ved landbrugsskolen. Endnu i 89 skriver han til Ingeborg: »Jeg må før eller senere fortælle din fader, at jeg snart vil søge en plads på landet og sige ham mine betænkeligheder ved Askov.«

Han synes også, at højskolefolkene svigter den fri uddannelse. »Det er sørgelige tidens tegn, at højskolefolk ikke holder programmet rent. F.eks. Jens Lund i Vejstrup får en søn lavet til student og en datter til preliminæreksamen. Kan det forenes med at holde højskole? Sludder og vrøvl. Der trænges netop uhyre til en kundskabsskole for piger og drenge, der vil studere, d.v.s. lære meget« – Værst slår det dog, at Schrøder foreslår ham at blive løjtnant for at have en titel! Men Schrøders svoger, kaptajn Fr. Wagner, sagde, at »jeg risikerede ikke at blive officer med mit ravjyske sprog. – Ja, ingen titel at have og tale »bondsk«, det er kun dårlige egenskaber, selv om man for resten bruger sine kræfter nogenlunde godt og udretter en del. Nej, løjtnant og københavnsk sprog, det er etwas anders. Det piner mig, at din fader, synes jeg, viger noget tilbage for konsekvensen af sin egen lære. Det er ubetinget hans skyld, at jeg ingen titel har.«

Det var svært for ham, at Ingeborg selvstændigt havde sluttet sig til en ham ukendt kreds i Stockholm, men »i mit inderste tror jeg, du har fuldt den samme ret som jeg til at være selvstændig, og at jeg er bedst tjent med det. Du bruger denne ret frit. Og selv om mand-

folkevanerne hos mig imellem kan komme til at såre dig, – er den ulykke så stor? Jeg er overbevist om, at den ikke er så stor, som den ulykke ville være, at du skjulte for mig dine planer og dine ønsker, thi dermed er idealet: fuld frihed på begge sider i trofasthed, forbi.« »Jeg føler godt, Ingeborg, at det er galt af mig, når jeg imellem ligesom hæmmer dig i dit arbejde, for det er sikkert, at menneskesamfundet her på jorden trænger til enhver brugbar hånd, der rækkes ud med et velmenende sind. Men det er traditionen: manden ude – kvinden inde. At denne regel ikke er god, er jeg vis på, for kvinderne kan i mange måder arbejde udadtil bedre end manden.«

Jacob fik sin eksamen 1888. Ingeborg »ønsker tusind fold tillykke med den glimrende eksamen! Jeg fristes som de fleste til at sige: Det tænkte jeg nok! men derfor er jeg ikke mindre glad. Gud ske lov og tak! Måtte denne eksamen virkelig slette nødvendigheden af artium i din hjerne, da ville jeg juble og fryde mig endnu mere. Måtte vi dog ret kunne følge den vej, vore kære forældre viste os, det er sikkert den bedste og mest velsignede for os. Gud give dig nu lykke til at finde en plads, hvor du ret kan trives og gøre gavn, og hvor jeg også kan finde, at »her er godt at være.« Det får du nok lykke til. – Hjemme er de glade for din eksamen. Margrethe skrev: »Jeg ville ønske, du havde set Mor, da hun modtog Jacobs kort. Hun sprang så højt i vejret, hun kunne, og for omkring i stuen og videre ud i de andre værelser«. Og Mor skrev: »Fader, – ja han har også godt af Jacobs eksamen. Det gør ham så godt, at se sin kære elev gå så støt, Gud give os visdom og tålmodighed til at tage det ret. Kære barn! Gud velsigne dig og Jacob! Din lykkelige Moder.««

Det var ikke let for Jacob at forstå, at Ingeborg måtte tage eksamen, men han ikke. Nu vil han have hende til at holde op før eksamen. Men hun svarer: »Dit ønske om at sige mig fra eksamen, kan jeg ikke opfylde. Det kunne umuligt lade sig gøre, uden at jeg kom til at stå som »hun duede ikke«. Kom jeg hjem uden eksamen, ville ingen tro, jeg kunne en smule. Jeg ville daglig være ude for elevernes kritik, som jeg før har lidt sådan under, og som Margrethe nu pines af. Det er kedeligt, om du går og pines af, at jeg skal have eksamen, det kan aldrig betale sig. Godt, at du ikke vil rokke mig fra at holde ud de to år. Det er virkelig med liv og lyst, jeg arbejder heroppe. – Det kan nok være det fornuftigste, at du bliver nogle år i København.

Det kan være udviklende og godt for os begge, om vi kan give tid og ikke forhaste os på bekostning af uddannelse og udvikling.«

Det kan ikke nægtes, at der er en modsætning mellem, at hun stædigt opfordrer ham til at følge »den fri linie«, men selv bestemt nægter at følge den. Måtte andre da ikke sige om ham: han duede ikke. Jo, det mærkede han kun alt for tydeligt.

Jacob er også bange for hendes fine familie. Det havde fra første færd været vanskeligt med forlovelsesvisitterne, – han talte stadig jysk og var landligt klædt. Et besøg hos Ribbings blev opgivet, øjensynligt fordi Ingeborg skriver: »Du må sige »jeg«, indtil jeg kommer, ellers forstår de ikke et ord.« – Officersfamilierne kunne naturligvis ikke goutere ham, og han følte, at de så ned på ham. Men Ingeborg viser ham til rette: »Det er kedeligt, du er ræd for min familie. Jeg forstår ikke, hvad grund du har til det. Det sludder, at du ingen eksamen har, kommer du ingen vegne med, da de alle ved, at du tog din eksamen så godt i fjor. Jeg kan ikke begribe, at et menneske med din forstand og din udvikling kan hænge dig så meget i studentereksamen, som du virkelig gør.« Hun så jo ikke, hvordan han blev drillet og misforstået, selv hos de bedste venner, og hvordan han var udelukket fra de andres studenterliv, så snart han var uden for læreanstalten. Han er blevet mistænksom. – Da han får en trykt indbydelse til Margrethes og Konstantins bryllup, bliver han fornærmet over det. Ingeborg derimod skriver: »Jeg ville have fundet det morsomt, om jeg havde fået en. Den fine udstyrelse er nok til ære for familien Konstantin-Hansen. Ellers kan jeg nok forstå, det er praktisk nødvendigt at have trykte formularer, hvis der skal udgå 200 indbydelser.«

Ingeborg havde dog en anden indstilling. »Jeg tror ikke, et så stort bryllup og på den måde fint, vil passe til os to. Gid vi må slippe for det. Men musikken kunne jeg derimod lide at få, det giver uvilkårlig en glad stemning ved et bryllup. Tøjet synes jeg godt, du kan spare dig. 80 kr. for den dag, når du ellers har noget ordentligt. Når jeg kan have gammelt tøj, – den fra sølvbrylluppet, – kan du da også. Dit eksamenstøj er der vist ingen, der har set. Kan du bare være glad, kan det sagtens gå. Men bliver humøret som i julen, bliver jeg 10 gange hellere heroppe, for sligt humør ødelægger både en selv og andre. Nej, vi vil være rigtig glade og danse rigtig meget sammen, ikke sandt?« – Ingeborg fik imidlertid hjernerystelse og kom ikke

med til brylluppet, og Jacob nægtede at tage en anden dame til bords end lille Julie, som blev stolt og glad.

Men Ingeborg forlangte nu også meget af ham. Hun forbereder ferien: »Hvor har vi forsømt Far og Mor, og det må pine dem, at vi ikke finder den ro og hvile i Askov som i Rødding. Far og Mor har nu i 25 år daglig måttet ofre familiehyggen for en god sags skyld. Hvor må det ikke smerte, at børnene ikke med glæde kan bringe det mindste lille offer. Tænk om jeg, som Far og Mor gør så uendelig meget for, beder om at tilbringe sommeren i Rødding – og den lille påskeferie, jeg får, fordi jeg hellere vil være der end i mit eget urolige hjem, – og efteråret i København. Ærlig talt, det er hårdt af mig, og alt det har jeg vovet at byde mine kære uden at tænke på, at de ofrer noget ved at sige ja. – Nej, nu er jeg vågnet og har fundet mig selv som egoist fra top til tå. Det er noget usselt, lavt ved mig, som jeg må kæmpe imod, og som du må hjælpe mig med, ellers går det ikke. Men du er jo også egoist, derfor bliver der offer på begge sider. Lad os forsøge at ofre med glæde, – offer uden glæde er værre end intet. – Måtte vi i disse forlovelsesår lære bedre og bedre at blive børn i hinandens hjem. – Tror du, du med glæde vil se mig gå og arbejde i påskedagene? Vil du måske hjælpe mig? Kunne vi lære at glemme os selv lidt, ville vi blive endnu rigere og lykkeligere end hidtil. Gamle Bedstemor er som altid kærlig og betænksom, når det gælder os to. Hun stiller sin stue til rådighed. Hun har tænkt på at åbne havedøren for vor skyld. – Tænk sagen igennem fra mit standpunkt. Det er ikke let at være en god kæreste og en god datter, men jeg vil så inderlig gerne være begge dele.«

Jacob længtes efter at være sammen med hende alene, i stilhed. Han længtes efter et lille hjem. For Ingeborg var det store hjem naturligt, hendes glæde var at få ham med ind i det. Denne modsætning fortsatte hele livet. Han kom til at skønne på de muligheder, et stort hjem kan give, men savnede familielivet i et lille hjem. 1888 skriver Ingeborg: »Jeg forstår godt, du tager til dit hjem juleaften, og jeg vil ikke bebrejde dig det, det ville være uret. (Det var den sidste jul i Rødding). Men jeg kan ikke forsvare at følge dig over for Far og Mor Jeg forstår inderlig godt din længsel efter at tilbringe juleaften i det kære, gamle hjem. Netop fordi jeg selv elsker mit hjem som intet andet sted på jorden, forstår jeg dine følelser, og jeg kan trygt sige, at

netop det, at du halvvejs var landflygtig fra hjemmet, drog mig så stærkt til dig fra den første gang, vi lærte hinanden rigtig at kende.«

Jacob kunne aldrig få Ingeborg for sig selv, og det trængte han til. Han havde hende næsten mere i brevene. Han er lidt jaloux på hendes kammerater og på nogle danske læger, som en tid var på Centralinstituttet. Det tager hun meget unådigt op. »Jeg kan ikke lide, at du forsøger at drille mig med de danske læger, men det gør godt at høre sit modersmål. Ingen kan beskylde mig for at tale meget med dem, jeg ved ikke engang, hvor de er fra.«

Men han er for alvor jaloux på hendes arbejde. Han er meget gammeldags. En kvinde skal være i hjemmet som hustru og moder, som det var i hans slægt. Nu uddanner Ingeborg sig til et erhverv, – det kan komme til at ødelægge deres hjem. Og så oven i købet med eksamen! »Har jeg da ikke spurgt dig til råds,« skriver hun, »med hensyn til gymnastikken, – og så dette med eksamen! Tror du virkelig, jeg læser for at blive nr. 1? Kan du ikke mærke på mine breve, at det er udviklende og godt for mig at være her? Og holde foredrag! Nej, Jacob, gal er jeg endnu ikke. Dertil kan jeg alt for lidt, har heller ikke lyst til det. Underligt, at du kan fremsætte det som et spørgsmål. At jeg kommer til at skrive så meget om mit arbejde her er naturligt, da jeg ikke oplever stort andet. Mit arbejde her er fordi, jeg gerne vil være med at opfostre en kraftig og ædel slægt. Vil mændene og samfundet ikke stille krav til os, må vi selv gøre det. Det kvindelige, det kærlige, det moderlige må udvikles, – og synet på hele livet, både åndeligt og legemligt. Emancipationen hader jeg. Det er noget rigtig sludder, du altid kommer med, at jeg har lettere ved at blive dygtig end du. Sådan noget må du ikke sige, det bedrøver mig bare, – eller også er der lidt drilleri bagved, og alt sådan noget må vi bekæmpe, så godt vi kan. Blot viljen er god, bliver gerningen nok velsignet. – Du må ikke se dig bitter på ordet »lærerinde«, det hænger nu engang ved. Skulle man nægte sig den hjertens glæde, det er for mig at undervise andre, bare for navnets skyld, tror jeg, det var uret, selv om du bad mig derom. Du må indse, at det ikke er slemt, om en kvinde kan arbejde selvstændigt, når evnen er dertil. Kærlighedens bånd skal nok vise en, hvor det er ens pligt at tage arbejdet op. Ungdommens glade arbejde må også føre sin velsignelse med til fremtidshjemmet om end i det stille. Jeg håber aldrig, du skal fortryde, du

gav mig lov at drage herop eller blive »lærerinde« hjemme. – Måtte du dog komme af med den angst eller det nag for, at mit arbejde skal forstyrre lykken ved vort hjem. – Du skrev, at du ikke kan tænke dig, at jeg ville bruge det lærte som et levebrød nu straks. Skal det nogensinde være, må det være straks. Det er en ren misforståelse, om du tænker dig mig som praktiserende frue. Det bliver nok kun et midlertidigt stadium med praktik. Jeg vil gerne tjene så meget, at jeg kan afbetale, hvad opholdet i Stockholm har kostet mine forældre.«

Der var forskel på deres syn på mange små ting. I det rent ydre. For Ingeborg gælder det om at klæde sig mest hygiejnisk uden hensyn til skønheden. Hun går i reformdragter, som Jacob ikke kan fordrage, ja, med reformstøvler. Hun undskylder sig: »Jeg gør da, hvad jeg kan, for at forskønne dragten. Men meget af vor tids ulykke stammer fra den vold, kvinder øver mod deres legeme, det er vort køns synd mod slægten.« Hun vil have ham til at lade være at ryge, – han prøver, men det varer kun kort. Han lader skægget stå, – hun fnyser! »Du må se rædsom ud.« Hun vil have ham til at stå op kl. 6 i ferien, drikke kaffe med Schrøder 6½ og deltage i mændenes morgengymnastik, – han, som hadede at stå tidligt op, og nu havde han netop chancen for den morgensøvn.

Alene på deres ordforråd ser man en stor forskel. Ingeborg bruger altid store ord: skøn, underlig, begejstret, velsignet, bundløs, selv om dagligdags ting. Han er undseelig ved store ord. Men når det gælder hans optagethed af interesser, hun ikke deler, kan hun pludselig blive nøgtern. Jacob skriver ildfuldt om Henry George og hans planer om jordfordeling. Ingeborg svarer: »Jeg tror ikke, det kan blive retfærdigt. Vi skal ikke understøtte socialisterne af den grund. Idealet: at gøre det gode, holde skole, gymnastisere med de små børn, tage de store i tjeneste, opdrage dem til flinke tjenestepiger med levende ansvar, det ville være skønt. Det stærkeste arbejde må gøres med børnene, for barneminder kan lyse på fremtidsvejen. Det sociale spørgsmål ligger mig meget på hjerte.« Ja, det lå hende på hjerte. Hun var så demokratisk som nogen. Hun dømte kun mennesker efter deres arbejdsvilje og karakter, – men det var for hende opgaven i hjemmet og på højskolen, det drejede sig om. Hun så ikke længere ud. Men det erkendte hun. »Jeg ønsker kvinderne kommunal stemmeret, men endnu ikke til rigsdagen, det har vi ingen forstand på,

der kræves, at vi skal have mere oplysning. Uden for hjemmet skal manden være nr. 1, i hjemmet helst kvinden. Det er en misforståelse, når du tror, kvinden vil fortrænge manden. Vi er så bestemt henvist til vort gebet, men vi må udvikles til at forstå vore mænds gerning. Jeg er virkelig ikke emanciperet.«

Jacob vogtede også meget over, at Ingeborg holdt sig til hjemmet. 1888 skriver hun fra Stockholm: »Forleden debuterede jeg som solosangerinde«, – men skynder sig at tilføje: »det var nu kun kammeratløjer, kan jeg trøste dig med.« Han finder det overdrevet, at de marcherer syngende til Skibelund med Dannebrog i spidsen, og hun skriver: »Vi marscherede ikke derned, skønt der var stemning for det, – jeg turde nemlig ikke for dig, min kære hovmester«. Han er heller ikke glad for, at hun tager patienter foruden undervisningen, så det må også undskyldes. »Jeg har fået en patient, en norsk pige. Hun lider så voldsomt af hovedpine, at jeg ikke kunne bære det over mit hjerte at lade hende gå uden hjælp. Du må ikke være vred, det tager ikke så lang tid.«

Er Jacob da ikke latterlig fordringsfuld? Vil han ikke altid råde? Det er i hvert fald kun i mindre ting, – når det gælder, retter han sig efter hendes råd. Men her var et område, hvor han bevidst eller ubevidst var bange for, at det ville ødelægge den lykke, de ventede sig af fremtiden sammen. Og det havde han ret i. Arbejdet og Askov betød så meget for hende, at hun altid så det som deres pligt at lade det være det første. Dertil kom hendes syn på ægteskabet. Det burde først og fremmest være et fællesskab i arbejdet og i ansvaret overfor Gud, – fremfor et intimt ægteskabeligt samliv.

Der var på den tid en stor diskussion om den offentlige prostitution som navnlig Elisabeth Grundtvig kæmpede for at få afskaffet. Ingeborg skriver: »Der ligger en dyb, bundløs nød i dette, at I mænd ikke engang indser det (rigtige heri). Så hjælper det ikke, I prædiker mod emancipationen. Vi må altså blive som jer, sløves for uretten mod vort køn, før vi indser det velsignede i at kontrollere disse dyriske kvinder. Jeg vil prise den stund lykkelig, da du virkelig kan føle med mig.« »Jeg vil ønske, jeg kendte lidt af alt det, du mener, kvinden er skyld i. Min sympati er afgjort på frk. Grundtvigs side. Jeg er stadig imod tanken om, at kvinder skulle være særlig usædelige. Jeg har aldrig haft en veninde, der har talt til mig om sådanne for-

hold, aldrig truffet en eneste af mit køn, som var fristet i den retning, det jeg ved om at sige. Det første, jeg har hørt om usædelighed, har du fortalt mig, og det lød, som om næsten alle unge mænd var fristede eller havde været på utugtshuse. Sæt nu frk. Grundtvig har det på samme måde som jeg, at hun kun har hørt om unge mænds farer og fristelser, er det da underligt, at hun vil kæmpe derimod? Lad være, det er kvinden, der drager, det må da være underlige mænd, der lader sig drage af slige kvinder. Det værste, en kvinde har gjort, er, da hun ledte manden i fristelse ved syndefaldet. Det bedste, en kvinde har gjort, er, at hun kunne bøje sig i tro og sige: Se, jeg er Herrens tjenerinde, mig ske efter dit ord.«

Nej, det er rimeligt, at ingen har talt til Ingeborg om disse ting. Hun var ikke blot uden nysgerrighed og interesse for dem, det var hende direkte imod. Professor Ribbing havde skrevet en bog om sexualhygiejne. Skønt Ingeborg er ved at være færdig på Centralinstituttet og har lært al mulig anatomi, skriver hun: »Jeg har ikke læst Ribbings bog. Jeg er bange for det, – og Mor synes ikke, jeg skal læse den, da hun tror, den vil tage for stærkt på mig. Hun vil heller ikke opfordre Far til at læse den. Men jeg ved, at Mor har givet Jens den, og hun vil efterhånden også lade drengene læse den. Gamle fru Ribbing var så trist, da hun havde læst den. Kan en gammel gift kone blive så betaget af den, hvor må den så ikke tage på en ung, til dels uvidende pige, som slet ikke er nysgerrig efter at komme ind i den slags mysterier. Men det glæder mig, at du har læst den og finder den god, selv om du ikke er enig med Ribbing i alt. Ribbings bog er ikke fremkommet uden mange betænkeligheder og mangen en varm bøn om, at den måtte blive til velsignelse og ikke til skade.«

Mon Ingeborg nogen sinde læste Ribbings bog? Jeg ved det ikke. Men det er ikke den, men hendes natur, som gav hende det puritanske syn på ægteskabet. – Hun holdt fast på, at kvinden var den dragende, og advarede sine elever i de alvorligste ord imod det. Men mændene var de fristede og de svage, som så let lod sig drage. – Jacob længtes efter ægteskabet med alle dets muligheder. Ingeborg længtes efter et dagligt samvær i et fælles arbejde for hendes elskede Askov. Hun ønsker derfor ikke, de skal forhaste sig med brylluppet. »Jeg sætter stor pris på,« skriver hun, »at man vel overtænker hvert skridt på livets keglebane. Et fejltrin kan volde mange ulykker. –

Jeg finder dig ikke »grøn« trods din ungdom. Jeg finder, der er meget, der bruser i dig, men hvilken ung sjæl, der gerne vil være med i et godt arbejde, gærer og bruser det ikke i. – Jeg ser med tryghed på dig og din fremtid, fordi jeg ved, at din vilje er så ærlig og din kraft ligeså. Skulle du ikke have den »højskolebegejstring«, som mange i vor tid taler om, sørg ikke over det, jeg har den heller ikke, men jeg som du har kærlighed til sagen. »Begejstring« har man vel næppe for det, man er vokset op i, jeg har endog kritik overfor højskolen, men det, at vi i mange stykker ser lidt nøgternt på sagen, kunne måske hjælpe os til at bøde lidt på skrøbeligheden.«

Det er rigtigt, at trods Ingeborgs stærke adjektiver, var det ikke »begejstring«, som bandt hende til højskolen. Den var simpelt hen hendes liv, der var ikke plads til andet. Det var hendes selvfølgelige pligt at bruge alle sine kræfter på højskolen, og der var ikke tvivl skabt i hendes sind om, at højskolen også var den bedste livsopgave for Jacob. Alle, som hørte hende til, hørte Askov til. Hendes ansvar over for livets Gud og hendes pligt overfor Askov voksede sammen. Hun nåede aldrig længere ud. Det var en svaghed, men det gav hende den samlethed og styrke, som betingede den indsats, hun kom til at gøre. Hun var så stærk, at hun på alle afgørende punkter blev den bestemmende for dem begge: I deres form for ægteskab og i deres forhold til arbejdet og til Askov.

1890 var et travlt år. Ingeborg havde gymnastikkursus foruden den almindelige skole, og om efteråret var hun på tegnekursus hos Jensen Klint. Jacob var soldat og lå på »Prøvesten«. Det passede ham ikke. Den eneste opmuntring var soldaterkammeraten Hans Koch, den senere provst, som han beholdt forbindelsen med. – Den sidste oplevelse i København var fru Grundtvigs død d. 9. oktober og bisættelsen i Vartov. Den 10. oktober tiltrådte Jacob Appel som lærer på Askov. Han boede på urmagerens kvist, hvor så mange unge askovlærere har startet! Der kunne de indrette sig lidt af et hjem, kunne have små hold deroppe og samle muntre vennelag. Kosten fik han på skolen. Med arbejdet gik det godt, der kom ro over gemytterne og en mere stabil arbejdsstemning end de foregående år.

Prøveåret gik efter forventning, og næste år kunne Jacob og Ingeborg

holde bryllup. Det var et rigtigt bryllupsår: Johanne Nutzhorn og Axel Appel den 13. maj på Gamle Appels fødselsdag. 4. juni kammeraterne Mathea Svejstrups og Johannes Schellers. Men Ingeborgs bryllup skulle naturligvis holdes på slægtens særlige dag, den 24. september, hendes forældres bryllupsdag. Ind imellem havde de den 27. juni fejret Bedstemors 80-års fødselsdag.

I denne sommer skulle der altså ordnes bolig og købes møbler. Det vigtigste møbel syntes Ingeborg var et klaver, og det var meget spændende om hun kunne få et. Allerede mens hun smurte smørrebrød i kælderen som 12-årig, var hun begyndt at sætte alle penge ind, – 25 øre om måneden, til et klaver. Og det var hun blevet ved med. Nu vidste hun, at Nutzhorn havde bestilt et klaver til Johanne hos sin private ven, fabrikant Møller. Hun gik derfor til Nutzhorn for at forhøre, om han troede, hun kunne få et klaver for de penge, hun havde. Det viste sig, at de lige slog til, og glad var hun. Og så fik hun en klaverkasse ligesom Johannes, som var enkel og køn i forhold til de almindelige snørklede kasser. Men hvor var der en bolig? Det var aldrig sket, at skolen havde sørget for bolig, det måtte lærerne selv. Men ét hus var ledigt, da ejeren boede i Århus. Det var »Eiffeltårnet«, det mærkeligste hus af udseende i Askov. Det ejedes af en handelsmand Korsgård, som senere drog til det hellige land for at vogte Kristi grav. Han troede sig forfulgt af djævelen, så der var jernstænger for den høje kælders vinduer som beskyttelse. Ovenpå havde han bøssen parat. Han var en meget from mand, og han troede på, at han fik åbenbaringer. Da der skulle findes vand til huset, og det var vanskeligt, så han en lille fugl sidde på jorden og sagde: Grav der. Der var virkelig vand, og Korsgård troede, fuglen var sendt ham for at vise ham det. Til minde om dette byggede han et mindesmærke af cement i haven. Men det var efter hjemkomsten fra det hellige land, da familien Appel længst var flyttet derfra.

I den høje stue var der 4 små værelser: dagligstue, spisestue, Jacobs stue og sovekammer. Der var en madelevator, trukket ved håndkraft ned til kælderen, hvor køkkenet var. Da kloakanlæget ikke var i orden, var kælderen meget fugtig. 1893 skriver Korsgård: »I denne vinter håber jeg trods sne og regn, at I har sat lunt og tørt inden døre, uden at en færge har været nødvendig i kælderen hos Eder, som hos de fleste andre Askovitter.« Komfuret var ubrugeligt. Der går

1½ år, før de ved at dele udgifterne får et anvendeligt komfur i stedet. Tapeterne går løse. »Det er mærkeligt nok, da der er hul mur og aldeles fri for fugt. Mon det ikke er en dårlig klister, maleren har, og det hidrører derfra.«

Omkring huset og over hele det store jordstykke var der plantet ny, små frugttræer, som Korsgård regnede med, de ville passe. Omkring det hele en tjørnehæk, også nyplantet, som Korsgård minder dem om at studse i tide. Frugttræerne kunne de ikke nå at få glæde af, men masser af arbejde, og de kunne ikke få en prydhave, men måtte gerne så grøntsager mellem træerne. Når man sad på den høje veranda mod nord uden for stuen, må man have siddet på en præsenterbakke, men til gengæld havde man en god udsigt helt over til Læborg. Ovenpå var der nogle gavlværelser, som stadig var beboet af unge, som læste hos Jacob.

De unge havde et godt forhold til den mærkelige mand. I anledning af deres bryllup sendte han et langt digt.

Brylluppet stod så den 24. september 1891 som en efter askovforhold stilfærdig fest, der var kun ca. 100 gæster! Ingeborgs elskede præst, Svejstrup, viede dem. Der var digtet adskillige sange. Den værdifuldeste var af la Cour, måske ikke digtet til denne lejlighed, men dog med la Cours egen hånd:

Kærlighed er en palme bred
og vokser af hjertebunden,
vifter køling i dagen hed
og luner i aftenstunden.
Grenen bugner af livets frugt,
sangens fugle på deres flugt
hviler sig i dens krone.

Kærlighed er et stjerneskær,
som tændes på sjælens bue,
gennem gøglende skyggers hær
os leder dens klare lue,
viser vej til den sidste havn
gennem lidelse, kamp og savn,
strålende trøst og lise.

Kærlighed er en verdensmagt,
den stærkeste, der findes,
fuldt den kræver sit offer bragt
for sand og fyldig at vindes,
trodser så rum, og trodser tid,
ganger med sejr af livets strid,
rækker til evigheden.

Kærlighed er et nådens bud,
et glimt af himmerigs glæde,
hvor den lever, der lever Gud,
og der er hans kraft til stede.
Han er dens forsvar og dens vagt,
helliget haver han dens pagt,
han vil dens hjem velsigne.

To dage efter var det Nutzhorns sølvbryllup, og den 16. oktober holdt Jens Sørensen på Askovgård bryllup med sin Kristiane Filippa. Aldrig havde landsbyen Askov oplevet en sådan festsommer! I oktober var Appels på en lille studie- og bryllupsrejse – sammen med la Cour og Schrøder, der var jo af Anders Pedersen skabt tradition for, at man havde følge med, – og jeg har heller aldrig hørt beklagelser i den anledning.

Så begyndte det travle liv i hjem og skole. Ingeborg havde sin barnepult som skriveplads, Jacob havde et rigtigt skrivebord. Hos Jenny havde Ingeborg vævet betræk til sin mands møbler i svensk stil. Spisestue og sovekammer var som de andre unge pars meget solidt fra A. L. Johansen, »den fineste snedker, ikke blot i Kolding, men i Jylland, om ikke i Danmark.« Og så havde de fået en palme, en meget udholdende palme. Den fandtes, lige til Ingeborg forlod Askov Nørgaard. Den havde da gjort det hele med. Foreløbig var den en lille spæd vækst, men lovende – ligesom dens herskab.

Økonomien var noget anspændt. Men Ingeborg havde altid været en knop til at spare. Sko har jo altid været noget af det dyreste. Men hun syede nogle dejlig varme kludesko. Når de gik ind på skolen, gik de i træsko og havde læderskoene med, hjemme var kludeskoene udmærkede. – Og glade var de for undervisningen. – Børn var det for tidligt at tænke på, selv om de naturligvis ønskede sig nogle – med tiden. Men det måtte Ingeborg bestemme, for det var jo hende, som skulle have dem.

Både med tegning og gymnastik gik det strålende, også med sundhedslæren. Men når hun kom til de vanskelige ting med mand og kvinde og ægteskab, bad hun sin moder om at være med. Hun var hele livet meget bange for de timer og gik rundt som en tordensky i de dage, det stod på. Jacob sagde: Hys, lad Mor være, hun har de vanskelige timer, så skal hun have fred!

Det gik med liv og lyst, og hun har virkelig virket ung på den tid. Det gjorde hun ellers ikke, fordi alvoren var så fremtrædende.

Ingeborg skriver i en artikel om gymnastikken: »Jeg kom straks ind i et meget stort gymnastisk arbejde på højskolen med eleverne, børn, koner fra byen, sygegymnastik o.s.v. Efter stærk tilskyndelse fra la Cour, der altid fulgte mit arbejde med forståelse, måtte jeg overtage undervisningen i anatomi, fysiologi og hygiejne med de kvindelige elever. Dertil kom så uddannelsen af kvindelige ledere. Den har fyldt mig med megen glæde, ikke mindst, da »Dansk skoleforening« overdrog min broder, centralisten Olav Schrøder, og mig gennem mange år at lede deres feriekursus for lærerinder. På dette havde vi den

glæde at optage mange sønderjyske kvinder, og jeg tør nok sige, de var kælebørn. Officielt måtte de ikke deltage, f.eks. når kursuset blev inspiceret, og ikke indskrives i protokollen. Havde vi i de første år måttet kæmpe for, at den Lingske gymnastik kunne vinde frem, stod de dernede i en anderledes hård kamp, idet magthaverne ville forbyde dem at lede gymnastik med børn og unge. De mærkede jo nok, at der lå kærlighed til fædrelandet bag alt det, de unge modtog heroppe fra højskolen. Et talende eksempel kan jeg nævne. I 1891 stiftedes i Haderslev en »Svensk gymnastikforening«, og 1903 ville man holde en stor gymnastikfest. Der skulle være optog med musik i spidsen gennem byen ud til festpladsen. Dette blev forbudt, ja, man havde nær forpurret hele festen, men da hævdede formanden bestemt, at det var svensk gymnastik, ikke dansk, og så blev festen tilladt.

Askovs gymnastiklærer, Jørgen Kirkebjerg, og jeg var kommet til stede som dommere, men vi måtte sidde skjult blandt tilskuerne, da vor tilstedeværelse let kunne have opløst hele stævnet. – Et par måneder efter denne store fest blev »Nordslesvigs idrætsforening« stiftet. Ja, kamp måtte der til dernede, endog så hård, at to af de i Askov uddannede kvindelige ledere blev sat i fængsel for deres gymnastiske arbejde.«

Foruden på højskolerne var det i begyndelsen skytteforeningerne, som optog den Lingske gymnastik. 1904 gjorde ialt 31636 personer i Danmark frivillig svensk gymnastik.

Denne sejersgang skyldtes i høj grad pionerernes ildfuldhed, og for pigernes vedkommende ikke mindst Ingeborg Appel, som uddannede de fleste lærerinder i det frivillige arbejde, indtil de særlige gymnastikhøjskoler kom til. En af dem skriver: »Som 16-årig mødte jeg på Testrup højskole en ung, dygtig gymnastiklærerinde, der havde fået sin uddannelse hos fru Ingeborg Appel på Askov højskole. Hun vakte en sådan begejstring hos sine elever, at bl.a. jeg bestemte at søge »Dansk skoleforenings« feriekursus i gymnastik på Askov under fru Appels egen ledelse. På et tre ugers kursus blev der lagt et grundlag, som fik betydning for min senere uddannelse og virksomhed. Når Askov-kurserne gav det rige udbytte, var det fordi de, foruden at give en grundig faglig uddannelse, tillige var præget af højskolens ånd. Gennem fru Appels eksempel lærte hendes elever, at enhver god undervisning fordrer et solidt, gennemtænkt arbejde for-

ud. I intet fag, og aller mindst i gymnastik, kan man undervise på begejstring og inspiration alene. Vi lærte tillige at få en dyb respekt for vort legeme som bolig for en sund sjæl. Den seksualundervisning, der er så omdebatteret i vor tid, blev for fyrretyve år siden givet til de unge på en måde, som vi aldrig glemte. For mig blev gymnastik og højskole uløseligt knyttet til hinanden. Netop gennem højskolen blev gymnastikken hver mands eje, fordi så mange dygtige og begejstrede elever spredtes ud over landet, hvor de samlede sognets ungdom til gymnastik og folkedans. Højskolen har evnet at give sine elever grundlaget for en rig menneskelig udvikling, der ofte blev bærende for hele livet, fordi den hvilede på kristelig grund, men den har også evnet at give gymnastikken en baggrund af ånd og liv, så at den gav ikke alene en fysisk, men en almenmenneskelig opdragelse.«

I sundhedslæretimerne var der meget tale om vore pligter her i livet. Hvis Ingeborg ikke netop tog sig tid til at lære eleverne sine yndlingssange, – oftest dem, man kalder »åndelige sange«, og som mange fornægter fordi de ikke er salmer, – var hun så alvorlig i disse timer. Man blev stillet overfor, hvor ansvarsfuldt alt i livet er, og man syntes, hun ofte forlangte for meget af mennesker og var for streng i sin etik. Hun havde simpelthen svært ved at forstå, eller kunne ikke forstå, at man kunne svigte sin pligt, når man kendte den. Det kunne hun ikke selv, og hun kunne dømme hårdt, når man forbrød sig mod »de uskrevne love«. Hun forstod heller ikke, at man kunne være i tvivl om, hvad der var ens pligt, – for det havde hun aldrig selv været.

Det lå også bag hendes krav om, at karle og piger aldrig måtte komme på hinandens værelser. Hun huskede, hvilket oprør det havde sat folk i de første år, de havde fællesskole på Askov, hvor nøje de havde måttet holde skolerne adskilt, – ja ofte efter de kvindelige elevers ønske, de ville hellere være sig selv oppe på »Veum«. Og så kom alligevel »Fimbulvintrene«, med den overrumplende oplevelse, at to elever ventede et barn sammen. Han hørte oven i købet til de ældre blandt eleverne. Man kan tænke sig, hvor de, som havde kritiseret fællesskolen, fik vind i sejlene. Efter den tid var Ingeborg altid på vagt og altid mistænksom. Forældrene måtte med tryghed kunne sende deres døtre på skolen, fordi de var sikre på, at der blev passet på dem som i et hjem. Der måtte intet brud være på den-

ne regel, så måtte man straks forlade skolen. En mellemvej fandtes ikke. Og da denne regel blev ophævet, ønskede hun at træde ud af skolens bestyrelse.

Det bragte ofte vanskeligheder fra de elever, som var voksne nok til selv at trække grænserne. Og dem var der altid en del af, – og undertiden blev de for altid hendes fjender. Det var jo ikke for at ramme eller genere dem, denne lov gjaldt. Det var for de manges skyld, som måske første gang var hjemmefra og, hvis de fik mulighed for det, ville være fristet til at tage sig friheder, som kunne komme til at skade dem og i hvert fald ville skade arbejdsroen og det store fællesskab. Og da ville de ikke få det udbytte af skoleopholdet, som hun vidste, der var mulighed for. Der var også dem, der forstod og bøjede sig for det.

Hun var så enkel i sit sind, at hun kun med forbavselse og ubehag kunne se på de mere sammensatte sjæle, – skønt hun netop havde en sådan ved sin side. Det var jo også der, de havde deres vanskeligheder. Men hun var altid klar over det rette standpunkt, – og Jacob bøjede sig.

Der var altid nok af kvindelige gymnaster på Askov, det gjaldt blot om at kunne overkomme det altsammen. Ingeborg fik også i mange år svenske elever, som af »Centralen« var blevet anbefalet at tage en vinter på Askov som forberedelse til uddannelsen der. Gymnasterne stod i 3 rækker ned gennem hele salen. Det var Ingeborgs pligt at sørge for, at alle mødte, det var jo deres sundhed om at gøre. Ikke mindst, når de, modsat hjemme, skulle sidde på skolebænk så mange timer. Men det bundede nok dybere. Hun, – som vist alle højskolepionererne – havde den evne at lægge undervisningen sådan an, at alle kunne være med. Sådan var det også i Nutzhorns kor. Han havde nok sin faste kvartet, men eleverne kunne alle være med i det store kor. Og det er utroligt, hvor »de svage« kan komme med, når de går ind under de stemmer, som kan, og lader dem føre an. Det er en væsentlig side af de første slægtleds højskolearbejde, at de havde denne indstilling og den dertil svarende pædagogiske evne. Det var i høj grad med til at skabe det fællesskab, som var en så væsentlig del af udbyttet. Jo mere man deler med hinanden, jo rigere fællesskab, ingen må stå udenfor. Det var ikke blot strenghed, det var mange års erfaring, som stod bag ved Ingeborgs krav.

En af de ældste elever var Julie la Cour Møller. Hun skriver: »Jeg husker dig fra jeg var ganske lille, – nok som den strenge, men dog altid som den retfærdige, for hvem sandhed betød mere end noget andet... Alle de gymnastiktimer jeg har været til hos dig. Din kommando var som sang, – og der var glæde i at følge den. Hvor møder vi magen til den i dag? Nej, de kan spille og vifte så meget de vil. Aldrig kommer der det ud af det, som af din kommando med al sin nidkærhed, bestemthed og glæde. Den gymnastik var jo som du selv.«

To af de elever, hun satte højest, var Anne Marie Lind (Børup) og Martha Christensen. Hun tænkte sig, at en af dem kunne komme til at fortsætte hendes arbejde. Martha Christensen underviste da også på et kursus på Askov og skriver bagefter: »De har været og er fremdeles så meget for mig. Hver gang jeg oplever et samvær med Dem, fyldes jeg af beundring for Deres rige arbejdsevner og måden, hvorpå alting bliver gjort. Jeg er lykkelig over atter at have fået lov at være på Askov, lykkelig over, at de 25 kursister fik set noget af det rige arbejde, som udgår fra Askov. Tak fordi De viser mig tillid. Det gør altid godt, selv om jeg godt ved, at jeg mangler uendelig meget. Jeg synes, gymnastikken er morsommere end nogen sinde at arbejde med, – men den kræver også.«

En anden trofast elev er Jette Riskær, radioens gymnastiklærerinde gennem mange år. Hun mindes også sundhedslæretimerne: »Jeg tænkte på Deres sundhedslæretimer, da vi indrettede vort hjem. Men jeg synes, det er urimeligt, om en kvinde, fordi hun gifter sig, skal opgive et arbejde, som interesserer hende.« Det var lærer og elev nok enige om!

Else Thomsen var, efter brevene at dømme, den af det næste slægtled, Ingeborg Appel havde den stærkeste forbindelse med. 1918 skriver hun: »Som alene gymnastiklærerinde kan man let køre fast i det rent faglige, og det gavner nu ikke sagen. Bedst virker vel den, – også rent fagligt, – som holder sig mest levende og frisk i sin almenmenneskelige udvikling. Derfor burde man engang imellem helt bort fra det faglige og samle ind på andre områder, netop sådan som et flere måneders ophold på Deres skole ville give lejlighed til. De har aldrig stået i fare for at forsumpe i »fagidioti«, netop fordi Deres arbejde giver anledning til at yde på så mange felter. Gid jeg engang kunne få lov til i fred og ro med god tid til rådighed at udveksle

tanker og meninger med Dem om gymnastikken og den udvikling, vi er inde i.«

1922 fortsætter hun: »Jeg er jo kun en lille person i sammenligning med frk. Bjørksten, og at fremstille hendes store idealer for gymnastikken er meget svært, endsige da at vise det i praksis. – At jeg vil gøre mit bedste og yde alt hvad jeg kan, ved De. Og på en måde glæder jeg mig til at få lejlighed til at stå over for højskolens folk, med dem føler jeg mig på såre mange måder åndelig beslægtet. Derfor har jeg altid sagt, at mine lykkeligste stunder som menneske, som lærerinde, har jeg oplevet på sommerferiekurserne, især i Vester Vedsted, fordi livet der i mangt og meget ligner højskolens liv. Mange gode kolleger i København har da også kaldt mig »højskolepigen«, og jeg har med stolthed svaret, at har jeg en smule af det præg bevaret midt i storbyens jag og travlhed, da er det mig den aller største glæde. Man mister let sin rod i højskolens muld, når man altid traver på brostenene. . . . Lov mig, kære fru Appel, at De vil sige Deres mening åbent, hvor den går på tværs af min, – jeg ved, at jeg vil bøje mig taknemmeligt for, hvad De har at sige. – Det er dejligt at vide, at gymnastikken i Askov varetages af selve forstanderen, – tænk om man kunne opnå at få skoleinspektører til af og til at tage gymnastik, så ville vi opnå at få dette fag hævet op til ligestillethed med skolens øvrige. Kan De ikke i Askov, som har så mange fakulteter i forvejen, have en ren delingsførerskole for kvinder, så at danske kvinder som helhed kan få deres uddannelse i praktisk, teoretisk og pædagogisk gymnastik hos kvinder?« Senere: »Jeg håber at få talt med Dem også om gynnastikfakultetet i Askov.« – Da Ingeborg Appel fik den Lingske guldmedaille, skrev Else Thomsen: »Alle vi, som bygger vort arbejde på de lingske principper, arbejder på det grundlag, som De her i Danmark lagde fra første færd for kvindegymnastikken. Selv om udviklingen stadig må skride frem, så må vi i sandhed vedkende os, at grundlaget er det samme. Og så den almene folkeopdragelse, som De ved Deres stærke ånd har ydet så uvurderlige bidrag til! Tak!«

Den største forbindelse havde Ingeborg Appel på sine ældre dage med Snoghøj gymnastikhøjskole. De to forstanderinder, Anna Krogh og Jørgine Abildgaard, var begge hendes elever, og de blev ved at være trofaste til det sidste. De ville vel sige som Else Thomsen, at

udviklingen skred frem, men de vedkendte sig det grundlag, de engang fik på Askov. Hver advent sendte de en adventskrans til fru Appels hjem, – men aller skønnest var den hyldest, de viste hende på 80-årsdagen kort før hendes død, da alle snoghøjpigerne i deres grå dragter og med grønne grene i hænderne hilste hende med tale og sang. I over 40 år havde hun selv undervist i gymnastik, nu stod hun her i sin høje alder overfor de yngste, som skulle gå ud i det frivillige arbejde som ledere. Det var et smukt tidsaldrenes møde med tak og venligt sind fra begge sider.

Det var ikke helt forkert, når Sally Høgstrøm ved 15-års jubilæet i Vallekilde ville tale for Ingeborg Appel som »vor ortodoxe lingske forkæmper«. Det ortodokse var dog ikke værre, end at hun havde venlig forbindelse med dem, der kom efter hendes første lærerinde Sally. 1904 talte hun på »Centralen«, og Sally skriver: »Hils Lottemoster og sig hende, at hun kan være stolt af sin datter, som talte så godt m.h.t. indholdet, og formen var aldeles udmærket, – og hendes hele væsen og optræden på talerstolen var ligefrem – skøn!« – Ester Svalling[1] skriver 1910: »I gymnastikken i Sverige er vi nødt til at tage kraftigt fat for at gøre den folkelig, i dette ords egentlige betydning, og mit Askovophold har givet mig øget kraft til at arbejde for denne sag. Som gymnast var det en virkelig nydelse for mig at følge fru Appels og direktør Schrøders timer.« 1924 sendte hun sin niece, Ingrid Ericson, på Askov. Det blev meget vellykket. Hun skriver: »Hvilken lykke at jeg fik lov at opleve en vinter på Askov! Jeg ved, at ikke engang kursuset på »Centralen« vil veje den op. Jeg føler en ubeskrivelig taknemlighed mod først og fremmest fru Appel som blev så meget for mig.« Og E. Svalling: »Vi svenske har meget at lære af, hvordan I i højskolen kan give det bedste og rigeste af Eders personlighed. Sally og jeg føler os noget uden for nutidens gymnaetik med dens fulde tilslutning til den rytmiske bevægelse. I Lings ånd med øvelsernes korrektive og opdragende opgave kan man næppe sige, den rytmiske gymnastik er. Men hver tid har sine overdrivelser, som man må håbe siden tilpasses.«

Også Elin Falck[1] skriver efter mødet 1904: »Inderlig tak for Deres dagsøvelser. Af Dem har vi svenske så uendelig meget at lære.« 1907 var den finske Elin Kallio på Askov. Hun skriver bagefter:

1. Lærerinder på »GCJ«.

»Mine piger synes, jeg skænder for meget på dem, efter at jeg kom hjem fra Danmark. Det er nok sådan, at først når man har været ude og har set, hvordan der arbejdes andre steder i verden, mærker man, hvor træge vi er i Finland. Særlig når jeg tænker på, hvad I i Danmark har nået i 20 år og dermed sammenligner, hvor lidt vi på 30 år er gået frem, skammer jeg mig rigtig.«

Hvor tidligt Ingeborg Appel traf Elli Bjørksten[1] ved jeg ikke. Men 1924 skriver hun: »Nutiden er ikke gået dybt nok. Den har taget alt for »ytligt« på det hele til virkelig at nå frem til kærnen. Vi må gøre alt for at opdrage sunde kvinder, faste, dybe og sædeligt stærke kvinder, som kan tænke og føle og handle som kvinder. Det er opdragelsens opgave at følge de sjælelige retningslinier, som skaberen nu engang har fastlagt, som vi – trods alt – endnu tydeligt kan se er det typiske og bedste hos hvert af kønnene. Jeg ser, hvilke store evner I i Danmark har, når det gælder pædagogisk gymnastik med dybere mål.« Under krigen skriver hun: »Danmark forstår måske bedre end mange lande, hvad det betyder at redde den unge slægt. Vi lutres, vi mennesker, som kastes ud i Guds smeltedigel og må lide hårdt.« Og ved hendes afsked skriver hun: »Vor trøst må være, at vor gerning bedømmes af en barmhjertig Fader, ikke efter, hvor langt man nåede, men efter, hvor meget man har villet og forsøgt. I den tanke har vi entusiaster lys i mørket – ikke sandt? Jeg ved, at Eders og Eders kammeraters arbejde på at oparbejde Lings gymnastik i Danmark blev til rig velsignelse for land og folk. Uden denne grund havde ingen kunnet arbejde videre på et holdbart grundlag.

Ingeborg havde i Stockholm fået en tillægsgevinst til gymnastikken: folkedansen. Hun skriver derom: »I 1898–99 var det så heldigt, at vi på Askov højskole som elev havde en svensk kvindelig student, Eva von Bahr[2] fra Uppsala, medlem af foreningen »Philocoros«. Jeg kom straks i forbindelse med hende og fik hende til en gang om ugen at undervise nogle af mine dygtigste gymnaster i folkedans. Det foregik i vore private stuer. (På »Blåhatten«, hvortil de var flyttet fra »Eiffeltårnet«). Blandt deltagerne var den meget musikalske lærerinde Ingeborg Schiørring og en 17-årig lærerdatter fra Vendsyssel. Vi

1. Finsk, sin tids største leder af kvindegymnastik.
2. Docent, lærerinde på »Brunnsvik folkehøjskole«.

havde megen glæde af disse aftner og kom hurtigt til at tale om, om man ikke her i Danmark burde tage et lignende arbejde op for at vore gamle danske folkedanse ikke skulle gå i glemme som det, jeg havde lært at kende på »Centralen«. Lærerdatteren fra Vendsyssel kendte »Matrosvalsen«, hun havde lært den af sin bedstemoder, som hun vidste, kunne mange danse, der ikke brugtes mere. Jeg bad hende da om, når hun kom hjem i julen, at pumpe den gamle bedstemoder for så mange danse som muligt, skrive dem op og lære melodierne. Dette lykkedes forbavsende godt. Hun kom tilbage med 8 folkedanse. Frk. Schiørring og jeg skrev efter hendes nynnen melodierne op. Herefter skiftede vi med svenske og danske folkedanse, til vi fik dem ordentlig lært. Da vi også havde en norsk elev, lærte vi endvidere »Norsk springdans«. I længden var det svært at synge melodierne til dansene, – nogen spillemand havde vi ikke, – men så fandt jeg på, at det var lettere at få melodierne frem, dersom vi havde ord til dem. Vi havde fra »En nat mellem fjeldene« fundet passende ord til »Østgøtapolska«. Det havde hjulpet os meget til at få denne dans lært. Blandt skolens lærerpersonale var der ingen, der lod til at interessere sig for vort lille arbejde undtagen folkloristen Dr. Marius Kristensen. Han havde i 1895 studeret i Uppsala og havde der mødt »Philocoros«. Jeg gik nu til ham og bad ham, om han ikke kunne skrive ord til »Matrosvalsen« og »Frykdalspolska«. Da vi nu kunne synge ord til, og vi var 8 sikre dansere, tog jeg så småt enkelte af dansene med ind i gymnastiktimen. – I maj 1899 blev frk. Schørring assistent hos mig, og så tog vi for alvor fat med om aftenen at danse folkedans med dem af sommerpigerne, der havde lyst dertil, – og der var mange!

Rygtet om disse folkedanse spredtes efterhånden ud over landet, og en skønne dag fik min fader brev fra skuespiller ved Det kongelige Teater Peter Jerndorff, om han måtte komme til Askov og se folkedans. Så ville han til gengæld synge for os de kæmpeviser med Laubs melodier, der lige var udkommet, og som Jerndorff var en enestående tolker af. Vi blev selvfølgelig meget glade for dette smukke tilbud, og dagen blev fastsat til den 6. juli 1899. Stemningen iblandt os var høj! Vi øvede på kraft, gymnastiksalen blev smukt pyntet, omegnens folk indbudt til at komme med, og i dagens anledning fik vi lov at få et klaver ned i salen, så vi slap for at synge til de danse,

vi ikke havde ord til. Eleverne var vældig oppe og dansede kønt i deres primitive, hjemmelavede folkedragter, de gamle smukke dragter var ikke fundet frem dengang. Efter vor opvisning sang Jerndorff herligt for os. Vi var et lille damekor, der i forvejen havde indøvet omkvædene. Som særlig tak for dansen sang Jerndorff ekstra I. L. Heibergs »Gadeviser«, som gjorde stormende lykke! Jerndorff var så glad for, hvad han havde set herovre, at han efter hjemkomsten sendte balletinstruktrice fru Walbom til Askov, for at hun også skulle se folkedansen.

Da L. Schrøder først i 90-erne var kommet i forbindelse med Dr. Salomon på Nääs sløjdseminarium, kom flere herfra til hans »Lekkurser« i august måned. De svenske danselege blev modtaget med stor glæde, ikke mindst på »Dansk skoleforenings« feriekursus i gymnastik for lærerinder.

Nogle år efter, at vi således havde fået folkedansen frem, fik vi fra Norge hjælp til at optage »Færødansen«. En datter af Kristianias borgmester, Borghild Berner, kom som elev på sommerskolen. Hun havde lært færødans hos Hulda Garborg, der selv havde studeret dansen på Færøerne. Nu kom disse danse, f.eks. »Riberhusmarschen«, »Per spelmand« og »Torstein på isen« med i vor samling.

Dr. M. Kristensens ord til »matrosvalsen« lød sådan:

Hej! – nu skal vi Jer vise
hvordan Matrosen sig snor!
Ho! søen vil vi prise!
livet er frydeligt her om bord!
Hej! vi skal sætte foden rigtig forsvarligt til jord!
Ho! nu er tiden moden!
Syng lystig alle nu i vort kor!
Så blidelig vugger de bølger om stavn,
og vi glider mod den lunende havn.
/:Syng tra la la la la la,:/
Og der skal min kærest jeg ømt slutte i min favn.
Hør vandenes rislen mod boven som sang.
/:Syng tra la la la la la,:
og tusind småpiger der lystig i dans sig svang!

Ordene passer mulig ikke så godt til den senere opskrevne melodi, men godt til den, lærerdatteren fra Vendsyssel sang for os vinteren 98–99.

Sin betydeligste indsats kom Ingeborg til at give på gymnastikkens område. Der lå jo også hendes største uddannelse. Men tegneundervisningen må ikke glemmes. Det blev ganske vist kun 16 år mod de 50 i sundhedslære. Men det var i de bedste 16 år, og disse timer var noget ganske særligt for hende og for eleverne. Det var en stor skam, at hun måtte holde op med tegningen, da hun skulle have den store husholdning, og hun havde ikke gjort det, hvis lærerne ikke havde forlangt det. De ville skåne hende, men de tog en stor glæde fra hende, som måske var mere værd end den tid, hun indvandt.

Ingeborg tegnede fra hun var lille. Ikke genialt, men kønt. Alle barnebreve er smykket med tegninger, og når hun er hjemmefra, tegner hun, hvis der er mulighed for det. Fra Norgesrejsen 1884 er der bevaret en lille bog med tegninger, små fine blyantsskitser fra kysterne, de standsede ved. Men først på Vallekilde viste det sig, at der var mulighed for, at hun kunne bruges som tegnelærerinde, hvis hun fik mere uddannelse. Det er karakteristisk, at hun holdt ud med Jensen Klint, mens alle andre faldt fra, fordi han var for streng. Hun ønskede altid en lærer, som forlangte alt, hvad hun kunne præstere. Derfor kom hun gentagne gange på kursus hos Jensen Klint, også efter at hun var gift.

Tegneundervisningen dengang lignede ikke den nu. Først havde man øvelser, hvor det gjaldt om at beherske selve det at tegne en linie og at måle og holde afstande. Ingeborgs linie, og den lette sikre måde hun førte blyanten på, var henrivende. Senere tegnede man så efter ståltrådsfigurer, stillet op eller hængt op på tavlen, – som man i øvrigt brugte til at øve sig på, inden man tog papiret. Derefter kom tegning efter klodser, og til sidst, – det var i reglen 2. års elever, – tegning efter gipsmodeller. Disse fine, skyggede tegninger blev sprøjtede, så de kunne holde sig, – måske altid, hvem ved!

Efter at Appels var flyttet til »Det hvide hus«, hvor der var bygget en tegnestue ovenpå, havde Ingeborg 3 hold, hver havde 2 gange om ugen à 2 timer, og der var 30 på hvert hold. Hvordan kunne dog sådan en tegneundervisning være så tiltrækkende? Jeg tror, det kom

af, at den var så godt pædagogisk tilrettelagt. Man kunne lige akkurat magte det, man skulle have fat på, og derfor gav det en tilfredsstillelse for hver tegning, og man kunne mærke fremgangen for hver uge. Og det store mål var at komme ind bag det sorte forhæng, som skilte gipstegnerne fra os andre, derinde, hvor tegningerne blev levende af skyggerne. Ingen tænkte på, at de skulle blive til noget i denne retning, det var blot så dejligt at kunne arbejde med en blyant. Og det var, som om man nu bedre kunne se både naturen og det, som kunstnerne skabte, selv om der aldrig blev fortalt om kunst, tiden var kort, man var altid i arbejde, og det var en ren fornøjelse for lærer og elever.

I tegning som i gymnastiktimerne kunne Ingeborg uden at forsømme noget hengive sig til glæden, – ja nydelsen ved at undervise, at give det videre, som hun »jublede« (sagde hun) over at have fået. Alligevel var der også her en etisk side af arbejdet: Det skulle gøres nøjagtigt. Ellers gav det ingen glæde i længden. Ethvert arbejde må gøres fuldtud, hvis man skal være glad og tilfreds. Og der var altid et mål langt ude, – man kunne aldrig nå det, men det kaldte. Man skulle ikke være gymnastikdirektør eller kunstner, – det, man søgte, var udvikling, og det mærkede man, at man fik. Det viste sig ved, at der altid var så mange tegneelever, som der kunne presses ind.

Efterhånden blev søskende og ungdomsvenner gift. Jens og Helga Schrøder og Margrethe og Konstantin-Hansen boede i Kolding og hørte hele livet til som en del af Askov. Helgas ældre søster Gudrun blev præstekone i Vejen, en yngre søster Valborg gift med Emil Thyssen, søn af mølleren på Fanø, deres sommervenner. Han blev siden provst og var altid i samarbejde med Askov om kirkelige og sønderjyske opgaver. Hans Appel var allerede blevet gift 1887 og bosat i Dalum. »Folkely«, Cornelius Appels alderdoms hjem, byggedes ved siden af hans »Skovvang«. Dalum blev samlingsstedet for den Appelske familie. Der var store gæstekamre i begge huse, og til 1901 var Cornelius Appel patriarken, hvis råd alle i slægten søgte. Den store hyggelige dagligstue på »Folkely« med møblerne fra Rødding kunne rumme dem alle, skønt der var mange børn i huset.

I Rødding havde deres bedste venner været Peder Müllers sønner, som havde gået i skole sammen med Appelerne og boede lige ved.

I Peter Müllers gård færdedes de som hjemme. Nu boede Rudolf Müller og Anna Borgen på »Lille Dalgård« ved Vejen, og Anna Borgen Müller var i en årrække formand for elevforeningen. Laust Moltesen, som var fra Råhede og ligesom broderen Klaus på »Gravengård« var udvandret, havde været både Jacobs og Ingeborgs ungdomsven. Det var et stort ønske, at han også kunne knyttes til Askov. Han delte så helt deres livssyn og kunne tænke sig at afbryde sin videnskabelige bane for at blive Askovlærer. Han studerede nu i Rom, og brevene gik flittigt mellem Rom og Askov. – Nye venner kom til, særlig de, der boede hos dem for at blive forberedt til at komme ind på »Polyteknisk læreanstalt«.

1893 var der verdensudstilling i Chicago. Jacob var så heldig at blive korrespondent til et tidsskrift, og samtidig ville han besøge dansk-amerikanske menigheder. Ingeborg skulle følge med. Det blev en spændende rejse, hvor de særlig besøgte Fr. Grundtvig og Thv. Helweg,[1] men desuden en hel række danske menigheder og højskoler. De holdt begge foredrag hvert sted.

1894 fik lærerne efter en særlig travl sommer bl.a. med folkehøjskolens 50 års jubilæum, et pusterum. Appels havde fået cykler, – en stor begivenhed. Ingeborg var den første kvindelige cyklist på egnen. Hun havde fået en lille sort baret med en fjer i, – sikkert fra hønsegården, for hun kunne ikke fordrage, at man brugte fuglefjer til hattepynt. – Hun så kæk ud, når hun med baret og flyvende, lange skørter langsomt susede af sted. De tog på cykeltur til Bornholm, – det var den eneste tur de fik af den slags. Senere fik de heste, og så blev det kusken Jacobs feriefornøjelse at køre rundt til gamle venner.

1895 flyttede Begtrups til Frederiksborg, og »Blåhatten« blev ledig. Der boede kvindelige elever på kost, det passede Appels. Men før de flyttede ind, var de blevet tre! Den 20. august 1895 fødtes deres første barn, en pige. Der var glæde mange steder. Forældre og søskende frygtede, at Ingeborg gik så meget op i arbejdet, at hun slet ikke ønskede sig børn, – og hvordan kunne sådan et ægteskab gå i længden? Nu var den sorg slukket, og forventningen var stor. Da dagen oprandt, stod 7 år gamle »Morbror Frederik« oppe på tårnet for at være den første til at se flaget gå op, så han kunne fortælle det til de andre. Men luxen Holger, 10 år, kom ham i forkøbet, – og skuffet

1. Senere præst i Vallekilde og Idestrup.

listede Frederik ned. Til trøst fik han lov at se barnet. Han stod ved vuggen og betragtede det lille hovede med den store, sorte lok og udbrød: Hvor er det dog en sød lille Pip! Dermed var barnet døbt. Da det var skik, at barnets navn først måtte nævnes ved dåben, hed hun Pip i 5 uger, og hun slap aldrig af med sit første navn. – Barnedåben var en stor familiebegivenhed. Gamle Bedstemor, som nu var Oldemor, havde altid stået Ingeborg og Jacob særlig nær. Hun skulle bære barnet, som skulle have alle hendes navne, Margrethe Sofie Charlotte, men Oldemor holdt på, at hun skulle kaldes Margrethe ligesom sin moster, for det var det kønneste navn. Cornelius Appel skulle døbe hende. Det skete i Schrøders private spisestue, og slægten var samlet om barnet og forældrene. De aller nærmeste var faddere: Jens og Margrethe, som havde delt mest med Ingeborg, og Axel, den broder, som stod Jacob nærmest og desuden var gift med Ingeborgs bedste veninde Johanne Nutzhorn. Men én til var fadder: den ganske unge Axel Schrøder, som Jacob altid tog sig så meget af. Det var ikke længe siden, han blev konfirmeret. Og da præsten ved overhøringen spurgte ham, hvilke rettigheder han fik ved at blive konfirmeret og ventede at få svaret: at gå til alters, svarede Axel: at stå fadder. Det var hans store ønske, og det skulle opfyldes, for de holdt så meget af ham. Han blev også, ligesom de andre, en meget trofast fadder livet igennem.

Ingeborg var glad, og Jacob næsten endnu mere, han havde nok mest savnet et barn. Han var også stolt! Lige efter at alt var godt overstået, sad han ude på den høje veranda og nød sin cigar, da Begtrup kom forbi. Han opdagede flaget. Hvad? Der er da ikke sket noget? Jo, svarede Jacob stolt, vi har fået en datter! Og han kunne ikke have været mere stolt, om det havde været en søn. – Kort efter skulle han en lille tur til Tyskland. Han måtte have et billede med! Og han blev fotograferet med Pip på armen, som endnu bar den sorte lok, som ellers snart forsvandt, og hans sorte, bølgende hår kom ikke til at gå i arv til nogen af børnene.

1896 var det Jacobs 30 års fødselsdag i april. Der blev braset og bagt, men det, som skulle gøre dagen uforglemmelig, var der ingen der anede, – undtagen eleverne. Den samlede elevflok ville gerne give den afholdte unge lærer en særlig gave, fordi det var et rundt tal, – og eleverne fra »Blåhatten« havde givet dem en god idé. Et par ud-

sendinge drog til A. L. Johansen i Kolding og købte en gyngestol, som kunne passe til dagligstuemøblerne. Stuen var dobbelt så stor som den på »Eiffeltårnet«, – men gyngestolen ville fylde godt i tomrummet, – og desuden havde Appels så ofte talt om gyngestolene i deres barndomshjem.

Men eleverne ville nu have noget virkelig morsomt ud af deres gave. Formiddagstimen den 23. april var heldigvis Appels, og de placerede gyngestolen bag katederet. Alle sad spændt lyttende, da skoleklokken lød med Appels bestemte måde at ringe på. Nu lød skridtene gennem læsestuen. Døren gik op. Alle rejste sig. Jacob kom fra en hyggelig fødselsdagsmorgen og var i strålende humør, – han skred ned gennem rækkerne og stilede mod katederet, – nu var han der! Nu så han! Komitéformanden trådte frem og holdt sin lille tale, men sluttede med, at gyngestolen først var hans, når han havde holdt sit foredrag siddende i stolen! Der var overskud af humør og forventning, og han var virkelig meget glad for gyngestolen, så han holdt sin time – måske dog lidt anderledes end beregnet – og så bar eleverne i triumf gyngestolen helt ud på »Blåhatten«, hvor den snart kom på den plads, som havde stået tom, som om den ventede på den. Gyngestolen blev det mest elskede stykke bohave i de skiftende hjem gennem årene.

1896 kom Moltesen til Askov. Det var en begivenhed. Han var jo videnskabsmand! Han manglede kun at disputere for doktorgraden, den var antaget! Mens han arbejdede i Rom, havde han haft ro til at tænke over sin fremtid, – og han havde valgt Askov og samarbejdet med vennerne. 4. juledag var der velkomstmøde hos Appels, den 28. januar doktorgilde hos Schrøders, hvortil Schrøder endog havde digtet en sang.

Moltesen tiltrådte som lærer 2. påskedag 1896, og der var en glæde, næsten som da la Cour kom i 78. – Moltesen blev nu en daglig gæst på »Blåhatten«. Alt måtte de drøfte sammen, skolens arbejde, det sønderjyske arbejde – alt! Deres livsindstilling delte de, så meget af deres baggrund var fælles – og nu arbejdet i ungdomsskolen! – Moltesen havde dog et savn, – et nagende savn: selv at have et hjem, kone og børn. »Blåhatten« hjalp noget på det. Pip var næsten som hans egen. Den første jul gav han hende en papengel, som sad i træets grene og livet igennem blev en af hendes bedste skatte. Han gav

hende den første dukke, og sommeren 96 var han på Fanø med til at lede hendes første skridt. Ja, han var næsten »reservemor«, for når Ingeborg var borte, lå han i hendes seng med Pips ved siden af.

1898 kom der en lille »Søster«, Anna Kirstine efter Jacobs moder. Hun var lige så stille og tålmodig, som Pip var livlig, men hun havde en stærk vilje. »Du skulle blot se dem,« skriver Jacob til sin fader, »Hvor forskellige de er.« Søster fik barnevognen, Pip en legevogn. Når Ingeborg skulle på skolen, satte hun Pip op i legevognen og trillede af, for det var svært for pigerne at holde styr på Pip, når de havde den lille, og på skolen var Pip stille som en mus. I gymnastiksalen blev hun sat op på plinten, hvor Ingeborg stod og kommanderede, og hvorfra man kunne se alle eleverne. Det varede ikke længe, før hun kendte dem alle og vidste, hvem der var de dygtigste, og hvem det var de rareste. I tegnestuen fik hun to skamler, en lille til at sidde på og en større til at støtte tegnebrædtet mod, for hun ville naturligvis tegne det samme som de store. Men hun måtte flytte den store skammel hen under den sorte tavle for at nå op og øve sig ligesom eleverne.

Børnene var altid klædt i røde kjoler med hvide prikker, for Ingeborg syntes det var det kønneste til børn, og hun havde ikke tid til at strikke de fine sweatere, som Koldingbørnene havde. Pip havde en rød bøllehat fra Lysekil, som holdt i mange år. Om vinteren havde de tykke blå kåber med pelskanter og topkyser. Men om søndagen havde de rosenkjoler. De var af mousselin med lys bund og et eller andet mønster med roser. Men de blev nu så hurtigt snavsede. Ovenpå kjolen havde de blåmønstrede forklæder med vinger og vævede bånd på bærestykket. Ingeborg tænkte derimod ikke meget på sine egne klæder, skønt Jacob så gerne ville se hende pæn. Det var kun, når hun nogle gange i årenes løb skulle til Sverige, at hun tillod sig at købe en fin kjole, som så brugtes »til pænt« i mange, mange år.

1899 fik Ingeborg et voldsomt anfald af akut leddegigt. Hendes fødder var helt bøjet om, så hun gik på yderkanten af foden. Det var grusomt for en gymnastiklærerinde. Men hun vidste, hvor hun kunne få hjælp, – i Sverige, i Lysekil med de berømte gytjebade. Hendes søster Julie skulle følge med og hjælpe hende. Men det kom til at gå anderledes. Næppe var de kommet til Lysekil, før Julie fik det første voldsomme anfald af den blindtarmsbetændelse, som senere lagde

hende i graven. Trods travlheden som sygeplejerske passede Ingeborg dog sin behandling, og den lykkedes. Det var kun et akut anfald, og hun kom rask hjem, selv om hun altid måtte være meget forsigtig, gå med uldent undertøj og aldrig spise nogen ret med oksekød, som straks påvirkede sygdommen. Men passe den slags skulle hun nok, – det var jo hendes pligt overfor arbejdet og familien! Aldrig har hun forsømt det, som hun så som sin pligt.

De to søstre rejste hjem med færgen til Frederikshavn og overnattede hos Axel og Johanne i Århus, hvor Jacob allerede var kommet med Pip. Ingeborg glædede sig – usigeligt ville hun sige – til at se sin lille pige igen. Men ak! hun var af en anden natur. Da hun om morgenen blev lukket ind til moderen, som lå i sengen, blev hun genert stående ved døren. Endelig gik hun hen til sengen, rakte sit rene lommetørklæde frem og sagde: »Du må få lov at låne mit lommetørklæde, Mor!« Det var det hele.

1898 var Moltesen blevet forlovet med den yndige finske magister Eva Hällström, som havde betaget alle ved det nordiske lærermøde ved sit foredrag om Finland. Her mødte han idealet: hun var hans lige i intelligens og studier og samtidig en henrivende kvinde, som alle måtte holde af. Hun skriver til Ingeborg: »Hvor jeg ville ønske, at De kunne gøre Deres mand selskab herop til vort bryllup i august. Da ville jo Castor have sin Pollux, og jeg have Dem, det eneste menneske på hele den vide jord, jeg har sagt et ord til om dette mærkelige store, som fyldte mit hjerte, før Laust løste min tunge, så den så jublende glad kan omtale det for hele verden.«

Skønt alle syntes så udmærket om dette ægteskab, førte det alligevel til en ændret situation over for Appels, fordi det var en hjertesorg for Ingeborgs unge søster. Barn som hun var, 15 år, da Moltesen kom, men som højskolebørn ofte er det, i nogle henseender voksen, i andre barn efter deres alder, havde hun forelsket sig dybt og uovervindelig i den strålende, af alle så beundrede unge lærer. Hun var en yndig ung pige og sang meget smukt. Moltesen boede hos Schrøders og gav sig meget af med hende, – men hun var jo et barn overfor hans modenhed. Moltesen var uden skyld, men hun fik et knæk, hun aldrig forvandt. Det er klart, at dette uudtalt måtte ligge som en skygge mellem Appels og Moltesens. Dertil kom, at Appel, fordi han havde været skolens inspektør fra 1891, kom ind i skolens bestyrelse, da Askov

1898 blev en selvejende institution. Moltesen mente, at dette gjorde Askov til en »familieskole«, og at han var mere berettiget til at blive bestyrelsesmedlem. Det kunne måske have været rigtigt, hvis Appel ikke havde været inspektør så længe, at de ikke kunne undvære hans erfaring. Den 19. december 1898 sagde Moltesen op. – Tabet af dette samarbejde og venskab var meget tungt. Og brevene viser, at det var fra begge sider. Og i sorgens dage gik der dog altid et kærligt bud imellem dem. Ved fru Schrøders død skriver Moltesen: »Kære lille Ingeborg – det er sådan, at mine hjertestrenge er knyttet sammen med dig og Jacob – hver gang mit hjerte ikke slår i daglig arbejdstakt, kommer de strenge, der knytter mig til Eder, i bevægelse, og hver gang der hænder Eder noget, følger jeg Eder. Du kan tro, at livet bringer os nok engang nærmere sammen, så vi fire, Ingeborg og Eva, Jacob og Laust, kan sidde i en krog sammen, til at begynde med i halvmørke, og tale om vore børn, dernæst om vort arbejde for vort folk, og glæde os over hverandres fremgang. Jeg tror, at Jacob og jeg har det sådan, at når vi er sammen med mange mennesker, længes vi efter at være hinanden nær, og kommer vi sammen på tomandshånd, så føler vi os vel, selv om vi føler, at der er noget brudt, som skal heles, sådan er det da med mig.«

Det blev dog først efter fru Moltesens død, venskabet atter blev virksomt, og det blev en stor værdi for Ingeborg og Moltesen, da de begge var blevet ene. Én ting forenede dem dog gennem alle årene. Ingeborg stod fadder til Moltesens første barn, Erik, den senere lovende, men tidligt afdøde kunsthistoriker, og Ingeborg svigtede aldrig et gudbarn. Hun skrev regelmæssigt til ham, og som student besøgte han en tid hende og Askov. Fra 1934 var forbindelsen også knyttet gennem »Frederiksborg højskole«, som ved Moltesens formidling blev »Grundtvigs højskole«, og der blev det ved et tilfælde hans ungdoms barneveninde Pip, som kom til at holde, som han selv skriver til Ingeborg, »højskolens sidste tale til mig. Det var godt, det var Jacobs og din datter.«

Læsekammeraten Ostenfeld havde trukket sig tilbage, skuffet over, at Jacob ikke ville gå videre med videnskaben, men valgte Askov, – og nu var Moltesen borte. Hvad var der tilbage? Slægten – og Askov. Ikke blot alt arbejde, også alle følelser samledes om Askov og de to slægter, som var knyttet dertil. Det samme gentog sig, blot

med andre navne, for deres døtre og svigersønner. Askov blev »en familieskole«, ikke fordi de ville det, men fordi de blev udelukket fra andre og henvist til hverandre. Derfor blev de ét med Askov på en anden måde end alle andre lærere ved skolen. Det blev deres lykke at elske et arbejde og et sted så fuldt og helt, og deres ulykke, fordi de ikke kunne bære at miste det.

1899 blev »Hvide hus« bygget. Der var bibliotek og læsestue og plads til 30 mandlige elever ovenpå, foruden en lejlighed til »inspektøren«, hvor der kunne bo 8 kvindelige elever. Der flyttede Appels ind i en stor solfyldt lejlighed, alle værelser mod syd undtagen spisestue og køkken. Nordsiden var ellers optaget af et laboratorium, hvor la Cour og Appel kunne arbejde, så de ikke altid var nødt til at gå op på møllen. Nu boede de midt i det hele med både mandlige og kvindelige elever i huset, om end godt adskilt, alle, som ilede til time, måtte forbi deres vinduer, og der var kun en plæne mellem dem og gymnastiksalen, hvor døren om sommeren altid stod åben ud mod asken. Fra spisestuevinduet kunne man se et glimt af den ny kirke.

Der var i mange år blevet holdt søndagsmøder på skolen, ofte med prædiken, men man længtes efter en kirke med dåb og nadver nær ved skolen. Ivrigst for at få en kirke var la Cour, som man nok med rette kan kalde menighedens fader. Men der blev megen diskussion om præstevalget. la Cour ønskede den stilfærdige, fine pastor Axel Helweg på Samsø. Appel mente, man burde have en præst, som egnede sig til ungdommen og anbefalede Otto Rosenstand i Vester Vedsted, som de havde lært at kende gennem det sønderjyske arbejde og skattede højt, – han havde vist, at han kunne tale til de unge. Schrøder sluttede sig til la Cour, så det blev Helweg. Og da valget var truffet, sluttede Appels helt op om Helweg, som de holdt hjertelig af, og breve fra Helweg viser, at de på alle måder søgte at støtte ham. I årene på »Hvide hus« havde de en bibelkreds med Schrøders, la Cours, Jenny la Cour, Helwegs og pastor Hjortkjærs i Malt, det befæstede venskabet.

I denne dejlige bolig havde Jacob og Ingeborg trods alle sorger deres lykkeligste år. For sorger kom der. Julie Schrøder døde 1900, og Cornelius Appel 1901. Han havde fået koldbrand, og der var intet håb. Sønnerne var samlede om ham, Ingeborg også, skønt hun

ventede et barn. Det blev en hård strid. Det gamle tungsind brød ud, angsten for, at han ikke kunne bestå for Guds dom. Hvor kunne han uværdige frelses? Han fandt dog fred, før døden nåede ham. – Jacob havde stået sin fader nærmere end de fleste børn, og for Ingeborg havde han været en fortrolig ven, allerede før de blev forlovede. For dem begge var det den rådgiver, de helt stolede på.

Ved dødslejet havde de lovet, at hvis de fik en søn, skulle han kaldes Cornelius. Og så fik de tvillinger! Den 1. juli 1901, en dreng og en pige. Navnene var givne, der var nu to grave på kirkegården, Julie Schrøder og Cornelius Appel. Jacob bar drengen, Ingeborg pigen til dåben. Ingeborg holdt på at ville amme dem begge, og lige så længe som de andre gange. Hun drak og drak, og børnene trivedes og tog 1/2 pund på hver uge. Hun stod på plinten til gymnastik dagen før de blev født, og det varede ikke længe, før hun stod der igen. Og til august begyndte gymnastikkursuset, hendes mest anstrengende måned. Men det skulle altsammen passes, og det blev passet.

Fra Appels kom til »Hvide hus« til 1904 havde de fået en husfælle, som kom til at betyde meget for hele familien. Det var Misse Jørgensen, datter af vinhandler P. Jørgensen i København. Først var hun elev, siden blev hun sekretær for Appel, – den eneste, han nogensinde fik! – fordi han i disse år arbejdede med en undersøgelse af »Tordenvejrets gang i Danmark«. Der var masser af arbejde med spørgeskemaer til hele landet. Materialet hobede sig op. Det foregik altsammen i »Hulen« på 1. sal bag dobbeltdøren. Misse var glimrende. En meget skarp og klar begavelse. Hendes store sprogtalent var der nu ikke brug for i denne sammenhæng, men hendes almene interesser og viden førte til mange værdifulde samtaler. Misse ville gerne have Ingeborg med, når de snakkede om andre ting end »lyn«. Men Ingeborg var glad for, at der var nogen til at snakke med Jacob, hun havde ikke tid. Misse fortæller, hvordan det hver eftermiddag bankede på »Hulens« dør. Det var Ingeborg med en fin kaffebakke. »I kan vel nok trænge til en forfriskning, sådan som I slider i det!« Men der var kun to par kopper. Misse ville løbe ned efter én til, – men »nej, tak, jeg har slet ikke tid. Men sid I nu bare og hav det rart med kaffen, den er god!«

Derimod hændte det om aftenen, at »Gluntarna« eller Wennerbergs duetter kom frem. Så spillede Misse, og de to sang, og Misse

syntes, det var dejlige aftner. Og så spilledes der komedie for at glæde Pip! Det var især »Der var engang«, som der lige var kommet en illustreret udgave af. Pip var prinsessen, og hendes fader prinsen. Mon der nogen sinde har været en kønnere prins eller en prinsesse, der elskede ham mere? Hvis der ikke var en mand at få fat på, måtte Misse eller Ingeborg være kongen, ellers var de hofdamer. Prinsessen kunne sin rolle perfekt og gik fuldkommen op i den, det var måske det, der morede dem aller mest. Misse blev forlovet med Ingeborgs broder Aage Schrøder. Hun havde været en nær veninde af Julie, nu blev hun knyttet helt til familien, men efterlod et tomrum på »Hvide hus«.

Årene 1891–1906 var en lykkelig arbejdstid. Der var et roligt samarbejde i lærerkredsen, og der var mange betydelige elever, som var med til at præge elevholdene, og som havde samme begejstring for højskolelivet som den første generation. »Svenskeren« Ingeborg fik særlig meget med de nordiske elever at gøre. Kathrine Seip, senere fru Berggrav, som var elev i disse år, skriver: »Det var som en åbenbaring at komme til Askov, fra skærsild til paradis. Hele verden blev lys, ikke bare da, men altid siden. Det var både det liv, vi levede der, og de enkelte personligheder, som virkede sådan på mig. Aller stærkest De og Appel. Dem elskede vi altid og følte Dem som noget af en moder. Appel var vi ængstelige for, – man kender jo ikke en mand som Appel ved at have ham til lærer, – men alligevel var han vort ideal af en lærer. Han var den morsomste lærer, jeg har haft. Men det var jo ikke det væsentligste. Det var ham, som aller stærkest ved siden af Dem blev Askov for mig. Jeg husker særlig to træk, som fortæller, hvad jeg mener. Jeg var i Malt kirke en søndag og så Dem begge gå til alters. Aldrig kan jeg glemme det. For mig blev det sådan: Går han til alters? En voldsom glæde, en åbenbaring af foreningen af det menneskelige og det kristusgrebne betog mig. – Det samme gentog sig, da Appel ved elevballets afslutning holdt andagt med os. For Dem var det så naturligt, for mig var det noget helt nyt, som forandrede hele min livsindstilling.«

Elisabeth de Vylder, elev 1898–99 og 1902 skriver: »Da jeg det første år i Matarengi, (Sveriges nordligste folkehøjskole), begyndte at undervise i kvindehygiejne og børnepasning, var det særdeles vær-

difuldt for mig, at have deltaget i Deres undervisning i dette vigtige fag. Fællesånden, den gode glade, kærlige omgangsform på Askov glemmer man aldrig. Askov er for mig mindernes tempel, hvor jeg oplevede »det åndelige livs herlighed.« Hendes mand, Ludvig de Vylder, skriver: »Jeg hører jo til de svenske, som holder stift på vor skoles egenart som passende til vort folkesind. På den anden side erkender jeg stærkt, at ingen svensk folkehøjskole formår at give, hvad et ophold på en skole i Danmark, fremfor alt Askov, giver. Det er ikke blot »et minde for livet«, det er noget, som kan få betydning for ens indre menneske og hele udvikling. Jeg ved, hvad det har givet Lisa.«

På »Hvide hus« havde de særlig svenske elever boende. Blandt dem var Maja Lindberg, en datter af professor Lindberg i Gøteborg. Hun blev senere lærerinde på Hola og Brunnsvik og gift med højskolemanden, senere udenrigsminister Richard Sandler. Hun var en lys svensk pige, og hun kunne synge svenske folkeviser, som vi slet ikke kunne stå for. Samme vinter var en dansk sanger elev og en norsk hardangerfelespiller Haakon Skattebo fra Valdres. De tre optrådte sammen til lørdagssammenkomsterne, »Klem« (af »samkvem«). Det var vinteren 1903–04, da det trak op til unionsbruddet. Måske gør det noget til, at det for os, som var med, er uforglemmeligt med disse »nordiske« koncerter. Maja skriver til Ingeborg Appel: »Den tid vil jeg aldrig glemme, – og den godhed og forståelse, vi 6 piger mødte hos Dem og hr. Appel, og for al venlighed og overbærenhed mod mig, da jeg var syg, det gjorde mig så godt. Ingen skole er mere egnet til at vække og bevare kærligheden til højskolearbejdet end Askov. Der var så meget, jeg gerne ville tale med min lille elskede fru Appel om.« Da Sandler er blevet minister, skriver Maja: »Der måtte et stærkt tryk til for at få min mand til af forlade højskolen. Vi mener nu engang, at intet arbejde er så vigtige som arbejdet med ungdommen i folkehøjskolen.«

Majas svigerinde Astrid Sandler, skriver: »Jeg kan ikke takke nok for, at jeg fik lov at være med i sundhedslæretimerne. Disse timer var nogle af mine bedste højtidsstunder i Askov. Jeg har oplevet det før, men aldrig så stærkt som i de timer, hvor mange varmende impulser der kan gives gennem dette fag. Og det er kun et fåtal af mennesker, som kan give dem. Det er jo dog sådan, at i folkehøjskolen skal alle fag virke vækkende, livgivende, ikke mindst et fag, som handler om livet.«

1897 var Signe Almquist også elev. Både hendes fader og moder var skoleledere og havde truffet Schrøder ved skolemøder. Selv fik hun foruden sit skolerektorat en varig forbindelse med højskolen gennem »Birkagården« i Stockholm, hvor hun var medarbejder, lige så længe kræfterne slog til. Hun skriver: »For mig betyder mit Askovophold så uendelig meget – kan ikke sammenlignes med andet end mit forhold til Birkagårdens skole og hjem. Er årsagen den, at jeg havde levet et så beskyttet og derigennem i en vis grad indestrængt liv, da jeg kom til Askov? Der åbnedes for mig med ét en sådan udsigt over livet, at det blev en rigdom af liv, som strømmede over mig – intet betegner for mig Askovtiden som sangen »Undrer mig på, hvad jeg får at se –« Rigt, stærkt liv, det er lykke, sagde en forleden, og det må være rigtigt. En lykkeligere tid end Askovtiden har jeg aldrig haft.«

1898 kom, som tidligere omtalt, en anden ung pige til Askov, som senere fik betydning i svensk højskole. Eva v. Bahr. Hun blev senere docent ved universitetet i Uppsala, men hendes højskoleinteresse førte hende til Brunnsvik, hvor hun blev gift med den betydelige højskolelærer Dr. Bergius. Som enke boede hun i mange år i Kungälv og var en god ven af »Den samnordiske folkehøjskole«, som begyndte der 1947.

Familien Uhr sendte en hel række elever til skolen, og det fortsatte til 1938. Harriet Uhr skriver: »Ungdomsliv, glæde, kundskaber, åndeligt liv, religiøs virkelighed, alt, hvad min svigerdatter har måttet savne i sit barndomshjem, alt, hvad hun har længtes efter, mødte hun. Som jeg før har takket Askov for de lykkelige ungdomsår og de dybeste åndelige indtryk, takker jeg nu på min svigerdatters vegne.«

På overgangen mellem »Hvide hus« og forstanderboligen havde de en dansk, – senere norsk – elev, som også kom fra en ganske anden verden, men blev en trofast ven af Ingeborg Appel gennem hele livet. Eva Dithmer var datter af geheimekonferentsråd Dithmer. Hvordan hun fandt vej til Askov, ved jeg ikke. Men hun blev indkvarteret på det fornemste sted, hos enken efter godsejer Momsen, fru Wille Momsen, f. Aarestrup, – men måtte dog dele værelse med en bondepige fra Vestjylland, og det blev det helt store venskab. Hun så anderledes ud end nogen, vi før havde set. Meget stor og kraftig med en ukendt slags klæder. Til skolebal havde hun en lyserød kjole

med mange flæser med blonder på og sorte fløjelsbånd – og sorte halvhandsker uden fingre i! Børnene forstod, at dette var den højeste elegance, man kunne tænke sig, ikke engang de svenske elever kunne hamle op med det. For Appels gjaldt det nok mere, at hun var en ypperlig elev. Da hun gerne ville til et lignende arbejde, skaffede Appel hende plads på Hejls efterskole. På Askov havde hun truffet en norsk redaktør, Vanberg. Han var af udseende, hvad vi børn kaldte »en norsk nordmand fra Norge«. Han gik lige så landligt klædt som hun københavnsk, med store skaftestøvler bl.a. og vi betragtede dem skjult, når de i læsestuen sad i dyb samtale. Det blev trods alle forskelle til kærlighed. Men forældrene forlangte – meget forståeligt, – at hun skulle vente to år med at gifte sig med Vanberg, skønt hun var 25 år og havde 2000 kr. i rentepenge. Så drog hun til Hejls! – Men de blev gift, og han blev redaktør i Kongsberg. Hun fik en stor foredragsvirksomhed og blev siden teateranmelder i Oslo og underviste i dramatik ved universitetets friundervisning.

Eva Dithmer-Vanberg korresponderede gennem alle årene med Ingeborg Appel, og skriver: »Ud af Deres rige menneskeerfaring kan De fortælle træk, som giver en helt ny belysning over det, jeg selv oplever, som bringer mig til bedre at forstå alt. De skrev, at Deres mand somme tider kunne udtrykke sine tvivl om, hvorvidt De begge havde virkelige venner. Jeg tror, at slige tanker ene kommer af, at der altid må være forskel på lærer og elev, – på den ydende og den nydende. Askov er dejlig! Det er rigtignok kundskab for livet, man får! Stod det til mig, sendte jeg hele Norges ungdom ned til Jer. Jeg synes, fjældnaturen har gjort den næsten for personlig, for færdig. »Det nytter ikke, det nytter ikke, menneskene bor så langt fra hinanden,« siger Gustav Wied. Ja, her bor menneskene både på den ene og den anden måde langt fra hinanden, og de unge trænger til at lære den samfundsfølelse at kende, vi får på Askov. Men det er en meget begavet nation, denne her, alligevel ... Jeg har som sædvanlig sunget julesange med mine børn. Jeg har fundet »Der er noget i luften« frem, og den har sådan kaldt mindet frem om første gang, jeg hørte den. De stod på katederet i en sundhedslæretime og læste den, og jeg syntes straks, den var betagende dejlig. Tænk, så mange mennesker, i hvis lysende, bedste minder De og Deres gerning lever! ... Gives der i grunden større lykke end den at kunne bringe sine stene

til bygning af sjæle – at kunne få lov til at være et redskab for udvikling og kultur hos andre. Det er vel også denne følelse, der holder Jer vågne og friske, i stand til med åbne hjerter og åben forstand at tage mod hvert nyt kuld, lige kærlige og lige interesserede. – Og den gør vel også, at I stadig mægter at holde idealerne højt op for Jer selv, at tro på deres magt i livet og få andre til at tro på dem.«

Charlotte Schrøder havde altid været svag. 1896 fik hun brystet fjernet. 1901 en operation i foden. Men fra 1902 var hun mest sengeliggende. Det var kræft, og der var intet at gøre. Ingeborg måtte derfor i mange henseender træde i hendes sted, og snart blev det sådan, at både Jacob og Ingeborg måtte spise middag på skolen. Moderen havde en udmærket plejerske, – men der var jo meget andet. Ingeborg havde altid været nært knyttet til sin moder, så forskellige de end var, – nu var hun daglig om hende. Smerterne var strenge, smagsevnen forsvandt og gjorde det svært at få mad ned. Men hun må have været åndelig stærk, for Ingeborg skriver i et foredrag: »Mange venner gik ind til hendes sygeleje med tunge tanker, de kom styrkede derfra, for altid havde hun et velsignet ord at give den besøgende med, selv om hun var aldrig så træt og forpint. Til det sidste var hun i tanker og bøn i den gerning, hun og Far havde givet deres liv.« – Den 10. november 1904 skulle biskop Wexelsen fra Trondhjem tale på skolen og boede på »Hvide hus«. »Jeg sad hos Mor den eftermiddag og var klar over, det lakkede stærkt mod enden, jeg kunne næsten ikke løsrive mig fra hende. Men hun sagde: »Gå nu, mit barn, husk, det er min gerning, du gør.« Det blev omtrent de sidste ord, jeg hørte fra min elskede moders læber, ligesom en indvielse til det store, ansvarsfulde arbejde som hendes arvtager, jeg senere skulle gå ind til. Om natten døde hun, mens Far sang »Kærligheds og sandheds ånd«. Jordefærden blev en skøn og gribende takkefest. 8 kønne digte var skrevet til dagen, disse og brevene vidnede om, at hun, der selv syntes, hun magtede så lidt, dog havde været meget for mange. Et af versene i biskop Chr. Møllers sang lød således:

Hygger hustruen bondens hjem,
og synger hun glad i stue,
mangen lærte det nok af dem

på Askov hos husets frue.
Dansk i sind og dansk i tro
ville hun, hvor danske bo,
rejse hjemmets hygge.«

Ludvig Schrøder fortsatte, men trængte til megen hjælp. Ingeborg tog moderens arbejde op med at skrive til ham hver dag, mens han var i »Det kirkelige Udvalg«, så han fulgte med i alt derhjemme og fik en opmuntrende og kærlig daglig hilsen. Stadig mere måtte Appels bruge tiden nede på skolen.

1905 fulgte Appel Schrøder på en rejse først til Norge og så til Sverige. Det var lige efter unionsbruddet og selv højskolefolk stod skarpt og dømmende overfor hinanden i de før forenede lande. Schrøder ville søge at formidle, så forbindelsen igen kunne komme i stand og det nordiske samarbejde kunne fortsætte ubrudt. I Norge, som de først kom til, blev de overmåde venligt modtaget. Men da de kom til Sverige, var de der vrede over, at de først havde været i Norge, og selv en gammel ven som Th. Holmberg på Tärna ville ikke have med dem at gøre, – ja, det holdt sig, lige til der skulle rejses en mindesten for Schrøder, da ville han dog være med. Sverigesrejsen syntes mislykket. Men da indbød kultusministeren, Fritjuf Berg, dem til en stor middag med adskillige gæster. De kendte hinanden fra de private nordiske skolemøder 1896 og 98, og Fritjuf Berg, som selv havde været elev, havde sendt sine niecer på skolen. Dette vendte til dels stemningen, så de ikke kom helt nedslåede hjem.

Arbejdet på forsoning fortsattes, og 1908 holdtes i Askov nordisk skolemøde. Sally Högström fortæller derom: »Det var ikke let efter 1905 at føre svenske og norske sammen. Det kunne kun lykkes for sådanne danske som Jer to. I var modne og voksne nok til den svære opgave, det var alles mening. Det er ikke let at »stemme de brustne strenge til spil«, men det lykkedes Jer ... Og så din tale, Ingeborg, den sidste aften, det var enestående fint og poetisk. Du stod for mig som en ny Ingeborg. Jeg vidste nok, at du var den bedste til at lede i gymnastiksalen og til at holde foredrag for pigerne om det, som hører kroppen til. Men jeg vidste ikke, at du kunne holde sådanne skønne stemningstaler, som du gjorde den aften. Den dannebrogsvalmue, du gav mig, vil jeg gemme som et minde fra disse

stemningsfulde dage. Hvis vort flag er en refleks af solens glans og himlens blå, bærer Jeres Dannebrog renhedens og kærlighedens symboler i sine farver, og de farver gror godt i Sønderjyllands jord. Sønderjylland er Danmarks perle, ædelsten, klenodie. Jeg elsker Sønderjylland og fatter intensivt den uretfærdighed, som er begået, men jeg fatter også levende, at man ikke skal beregne et land efter dets politiske, men efter dets folkelige grænser.«

Der blev nok efterhånden nogen snak og misfornøjelse over, at Appels sad oppe på »Hvide hus« og gjorde arbejdet, mens Schrøder tilsyneladende fortsatte uforandret, skønt han var plaget af sukkersyge. Om vinteren forhandlede lærerne om det og besluttede, at de ville foreslå Schrøder, at Appel skulle være medforstander. De troede, de derved kunne gøre Schrøder en stor glæde, og alle ønskede Appel til hans efterfølger. la Cour skulle sige det til Schrøder. Appels vidste naturligvis ikke noget om det. Det blev ikke som ventet den store glæde. Schrøder havde aldeles ikke lyst til at trække sig tilbage, det gik jo godt. Og Appels havde absolut ingen lyst til at flytte fra »Hvide hus«, hvor de trods alt arbejde nede på skolen havde deres eget. Ingen af dem havde lyst til forstanderarbejdet, de kendte for godt vanskelighederne. De ønskede at undervise, det var deres liv og lyst. Og tidspunktet var ikke godt, Ingeborg ventede det 5. barn (Charlotte). – Men til sidst måtte de give efter, og i april skulle de flytte ud af »Hvide hus«, så alt kunne være i orden, til eleverne kom 3. maj. Schrøder skulle beholde havestuen og studereværelset uforandret, og udenfor hans sovekammer byggedes der to store stuer til ham, spisestue og dagligstue. Den 19. januar var han fyldt 70 år. Der holdtes en stor fest, og der kom mange gaver, bl.a. et møblement til den ny dagligstue.

Arbejdsmæssigt var overgangen vel ikke så stor, som den ville have været for andre, men Schrøder gik gennem de forandrede stuer og sagde: »Jeg føler mig som et spøgelse i mit eget hus«. Det pinte. Og Appels børn var fra deres rolige del af verden kastet ud i skolens store uro. Det var meget morsomt for de store at gå på opdagelse i alle skjulte, mærkelige kroge. Men hvordan holde sammen på dem? Hvordan være noget for dem og samtidig for de 10 unge huslige piger, hvis værelser ikke var egnet til at opholde sig i i fritiden? Og så undervisningen. Lærerne havde forlangt – vel sagtens for at lette Inge-

borg, – at hun skulle opgive tegneundervisningen. De kunne jo ikke vide, at foruden den glæde, undervisningen gav hende, kunne hun der have børnene med, roligt beskæftigede. Tegneundervisningen blev efter hendes tid aldrig mere, hvad den havde været, nemlig et ønskefag for alle eleverne, ikke engang, da den fik en opblomstring under Tove Høgsbro. Kun for Ingeborg var det naturligt med den pædagogiske arbejdsmåde, som kunne tage alle med.

I begyndelsen af sommeren kom Bjørnsons på besøg. Bjørnson og Caroline, Bjørn og Ofelia og Dagny Bjørnson Langen. Det var store dage. Der blev købt en landauer, og det ny »Hvide gæstekammer« blev indviet. Gæsterne skulle hentes i vogn på »Hotel Kolding«, som også skulle betales for logementet. Bjørnson talte både i Skibelund og på Skamling, og de gamle venner havde mange minder at udveksle. Alt var vellykket, men sikken et postyr for Ingeborg så kort før barnets fødsel.

I februar 1907 fik Schrøder et slagtilfælde. Appel stod netop og talte i Foldingbro. Men der var altid en mærkelig telepati mellem ham og Ingeborg, – og pludselig standsede han foredraget og sagde: »Jeg bliver nødt til at slutte her. Jeg må hjem, for der er noget galt hjemme.« Skimlerne fik lov at strække ud, snart var han hjemme og kunne stå Ingeborg bi. – Sygdommen trak sig dog i lave, og Schrøder kunne næste vinter atter tale på skolen. Jeg ved ikke, hvordan hans tale virkede på eleverne, jeg var med, 12 år gammel, og syntes, han var meget langtrukken. Men de hørte i hvert fald på ham med ærbødighed og respekt, og han fik ikke grund til at trække sig tilbage, fordi han ikke kunne magte det. – Et år efter det første slagtilfælde kom et nyt, og da gik han bort. Det var jo ingen overraskelse. Forstanderskiftet var sket, og skolen gik roligt videre. la Cour var der jo, det var det vigtigste for Appels.

Men så skete det forfærdelige, at la Cour i april døde. Han kom hjem med nattoget, gik som sædvanlig fra stationen og var varm af gangen og svedt, og gik straks i arbejde i Møllens kolde laboratorium. Han fik lungebetændelse og døde. Det var det største tab, der kunne ske for Askov – og for Appels personlig. De følte sig for unge til ikke at have en ældre at støtte sig til. Og la Cour var jo den, som havde anbragt dem begge to i hver deres arbejde og var skyld i, at de var

blevet på Askov. Han var deres bedste ven og daglige rådgiver. Det føltes, som om de ikke kunne gå videre.

Men Appel var lige 40, Ingeborg 38, de var i deres største kraft. Og arbejdet skulle gøres. Fru Schrøder havde jo sagt: Husk, du gør mit arbejde, – og det var la Cour, som havde gjort Appel til forstander. Nu stod de med arven efter alle de gamle, – Nutzhorn levede, men kunne ikke spænde over mere end sine salmestudier. Harald Axelsen og Sven Fenger havde dog været der i 8 år. Marius Kristensen i 12, foruden Poul Bjerge med bibliotek og regnskab, skolens fuldtro tjener. Alligevel gav det fantastisk mange timer. Selv om det ikke blev opgivet i timetal, kunne det hænde, at Appel havde 7 daglige undervisningstimer foruden alt forstanderarbejdet. Ingeborg prøvede at lette ham det. Men der er nu meget, en forstander selv må gøre. De holdt gennem alle årene på, at det ikke var nok at sende en skoleplan, og det måtte ikke ske gennem en sekretær. Der skulle være nogle ord med forstanderens egen hånd, det skulle være personligt, det skulle give mulighed for personlige henvendelser, hvis der var brug for det. Eleverne skulle på forhånd mærke, at de kom til et skole-hjem.

Ingeborgs venner fra ungdommen tog livlig del i den opgave, hun nu stod overfor. Rachel Odland skriver: »Ofte, ja meget ofte har du og din mand været i mine tanker i den senere tid, også i min bøn. Thi en stor arv har I begge at forrente. Mange tærer på »kapitalen«. Og det er uklogt, når man taler om »den urette mammon«. Skønt jeg ikke er nogen »kapitalelsker« forstår jeg godt, at et foretagende må have en driftskapital, og jeg forstår, at denne betragtning også må anvendes på åndens arbejdsområder. Gud give, at du og din mand må bygge videre på den grund, som din Far og Mor og la Cour har muret deres livsgerning på. Det var et dejligt trekløver – de tre! Rigt benådet, rigt begavet og rigt velsignet har deres virke været! De var store, netop fordi de var så små, at de gav Gud æren for alt, velsignet være deres minde. At dette måtte ske, at la Cour fik hjemlov i sine bedste år, det hører med til det uforståelige. Men når Gud lod det ske, så var det vel fordi du og din mand og Eders hjælpere skulle få desto større forståelse af, at Gud og han alene er det, vi mennesker skal søge støtte og hjælp hos.«

Ungdomsveninden Malin Holmström oplevede det samme, da hun

og hendes mand, Dr. Ingers, efterfulgte Dr. Holmström på Hvilan. Og hun skriver: »Hvem skulle bedre kunne forstå, hvad jeg nu oplever, end den, som nylig har oplevet det samme. Også jeg har nætter, da jeg vågner med angstsved på panden ved tanken om alt det, som skal gøres, enten man synes, man har kræfter eller evner til det, eller ej. Og børnene har for mig som for dig været det ømme punkt. – Det havde været lettere at begynde på ny end at fortsætte traditionerne. Og så lever vi i Sverige i en brydningstid, da det er sværere end nogensinde at gøre skolen til »en skole for livet« for de unge, skønt man kunne håbe, at ungdommen, hvis man kunne sige de rette ord, stærkere end ellers kunne føle trangen dertil. – I sådanne tider fæster mere end en deres øjne på en skole som vor. For at få fast grund under fødderne må man søge at leve under Guds øjne, ellers ville dagens sår alt for let få magt over en. Og så hver dag gøre det, som ligger nærmest. Sådan har mine kære forældre altid i frihed og uafhængighed levet for det, de fandt ret. Og deri har deres styrke ligget. – Hvor svært det har været at tage arbejdet op på Hvilan, havde det dog været værre at overlade det til fremmede. – Husker du det ord i din Mors brev: Nu skal vi være læbælte for de unge. I denne tid synes jeg, din Far er så uundværlig for forståelsen mellem os og Jer danske. Når L. Schrøder holder op med at oplyse om Sverige, skrive om Sverige, tænke på Sverige, hvem gør det så? Det ville have været mindre svært at tage arbejdet op på Hvilan, hvis Lånemor med sin forståelse, sin frimodighed og sit fromme håb havde været der til at opmuntre mig. – Jeg mærker mellem Jer samme kammeratskab og samme syn på arbejdet som hos Enoch og mig. Pastor Koch fortalte, at din mand kunne ængstes for alle de store bygninger, det var noget, jeg forstod. Vi står i et herligt arbejde, for os er det, som skulle vi forløfte os. Vi få i dette store land med en håndfuld mennesker og så mange muligheder på ondt og godt. I den forståelse, vi mødte på Askov, har der aldrig været ringeagt. Ak, hvor din Mor og Far kunne se vore vanskeligheder og netop derfor se med godhed på vort. Derfor er der tryghed i alle mine følelser, som strømmer Jer i møde.«

Mange år efter skriver Malin: »For de unge er højskolearbejdet et interessant arbejde, som de vil gøre deres allerbedste for. For os var det en arv, og mine hjerterødder blev revet op, da vi skulle derfra. Det kan ikke være anderledes. Min Mor ville af al magt, at skolen

skulle være et hjem for eleverne, – og at de tog hende på ordet, er sikkert. Med hende fik skolen et hjems betydning. Dengang tænkte man ikke på at få sit hjem sådan liggende, at man ikke blev forstyrret af eleverne. Man ville hellere høre, at møllen gik.«

Det var begge steder første generations indstilling, som var gået i arv til dem, der kom efter. Da »Dagmarsalen« blev spisesal, fik Ingeborg sin stue ud til gården. Derfra kunne hun overse alt, hvem der kom og gik, og hun kunne hurtigt komme ud og tage imod besøgende. Eleverne skulle igennem hende med almindelige spørgsmål, det var kun, når der var noget særligt eller personligt, man listede om i haven og op ad trappen til Appels ny stue. Ingeborg havde et stort, højt skrivebord med en masse rum. Der var klap for, som hun smækkede ned, hver gang hun gik til time, der var ikke tid til at tage det bort, hun var ved at arbejde på.

Bag hende var sofa og bord med stole om, og lærere og husfolk sad der og sludrede og læste aviser. Børnene kom fra skole – og først ind til Mor, selv om man ikke ville forstyrre hende. Hun var nemlig langt væk. Hun havde en utrolig evne til koncentration. I alt det spektakel lavede hun foredrag, holdt sig à jour med alt, hvad der kom frem i hendes fag, førte en utrolig korrespondance, glemte aldrig en slægtning eller en tidligere medarbejders eller en ungdomsvens eller et gudbarns fødselsdag eller mindedage. Der var en brevdynge hver dag.

Når det ringede til time, og der var blevet stille, rejste hun sig og gik ud og slukkede lyset i læsestue og gang. Og mellem 6 og 7 gik hun rundt til de syge. De havde nok altid en sygeplejerske, men de skulle også have noget andet, – en moderlig omhu for deres ve og vel, i sindet som overfor den legemlige sygdom. Det kunne nøjes med at være et opmuntrende ord, men det kunne også være en samtale og meget gerne en sang eller salme. Hun kunne både sangbog og salmebog udenad, der behøvedes aldrig bog. Denne aftentur, med det sorte fløjelsslag om skuldrene, som hun havde arvet efter sin moder, måtte aldrig forsømmes, og for mange elever blev det en af skoleopholdets vægtigste oplevelser.

Efter havregrøden om morgenen kom morgensangen, som det så jævnt kaldtes, ikke »andagt«. Han stod på katedret, hun sad ved klaveret. Men hvis han var bortrejst, passede hun begge dele. Først en

salme, så trosbekendelsen og Fadervor, kun ved særlige lejligheder en fri bøn, – og så en kort salme til slut. Det kunne ikke være mere enkelt. Men vi har netop så mange vidnesbyrd om, hvad morgensangen har betydet for elever og andre, som var med, – for hele husstanden var der. En lærerinde skriver: »Jeg tænker så ofte på dig, og altid med taknemmelighed. Aller gladest tror jeg nok, jeg har været for dig under morgensangen. Jeg har altid haft svært ved at følge med i bønnen, når andre beder den. Men når du beder den, så kan jeg være så helt med hele tiden. Der er sådan fred og inderlighed.« Og tjenestepigerne har så ofte skrevet, at morgensangen var det bedste ved Askovtiden. »Vi har fundet kærnen, som vi håber og tror engang vil sætte sund og god frugt.« – Om sommeren holdtes aftensangen i »Den gamle foredragssal«. Den var gjort hyggelig med blomster overalt. Ingeborg sad ved siden af klaveret og fortalte højskolens historie, valgmenighedens historie, Bedstemors levned, fortalte om sine forældre, om forbindelserne med Norge og Sverige, ja, tog ligesom elever og piger og børn med ind i hele sin egen verden og alt, hvad der var levet på dette sted. De kom derved til at lære hende godt at kende. Hun havde ellers vanskeligt ved at »snakke«, »konversere« kunne hun nu slet ikke. Men hvis et menneske trængte til hende, løstes tungebåndet. Børnene lærte hende også mest at kende på denne måde, for der var ikke megen tid til dem. Ansvaret for børn og tjenestepiger ligesom smeltede sammen for hende. I mange år samlede hun om vinteren hver aften piger og børn til højtlæsning af passende bøger, f.eks. Selma Lagerlöf eller senere Jeanna Otherdal, og så sluttedes med aftensang.

Aftenlæsningen hørte først op, da pigerne hellere ville gå deres egne veje, og børnene foretrak anden lekture. Det var jo frivilligt, men både elever og piger sluttede næsten fuldtalligt op gennem mange år.

Pigerne blev da også længe hos Appels, nogle hele livet. De forstod, at de fik noget ud af at være i hjemmet. Hvis de fik en dårlig samvittighed, – der var jo ikke det skel mellem herskab og medhjælper, som måske kunne have holdt dem i balance, – havde de ikke ro på sig, før det var kommet i orden. Dinna, barnepige i mange år, skriver: »Jeg synes aldrig, forladthedsfølelsen har kommet stærkere over mig som i morges, I var rejst. – Og hvorfor? Fordi jeg fra det

øjeblik, jeg hørte og så i går, at De havde stærk hovedpine, ikke kunne frigøre mig fra den tanke, at det var min skyld. Hver gang De klagede over de stærke smerter, følte jeg mig endnu mere betynget. Kære fru Appel, jeg kunne ikke gøre for det. Det var meget varmt på systuen. Travlheden, som jeg syntes hobede sig sådan op rundt om mig, gjorde mig så nervøs, jeg syntes, hele verden var mig imod. – Menighedsmødet var jeg glad ved, men jeg tror ikke, jeg fik rigtig udbytte deraf, da jeg tænkte på og håbede under hele mødet, at jeg kunne nå at komme hjem, før De gik i seng. Men nej, der var mørkt. Og nu i morges. Rejseforberedelser hele tiden, omgivet af den ene og den anden. Jeg kunne ingenting få sagt. Jeg må, kære fru Appel, bede Dem tilgive mig min ubeherskethed, jeg så tit lægger for dagen og sårer Dem med. Jeg føler det bagefter og trænger til i stilhed at sige Dem inderlig tak for Deres hjertevarme overbærenhed med mig. Min inderlige tak med bøn om tilgivelse.«

Dinna kom også til at forstå fru Appel bedre end andre, fordi hun var med i så meget svært. Da den spanske syge 1918 angreb over halvdelen af eleverne, var hun med til at passe dem, som ikke kunne leve. De lå i de private stuer, og fru Appel passede dem selv så vidt muligt. Men der var 5, – og skoletimerne skulle alligevel klares. Dinna talte med de besøgende forældre, – ja, hun lukkede den unge Holger Hansens øjne. Ham holdt de alle så meget af. – Når fru Appel var bortrejst, måtte hun også tage affære i hjemmet, f.eks. passe de to gamle, Appels farbroder og hans kone, som ikke var så let at gøre tilpas. Og om aftenen prøver hun også at erstatte fru Appel. »Vi har begyndt at læse lidt højt, og så spiller Lotte for os til en aftensang til slut.«

Den, der var der længst af alle, var Christine Sørensen. Hun kom til Schrøders 1890, da deres mangeårige barnepige Else Mikkelsen var død. Hun var datter af en husmand og smed i Holtum og blev konfirmeret af pastor Brummer i Egtved. Hos dem tjente hun en årrække og derefter hos Dr. Warming i Jelling, hvor hun hjalp ham ved mindre operationer, forbindinger o.l. og viste en medfødt sans for sygepleje. Hun kom imidlertid tilbage til Brummers. Fru Brummers søster, Filipine Larsen, var husholderske for fru Grundtvig, som kom i præstegården med sin datter Asta. 1883 kom Christine på Vallekilde og boede på »Solbakken«, hvor også fru Grundtvig var

indkvarteret. Ingeborg Trier var en af de unge piger, som var til oplæring hos fru Brummer. Hun fik de andre trukket med til gymnastik i forsamlingshuset. – Det var Brummers, der »forærede« Christine til fru Schrøder, da hun trængte til en pålidelig hjælper. Først var hun stuepige, men hun steg snart i graderne og fik overledelsen af køkkenet. Her var hun på sin rette plads. Fart, dygtighed, humør havde hun og evne til at omgås mennesker og stifte fred mellem de forskellige. Hun var glad for at kunne bruges her, hvor medhjælperne vidste, at deres arbejde var den nødvendige baggrund for det, som skete i skolesalene. Hun var til det yderste loyal. Hun havde megen kritik overfor fru Appel, som jo ikke havde den praktiske øvelse som hun, men det kom aldrig frem overfor de andre. Christine var nøje knyttet til hele slægten, og det tog hårdt på hende at opleve, at de gik bort, en efter en. Men da Schrøder flyttede i »aftægtsbolig« og skulle passes med sukkersygen, flyttede Christine med og holdt åbent hus for slægten, de unge lærere og Schrøders mange gode venner. – Da han døde, kom der en trang tid for hende, – var hendes livsgerning nu forbi? Men der var brug for hende på anden måde. Hun blev uddannet på Kolding sygehus og blev skolens sygeplejerske. Lægen, Folmer Teilmann, havde været elev på skolen, han kendte hendes ansvarsfølelse og vidste, man kunne stole på hende. – Men da Appel blev minister 1920 fulgte hun ham til København. Hun var den rette til at danne hjem for ham og passe på ham, som ikke var rask. Det var fantastisk, hvad hun kunne overkomme i en stor lejlighed med Appel, to studerende børn og alle deres venner, – og så, hvergang der var en chance, besøg fra Askov, også hvis det var reconvalescenter i lang tid. Skønt Christine på en måde var meget selvbevidst, var det en selvfølge, at det var hende, der skulle gøre det huslige arbejde, de læsende børn havde jo deres at passe, – og de var ikke vant til det fra det store hjem, hvor pigerne ikke holdt af, at børnene kom i vejen, hvor der arbejdedes. Hun var altid overordentlig net i tøjet, skønt hun såvist ikke havde meget at råde med, og hun nød teatret og andre herligheder, som situationen bød på, – og som »Fru Ingeborg«, som Christine som den eneste i hjemmet sagde, ikke var så interesseret i, fordi der for hende fulgte forpligtelser med, hun ikke kunne nyde. – Når Christine var hjemme i Askov, gjorde hun nøje rede for alt, hvad der skete fra agurkerne

til nyt i byen, og skildringerne var altid med humør.« 1917 har hun kørt med det ny Troldhedetog. »På stationerne kom folk løbende for at se, hvem der var med i dag. Toget er meget godt, – når bare det går. Men det holder så længe, især i Gesten. Jeg kunne have gået til Askov, mens vi ventede på Bækketoget.« »I aftes var der høstgilde hos Jens Sørensens og Just's, det stod i værkstedet, som det plejer. Lille Lotte og jeg var ene hjemme og følte os som Selma Lagerlöf og hendes farmor: den ene for ung, den anden for gammel«. »Vi lever vel og har fået hvidkålssuppe til middag«. Romantisk var hun ikke. »Morten kusk går omkring i stille længsel efter de små heste. Og Faster Sofia (Appel) er blevet ganske romantisk. Hun går måneskinstur hver aften med Astrid, før de går i seng!! Hvad mener I!« – Men hun var alvorlig nok, når det gjaldt. En gammel ven af huset var død, og Christine melder det: »Jeg har fulgt dem i tankerne i disse dage, og ønsker dem glæde for sorgen. Jeg ved nok, at de, man synes skulle trøstes, er netop dem, som har det bedst efter en sådan stor oplevelse, for de er næsten altid så taknemmelige for, hvad de har levet i den tid, der er gået, at man føler sig helt overflødig med sin trøst.«

I de senere år var Christine Oldfrue på skolen, og hun fulgte med Appels over på Nørgaard, – naturligvis, hun havde jo på det tidspunkt hørt til hjemmet i 38 år. Her døde hun 1934.

Ingeborg var ganske klar over vanskelighederne ved at have mange piger i huset, når hun selv var så meget på skolen. Men det var en hjælp, at hun som ung havde været igennem alt arbejdet selv, vidste, hvor det let kunne slæbe på, og hvad der går af sig selv, hvor lang tid hvert arbejde tager, og hvor meget man kan forlange af sine hjælpere. Når de kom, fik de et håndskrevet hefte at læse, hvor ikke blot hvert arbejde og tiden dertil var beskrevet, men også forholdet mellem husmoder og hjælper og de særlige vanskeligheder, når husmoderen har udearbejde. Det begynder sådan:

»Mit højeste ønske er, at alt i huset må holdes rent og på sin rette plads. Renlighed er den største dyd hos en pige, – eller rettere hos mine medhjælpere, thi sådan vil jeg helst betragte hende. Renlighed i alle kroge befordrer sundheden og gør sindet glad. Intet kan næsten forknytte en husmoder mere, end at opdage, at krogene i hjemmet er små møddinger, at der rundt omkring i kælder og spisekammer

skjuler sig små levninger. Også dette fremkalder bakterier og avler misstemning i et hjem, hvor alt helst skulle fyldes med solskin, selv de mørkeste, usleste kroge. Lys, luft, sol og renlighed er livsbetingelser for os.« ... »Med hensyn til morgenarbejdet gælder det først og fremmest min mands stue, og det vil jeg pålægge alle, der kommer i vort brød, at tage det som en hovedopgave at hjælpe ham, d.v.s. at holde hans stue rigtig ren og varm. Det er svært at holde et herreværelse rigtig i orden, det ved jeg, men jeg ved også, at et rent herreværelse lønner sig tidobbelt ved husfaderens veltilfredshed. Alt, hvad der kan lyse op og gøre hans velbefindende godt, det er gjort mod hele huset, en velgerning mod os alle! Husfaderens misstemning ytrer sig sjældent direkte til pigerne, i alt fald her i huset, men forplanter sig hurtigt til husmoderen, og hendes tunge pligt er det at rette det forsømte. – Måtte alle unge piger tænke på, hvad en husmoder har for byrder at bære, – få tænker derpå, ingen aner det, før hun selv bliver husmoder, så lærer man det. Og jeg er sikker på, at mangen husmoder, som selv har tjent, tænker: Nu forstår jeg dette eller hint, nu forstår jeg pirreligheden og nervøsiteten hos de fleste koner, jeg har været hos. Havde jeg dog bare taget lidt mere af for dem dengang. – Tænk på, at en husmoder vil gerne dele alle husets glæder og sorger, pigernes med. De piger, der har vist mig fortrolighed, er jeg blevet knyttet til med bånd, der fremdeles holder. Måtte det times mig altid at få piger, der ville betragte vort hjem som deres, betragte os som husfader og husmoder, der gerne vil alle i huset det bedste. – At irettesætte sine medhjælpere er det sværeste, jeg kender. Det skal siges, hvad der ikke er, som det ønskeligt var, og husfaderens og husmoderens villie må være rådende i det hjem, de to har bygget. Vorherre hjælpe os så til at få en god villie! Men ofte i øjeblikkets travlhed forivrer man sig og bliver uretfærdig eller, hvad jeg oftest tror: misforstået. Husk på det, når en husmoder ønsker dette eller hint anderledes, – at hun har travlt. En husmoder, der tillige er så lykkelig at være moder, har aldrig ferie, kan aldrig hvile, de tusinde og atter tusinde ting tynger på hende, hun går sjældent i seng med følelsen af, at nu er det daglige værk endt, nej, både dette og hint skulle sys, stoppes o.s.v. – hun må gå til sengs for at vinde kræfter og så bede Gud i sin nåde lægge af sin rige velsignelse ind i det lidt, hun får udrettet, så hjertet alligevel må fyldes af et: Gud ske lov for

dagen, der gik, for at jeg fik lykke og kræfter til at udrette en lille smule af det meget, der hviler på mig. – Men alt dette gør hende nervøs. Kære piger! Tænk ikke alene på mig, jeg har skrevet dette med tanke på alle husmødre. Min stilling er særlig som lærerinde foruden det at være moder og husmoder. Den stilling er til tider også særlig svær og koster mange både legemlige og sjælelige kræfter. Men det at komme lidt i arbejde uden for hjemmet, det giver alligevel friskhed i sindet, det tvinger tankerne ind i andre spor og letter dermed de daglige byrder. Mine husfæller vil erfare, hvor jeg ofte kan gå tung og trykket hjemmefra, men vender hjem, styrket og oplivet, forfrisket til at tage fat i hus og hjem. Nej, tænk på husmødre i almindelighed, hvis liv ikke har denne afveksling, indbefat også mig deri, også jeg mangler nattesøvn. Fælles for os alle er det, at vi skal tænke på alle småting i et hus, samle trådene i vor hånd, lede alt dette uden normal arbejdstid, normal søvn, disse begreber eksisterer ikke for en husmoder. – Men derfor ønsker hun alligevel, hendes medhjælpere må få, hvad hun savner i så henseende, hun har jo den fuldkomne jordiske lykke i barn og mand, hus og hjem, – men fuldkommen er den kun, når alle i huset er hjertelig glade, og det bliver ungdommen kun, når den får lov at sove sine 7–8 timer, og når den får lidt hvile i arbejdet, det skal og må der til! Ingen god husmoder kan lide at se sine piger arbejde trægt og tungt til langt ud på aftenen. Ikke meget glæder en husmoder mere, end når pigen ved kaffetid omklædt og pæn kan komme ind i stuen med sit arbejde eller sin brevskrivning eller gå sig en lille tur. Ja, hvor ville jeg glædes ved at opleve dette som den daglige regel, – altid kan det ikke ske i et hus som vort.« »Forholdet mellem pigerne indbyrdes ønsker jeg så venligt og godt som muligt. Intet er så pinagtigt, som når pigerne kævles indbyrdes. Hver bør passe sit arbejde trofast, men når tiden tillader det, gør det bare godt for alle parter, om de rækker hinanden en hjælpende hånd.« Efter den nøjagtige beskrivelse af hvert arbejde: »Med hensyn til fornøjelser under jeg mine piger så meget, som det kan lade sig gøre, men hver gang der er noget på færde, kan de ikke vente at komme med, vi må skiftes dertil, og jeg som lærerinde er endogså forpligtet til tit og ofte at møde til dans eller andet lignende på skolen, hvor jeg hellere lod begge mine piger gå. – Gode bøger til fornøjelseslæsning har vi mange af, der står til rådighed efter fore-

spørgsel, for det meste plejer pigerne og jeg at læse højt om aftenen. Jeg vil ønske rigtig inderligt, at disse papirer vil hjælpe mine piger til at forstå mig og vor husordning, at de må bidrage til at give dem lyst til deres ansvarsfulde gerning. Thi uden lyst duer det ikke. Og så lægge Gud sin velsignelse til, at vi, hver især, må få lov til at røgte vort arbejde trofast og gøre gavn, som dagen går.«

Lærerinden fornægtede sig ikke. Og desuden havde Ingeborg let ved at sige det skriftligt og på forhånd, men uendelig svært ved at gå i rette med nogen bagefter.

Ligesom arbejdet var maden også omhyggeligt planlagt. En gang om ugen sad Ingeborg sammen med køkkenchefen og bestemte alt for den kommende uge, indkøb og fordeling af retterne på ugens dage. Beregningerne var i orden: opskrifterne og målene til 50, 100, 150, 200 personer. Man vidste ikke dengang så meget om kostens indhold, kendte ikke vitaminer eller protein, men kosten var sammensat sådan, at hun kunne være sikker på, at der var dækning for de tre hovedgrupper: kulhydrater, fedtstof og æggehvidestof. Hvis der f.eks var melmad til efterret, bestod formaden af en meget fyldig suppe, kogt på kød eller gode ben og så fyldt med grøntsager, at det nærmest var en jævnet stuvning. Det var set med vore øjne en god kost i forhold til, hvad der blev betalt for den. Om morgenen havregrød med mælk, tynd kaffe med rugbrød og ét stykke sigtebrød. Om vinteren, da middagen først var kl. 14, blev der sat store fade med smørrebrød ned i spisesalen, som eleverne selv kunne forsyne sig med. Middagen var udmærket: Suppe eller grød, de 4 dage en kødret, 1 dag fisk, 2 dage melmad: pandekager, klatter, risengrynskage eller den højtelskede ovnkage med rød sovs. Der var altid 1 gang om ugen lever. Kød og fisk var rigeligt. Der brugtes masser af hjemmeavlede grøntsager. Om aftenen te og pålægsmad. Alt smørrebrødet smurtes og sattes i store stabler på bakker med fugtige stykker over. Højt pålæg kendtes ikke. Tynd, mager ost, hjemmelavet rullepølse, spegepølse og leverpostej, hakket æg og sild, sildesalat o.l. på det grove rugbrød, 1 stk. sigtebrød pr. mand og så meget bart rugbrød, man ville have, med skrabet margarine. Smør så vi aldrig. Det, der var for lidt af efter nutidens viden, var æg og mælk, selv om der var mange mælkeretter ved middagen, grød, vælling eller grød med mælk til. Af frugt brugtes kun hjemmelavet marmelade, blommer eller svedsker til søn-

dagens sødsuppe og frugtgrød. Middagen sluttede med kaffe. Om sommeren var der middag kl. 12 og kaffe med frisk hjemmebagt julekage til kl. 15. Der var aldrig nogen servering om aftenen undtagen lørdag, da der var »klem« med kaffe, te og julekage, undertiden tvebakker e.l. – De fleste mandlige elever var landmænd og spiste som tærskere. De to første måneder var de næsten umættelige. Efter jul var de faldet til i rytmen og havde opdaget, at de allerede havde taget 20–30 pund på, – og satte forbruget ned.

De ugifte lærere, som boede og spiste på skolen, fik samme kost. Dog fik de om vinteren en varm frokostret, om sommeren »5-mad«, som det kaldtes efter klokkeslettet. Det var ofte en lækker ret. Man slagtede alt selv til middagsmad og pålæg. Men hvad var en mørbrad eller et stykke koteletkød værd til 200 mennesker, som vi i reglen var. Det lækreste kød blev derfor taget fra til lærerne. Familien fulgte madprogrammet, der blev ikke gjort forskel på børn og voksne. Det var sikkert forkert, især, da børnene var i skole, når der spistes middag, og derfor altid fik opvarmet mad, – men det skulle ikke siges, at familiens børn fik noget bedre end eleverne. Ingeborgs synspunkter var altid etiske. Da børnene næsten var voksne, opdagedes a-vitaminets betydning, og det opklaredes, at »Søsters« øjenlidelse stammede fra mangel på a-vitamin. Det blev Ingeborg meget ulykkelig over, at hendes syn på børn og margarine ændredes overfor børnebørnene. – Kun én ting var der stort forbrug af: kaffe. Det var nødvendigt mod Ingeborgs stadige hovedpine. Og Jacob trængte ofte til en lille opstrammer. Der står i pigernes ordensbog, at Appel kun skal have én lille kop, men dertil bruges 2 teskeer kaffe, – som dog var blandet med tilsætning. – Efter middag samledes familie og lærere til en kop kaffe, undertiden med noget til, – men hovedsagen var, at man mødtes og kunne snakke om alt på skolen og hvad der ellers bevægede sindene, f.eks. politisk. Her traf lærerne de fremmede talere, ny bøger drøftedes, og når Appel havde været ude på foredrag eller andet interessant, fortalte han livligt om sine oplevelser. Disse middagskaffer var af overmåde stor betydning i samarbejdet. Der lærte de unge lærere rigtig forstanderens at kende og fik forståelse af alt, hvad der hvilede på dem, – og blev deres venner. Man kan næsten sige, at kun de, som havde boet og spist og haft denne middagskaffe hos Appels, helt forstod forstanderens stilling og arbejde og hans

personlige forhold dertil, og selv mange, som kun var der en kort periode, kom i et åbent og tillidsfuldt forhold til skolens ledere. Ingeborg sad altid med et håndarbejde, og i november-december lavede hun roser til de to store juletræer. Det var dagens clou for Ingeborg, ofte sad hun stille og kluklo, når Appel fortalte.

Ligesom al mad var også al pynt til fester hjemmelavet. Af økonomiske grunde – men mere end det: ellers blev det jo ikke personligt. Og alle fester skulle være som i et almindeligt hjem, alle skulle have del i skikke og traditioner. De mange små nordiske flag + flag for andre nationer, som kunne være repræsenteret, blev syet ved middagskaffen, og fra 1. søndag i advent blev læsestue og private stuer pyntet med kristtjørn, som blev hentet i Estrup skov, og Ingeborgs meget smukke røde papirsroser, som erstattede de alt for dyre tulipaner, – der skulle jo så mange til. Ingeborg lavede dem alle selv, for andre kunne ikke få dem rosenlignende nok. Det var ca. 700 hvert år, for Askovkredsen i København skulle have til bordpynt som en personlig julehilsen, og alle de kurve, som sendtes ud til Askovfolk, havde roser på hanken. – I »Dagmarsalen« var der altid guirlander af vedbend, de skiftedes ud nogle gange om året, – der var nok at få i skoven. Ved siden af »Dagmarsalen« lå »Kaminstuen« eller »Julestuen«, hvor man spiste i julen. Ingeborg måtte gerne regne med ca. 60 elever i juleferien, alle udlændingene, bornholmerne og de, der ikke havde råd til at rejse hjem. Og enkelte tidligere elever, f.eks. fra Island, som nu studerede i København. Det gav ingen vanskeligheder i køkkenet i juledagene, da pigerne altid helst ville have »fru Appels jul«, – men så måtte de jo have fri i nytåret. »Julestuen« var overalt pyntet med gran, kristtjørn og de røde roser. Kun på julebordet var små potter med levende tulipaner, som betragtedes med megen ærefrygt af børnene.

Om sommeren var det en vigtig del af arbejdet for »sommerlærerinderne« at plukke vilde blomster og ordne dem smukt i vaser og skåle i så mange lokaler som muligt. Men der var aldrig i Ingeborgs tid blomster på katederet, for i den familie havde talerne altid masser af materiale med og bevægede sig for meget til ikke at vælte blomsterne. Ved store fester blev der bundet guirlander, om vinteren af gran, om sommeren af grønt og blomster. De hang i lette buer under gymnastiksalens hvælvingsribber. På bordene var strøet gran eller

blomster, og hvert bord havde nogle små silkeflag. Alt dette »håndarbejde« gjorde festerne hyggelige og viste husmoderens kærlige omtanke, – de fik det personlige præg, som alene kan gøre det hjemligt.

Sådan var gymnastiksalen smykket til de store begravelser, »de dyrekøbte vennemøder« kaldte Ingeborg dem, – til elevmøder o.l. og da kongefamilien besøgte skolen, første gang sommeren 1908. Kong Frederik d. 8. var på sin store rundrejse, ledsaget af dronningen, prins Gustav og prinsesserne Thyra og Dagmar. Det var en meget stor begivenhed. Ingeborg var slet ikke vant til »den slags« gæster, men hun var meget kongetro. Hun var helt opløst af gråd, da Christian d. 9. døde, hun var sikker på, at så måtte der komme krig, ligesom da Frederik d. 7. døde. Men hun vidste godt, at hun ikke passede i »de fine københavnske kredse«, og hun ville senere ikke præsenteres ved hoffet. Nu skulle alt gøres fint og storslået for de kongelige, men det skulle være på askovmaner. Det mest imponerende var, at Ingeborg og børnene fik hvide silkekjoler! Der var dækket til 500 i gymnastiksalen. De kongelige og deres følge og de, som skulle holde talerne til dem, sad ved et bord langs gavlvæggen mod syd. Alle eleverne og lærerne ved lange borde syd-nord. Ved de kongeliges bord fik de den fineste vin, ved elevbordene »afholdsdrik«, en almindelig festdrik dengang, saftevand kogt med kanel og nellike. De kongelige fik is, de andre en budding, som så lige sådan ud på afstand. Fra Ribe amt var der blevet foreslået, at de skulle sende en mand til borddækning og opvartning, hvad Appel meget frabad sig. De kunne heller ikke have skaffet så smukke serveringsdamer, som højskolen rådede over: det var Julie og Ellen Kirstine la Cour, som ved deres skønhed og ynde og selvfølgelig anstand overstrålede alle, hvor de end viste sig. De og nogle af deres veninder var klædt i hvidt og vartede op ved kongebordet.

Alt forløb planmæssigt. Bagefter fulgte Appel kongen rundt, Ingeborg dronningen, som skulle se sommerpigernes arbejder, bl.a. de Røde-kors-skjorter, som hver sommerpige gennem alle årene syede for »Røde Kors«-depotet i København. Hun skulle se håndarbejde og væveskole. Der var indrettet et lille aftrædelsværelse til dronningen, hun var jo dårlig til bens og støttede sig hele tiden til en stok. Men man havde ikke tænkt på et aftrædelsesværelse til kongen, – det var

jo kun et kort besøg, – og der svipsede det altså! Men netop kongen bad om at komme afsides, og Appel kunne da ikke gøre andet end tage ham med ind i soveværelset.

Der lå den 2-års Charlotte og sov. Kongen bøjede sig over hende og spurgte: »Er det Deres egen?« hvad Appel jo kunne forsikre. Mens de var derinde, trak kongen en rød æske op af lommen, – så vidste Appel, hvad klokken var slået. Han brød sig ikke om ordner, og ganske særlig ikke om at få en for et besøg. Han svarede: »1915 er det skolens 50 års jubilæum. (Så kunne der være mere mening i det, når det ikke kunne undgås). Kongen så venligt, men bestemt på Appel og sagde: »Det er en særlig ære, når kongen giver Dem ridderkorset personlig.« Så var der ikke mere at gøre, og Appel måtte takke og stikke æsken i lommen. Da de kongelige var steget til vogns, og Appel kom ind i stuen, stod en af hoffolkene endnu i havestuen. Han spurgte høfligt, om kongen ikke kunne købe sofaen, – det var en smuk gammel tysk Biedermeier, – men Appel svarede, at det var et slægtsstykke, som ikke var til salg. Men børnene syntes senere, at det var en kongelig sofa!

De kongelige skulle overnatte på »Grønvang« hos nationalbankdirektør Johannes Lauridsens, da de havde de eneste senge på egnen, som var gode nok. – Da alt var overstået, sad man inde i dagligstuen og drøftede dagens begivenheder. Redaktør Franz v. Jessen, som Appel kendte fra det sønderjyske arbejde, skulle overnatte på Askov. Han gik op og ned ad gulvet og var i perlehumør. Men pludselig vendte han sig om mod Appel og sagde: »Kom nu frem med æsken!« »Hvad for en æske?« sagde Appel uskyldigt. »Å, lad nu være! Selvfølgelig har De fået ridderkorset! Det er da klart, det kommer De ikke udenom!« Så måtte Appel jo frem med korset og med, hvordan han havde fået det.

Kongen ville have været til Skibelund, men det tyske udenrigsministerium havde gjort indsigelse derimod, – og man rettede sig efter det. Men tidlig næste morgen (efter en nat, hvor Johannes Lauridsen havde spankuleret rundt om huset hele tiden, da man var bange for, at der skulle ske kongen noget), gik kongen, uden at sige det til nogen på gården, sammen med sin adjudant til Skibelund og så det hele. De var hjemme til den bestilte frokost kl. 9 og sagde: God morgen! som om de lige var stået op. Først mange år efter blev det be-

kendt, at kongen havde været i Skibelund, men det kom aldrig i aviserne.

De store skibelundfester, hvor Niels Skovgaards »Magnussten« og Hansen-Jacobsens »Modersmålet« blev afsløret, blev også knyttet sammen med Askov. Koret skulle jo altid synge, og der var gerne en taler fra Askov, fordi de var ledende i Skibelundforeningen. Der var i nogen tid forbindelse med digteren Thor Lange, som havde skænket »Magnusstenen«, konferentsråd Heide, »Modersmålets« giver, hørte derimod til på »Grønvang«. Da »Modersmålet« blev afsløret, var det et rædselsfuldt vejr, det regnede skomagerdrenge ned hele dagen. Børnene havde fået lov at stå i første række ved afsløringen, foran honoratiores. Netop som dækket faldt, brød solen et kort øjeblik igennem, og sollyset på den våde skikkelse var uforglemmelig skønt. Børnene var blevet gennemblødt til skindet, så de blev puttet i en stor charabanc og kørt hjem og lagt i seng, hvor de muntrede sig med deres private modersmålsfest, – men de havde oplevet dagens uforglemmelige øjeblik!

Skibelund spillede i det hele taget en stor rolle. Den første søndag gik alle elever og nogle af lærerne i flok og følge derned og fik mindestenene forklaret. Den 5. juni kom grundlovsfesten, som dengang (da man ikke havde biler!) samlede o. 5000 mennesker. Skolens kor sad på vestskråningen og blev gennem de mange år ledet af Nutzhorn, senere af pastor Trier og Hasseriis. De havde travlt med korsang fra den første skoledag, den 3. maj, for at de kunne synge 5. juni. Det var også helt utroligt, at de kunne. – Der var noget særligt over grundlovsfesterne, fordi der var deltagere fra den anden side af grænsen. Talerne var aldrig politiske, selv politikerne holdt i Skibelund »folkelige« taler. De sad på en lille grønklædt talerstol sammen med Skibelundforeningens formand og festens leder og forsangeren.

Der blev sunget mange sange, og det var, som om de lød anderledes her, hvor man sang sammen med sønderjyderne. Man kunne ikke komme til at lire fædrelandssangene af, når man så på dem, for hvem det var en stor og uundværlig oplevelse at synge dem i frihed uden at skulle se efter en gendarm. – Børn løb ud og ind mellem folk, men det tog man ikke så højtideligt, alle måtte med den dag. Der solgtes slik

fra mange boder, og der var rejst dansetelt, som postbud Vaaben stod for, en kendt skikkelse i Askov. Børnene lagde sig på maven med hovedet ind under teltet bag de siddendes fødder, så de kunne høre musikken og lejlighedsvis se »de store«, som fik lov at gå i dansetelt.

Mens børnene var små, ville Ingeborg ikke have dem med til alt det halløj. Hun ville holde grundlovsfest for dem hjemme. Hun lavede af bordplader et bord mellem ahorntræet og blodbøgen på vejen fra skolen til »Hvide hus«, – det skulle være bagerboden. Den blev pyntet med flag og hvad der ellers hørte til i Skibelund, og der blev ikke sparet på slik og kager. Selv var hun bagerkonen med hvidt forklæde og hvid kokkepigekappe på hovedet. Børnene havde lavet papirspenge, og nu kom de og købte, som om de var voksne, der var i Skibelund. De kunne endog få brune Bismarcksklumper og røde og hvide sukkerstænger! Ja, Ingeborg gjorde alt, hvad hun kunne for dem, og hendes piger har nok været godt tilfreds med det, for så kunne de allesammen komme med eleverne. Det var morsomt, – men børnene ville alligevel hellere til Skibelund, og da de flyttede ned på skolen, havde Ingeborg ikke mere tid til sådan noget.

Fra Skibelund så man over grænsen, over til Kloppenborgs mølle, der drejede lige så lystigt rundt som han selv kunne le, det var en fest, når han kom på besøg. Familiens fleste køreture gik også over grænsen, skønt det var farligt, fordi tyskerne kunne tage Appel, hvis han blev opdaget. Men han var så heldig at være døbt Jacob Christian Lindberg Appel, og når han skulle skrive sit navn inde i tolden, skrev han: Christian Lindberg. Så havde han ikke løjet, men kunne slippe over. Først standsede de hos gamle Skrumsager. Han sad altid i sofahjørnet og bakkede på sin pibe, som lige nåede ned på skødet. Han var centrum, som de andre grupperede sig om. Børnene søgte ud i verandaen. Den havde nemlig ruder af glas i forskellige farver, rødt, blåt, grønt og gult, og det var ikke til at blive træt af at se verden gennem det forskellige lys. – Appel havde altid så meget at drøfte med Skrumsager. Børnene vidste, at det var hans bedste ven næst efter farbrødrene, og han var også fadder til deres broder Cornelius. – Ved siden af lå Kloppenborgs store gård, som tyskerne kaldte et »Rittergut«. Den var meget flot med sine takkede gavle og den store »Freitreppe«. Og inde i salen, hvor Cornelius Appel havde holdt

gudstjenester, var der et relief på væggen og et Dannebrog i hjørnet. Men for børnene var det interessanteste ved gården, at det var der, Skrumsager om natten hentede Anne Marie, da hun sprang ud af vinduet, og de nåede Skrave kirke og blev viede, inden faderen kunne standse dem. Tænk! at det var gamle Skrumsager, som havde bortført en pige! Man fik en anelse om, at de gamle havde været unge engang.

Appel vidste besked med alle, der boede i gårdene, de kørte forbi, og kunne historier om dem. Men når de kom til Rødding, måtte de være mere forsigtige. De standsede oppe på bakken og så ned over byen. Mod vest højskolegården med haven og højen, hvorfra de i gamle dage vinkede farvel til dem, der udvandrede. Ned ad bakken, ind gennem den kønne allé, – og de var i højskolegården, hvor Appel var født og opvokset. Der var endnu gudstjeneste i den gamle kirkesal, »Farfars sal«. Den var hvidkalket, og der var en bred moskrans omkring triumfbuen og på alterets kors. Den plejede Sofia Appel at binde, nu var det nok fru Lycke. Det var noget andet at være til gudstjeneste her end hjemme. Der sad en lyseblå gendarm nede ved døren. De vidste, at det var sket, at han havde rejst sig og standset gudstjenesten, når han, som ikke forstod ret meget dansk, mente, han havde hørt noget antitysk i præstens tale. Det forekom aldrig, man var i kirke for at holde gudstjeneste. Men i og for sig var det ikke helt galt set af tyskerne, at gudstjenesterne var nationale demonstrationer. Alene sangen! Det var jo udelukkende danske salmer. Alle kunne dem udenad, og som de sang! Man kunne sandelig med rette sige, at sangen fyldte huset! Og man kunne høre, at den enkelte var helt med og gjorde salmistens ord til sine. Og aldrig havde børnene set mennesker lytte sådan! De sagde: Ja, ja! med deres udtryk. Det stod skrevet i deres ansigt, at de følte sig medansvarlige for, hvad der skete i kirken. Børnene vidste jo, at man hjemme kaldte dem, som kom i kirke »menighed«. Men her så de for deres øjne, hvad en levende menighed er, og det blev for altid en målestok for dem.

I haven var der en skærmet siddeplads, hvorfra man så op på »Flors hus«. Der sad man og havde det hyggeligt, og Appel fik besked om alting. Men der stod altid et par vagter, når de var der, for at gendarmerne ikke skulle komme og tage Appel. Engang, da Moltesen var med, var det nær gået galt. Vagterne kom løbende og sagde, at gendarmen var lige uden for. Der var ikke tid til at få fat i over-

tøjet, Appel og Moltesen ind mellem buskene mod vest, – borte var de, og gendarmen fik dem ikke. De andre kørte alene hjem. Men da de omsider nåede Askov, stod de flygtede på trappen og bød dem velkommen. – Ved den lejlighed var det gået godt at komme over åen, – til andre tider måtte man svømme over om natten efter at have ventet i mange timer, til der kom et gunstigt øjeblik, for gendarmerne gik tæt.

»Grænsens sang« spillede en stor rolle, ikke mindst gennem Ingeborgs fortællinger. Og så havde hun det flag, som gamle Bedstemor havde givet hendes moder. Det måtte ikke hejses, før Sønderjylland kom tilbage. Det blev lagt på de dødes kiste, til den sænkedes i graven, men ellers lå det godt gemt hen, – men Ingeborg viste det dog til alle elevpiger. Der var ingen tvivl om, at Sønderjylland kom tilbage, men ville de selv komme til at opleve det?

Om efteråret kørte Appel tit længere sydpå, ofte med børnene. Når de først var over grænsen, var der ingen fare. De besøgte Marie Skau Petersen i Sommersted, som Appel havde så meget samarbejde med i »Den sønderjyske kirkesag«. Hun var meget moderne i sin husholdning. Engang fik de »forlorne kyllinger«. Hun sagde, at de var »wecket hen« for en måned siden. Nu hørte denne ret ikke med til det hjemlige repertoire, og de kunne næsten ikke få maden ned, syntes, det smagte så mærkeligt, og det måtte da være fordærvet, når det var en måned gammelt. Først dagen efter var de beroligede, de havde ikke fået mavepine! Men det varede nogle år endnu, inden man kunne »wecke hen« i Danmark.

Nørremøllefolkene hørte til familiens nærmeste venner. Det var et vidunderligt sted at komme i besøg. Dorthea Hanssen omsluttede hele familien med en utrolig hengivenhed. Og hvor var egnen henrivende! Engang holdt de også efterårsferie på Sandbjerg, hvor Agnete fra Nørremølle var værtinde. Landkrabberne badede og roede og havde lange køreture, det var vidunderligt! Hos H. P. Hanssen kom de også en gang imellem, både i Åbenrå og ude på villaen ved fjorden. Det mest bemærkelsesværdige besøg var kort før første verdenskrig, da de blev inviteret, fordi den tyske flåde havde øvelser på fjorden. De stod oppe på haveskrænten og så hele den mægtige flåde lette uden en lyd. Det var som et forbud om, at de kunne være over os, mens vi sov.

I foråret 1910 kom Klaus Berntsen på besøg. Det var så uheldigt, at den gamle folkesanger Morten Eskesen også indfandt sig. Både Appel og Klaus Berntsen var hans gode venner, som forstod betydningen af hans arbejde, og de ville nødig støde ham. Det blev derfor sent, inden de kunne komme til at tale sammen uforstyrret. Hvad det drejede sig om, fik man først at vide, da Klaus Berntsen nogle måneder efter opfordrede Appel til at blive kultusminister i hans ministerium.

Nu gik det netop så godt på skolen, der var ingen tilbagegang kommet efter Schrøders og la Cours død. Og hvilken opgave kunne være større end at føre Askov videre? Det var da også kun, fordi der lå bestemte opgaver til ham som kultusminister, og at de lå i Askovs linie, at der kunne være tale om det. Men han gjorde jo aldrig noget, uden at Ingeborg var enig med ham. Hvordan kunne hun tillade ham at forlade Askov, selv om det kun var for den tid, disse bestemte forslag skulle fremlægges?

Der var en bestemt grund til, at hun ikke turde råde fra. Jacob var aldrig kommet over, at han ikke havde fået lov at fuldende sine studier, og heller ikke, at han, ikke blot da han kom til skolen, men altid senere åbenlyst måtte høre, at de opgaver, som blev givet ham, fik han kun som Schrøders svigersøn. Dette gjorde, at Ingeborg altid havde en ond samvittighed. Hvad havde han ikke ofret for Askovs skyld, for hende og hendes families og hendes hjems skyld. Han havde ikke rigtig fået lov til at udvikle sig frit, og det havde understreget det depressive i hans natur. Her var nu endelig en opgave, som han ikke fik som »svigersøn«, men som alligevel skulle tjene de tanker, Cornelius Appel og Schrøder havde levet for. Denne gang kunne enhver se, at det var ham selv, der blev kaldt på. – Lærerne gik med til, at Appel måtte få 1 års orlov. Men det var meget vanskeligt at se, hvordan skolens ledelse skulle ordnes. Man kunne ikke blive enige, det tog tid, og imens klarede Ingeborg det godt. Det blev da til sidst til, at hun skulle være forstander, mens han var borte. Hvert år måtte der forhandles, om han måtte fortsætte, og hans politiske modstandere benyttede dette til på passende tidspunkter at »oplyse«, at Appel burde gå, da han alligevel ikke kunne få lov at blive længere

borte fra Askov, så man til sidst måtte erklære, at han selv måtte bestemme tidspunktet.

Ingeborg stod nu som forstander. Det gjorde ikke så stor forskel, som man udefra troede. De havde altid været to om alt, og Appel kom hjem hver uge og talte på skolen og forhandlede med Ingeborg og lærerne om alt skolen vedrørende. Men naturligvis, i det daglige var hun alene.

Hendes åbningstale den 3. 11. 10 lød således: »Må jeg i aften, den første gang vi er samlede her med den store elevflok, få lov at udtale det velkommen, jeg skriftligt har budt de fleste af dem, hver især. De vil nok kunne forstå, det er med inderlig glæde, vi, der er hjemmehørende i Askov, siger: Velkommen! – Det rummer jo i sig vore bedste ønsker om, at vi alle i dagene, der kommer, må få gode stunder sammen. Særlig velkommen også til vore frænder fra Island, Norge, Sydamerika og Böhmen.

Ingen tid i menneskelivet er som ungdomstiden egnet til at samle ind i livets forrådskammer! Ingen minder tyer vi ældre så gerne tilbage til som til barndoms- og ungdomsminder. De venskaber, der sluttes i den unge alder, ved vi varer ofte for livet. Og det ligger jo i, at ungdommen ejer det modtagelige sind.

Den tyske gymnastiks store fader, Turnvater Jahn, havde et valgsprog, han særlig gerne brugte, nemlig: frisk, fri, fro, from! Disse 4 ord er jeg ofte kommet til at tænke på i den senere tid, når tankerne kredsede om den ungdomsskare, vi skulle tage imod i dag. Jeg har stået stille ved disse ord og ønsket, at vi måtte få en frisk og frimodig ungdom inden døre, en glad ungdom med åbne øren for alt godt og stort! Og en from ungdom, der gerne vil gå de veje, der fører til »livets land med glædens kilder«.

Biskop Koch tog ved en kirkeindvielse i dette efterår sit udgangspunkt fra det ord af Vorherre Jesus: »Uden mig kan I slet intet gøre.« Biskoppen dvælede kun ved dette ords betydning i kirkehuset, men mine tanker drog til Askov, og jeg tænkte på de gamle, der grundede Askov for 45 år siden. Af dem har vi Gud ske lov Nutzhorn tilbage, men havde de levet, er jeg sikker på, begge mine forældre ville vidne, og jeg tvivler ikke om, at Nutzhorn fremdeles vil bekræfte det, at uden Vorherre Jesus ville de slet ikke kunnet have begyndt og fortsat gerningen her. – Og jeg vil gerne have, det i dag

skal lyde også fra dette sted og fra de yngre, at uden kraft fra det høje føler vi, at vi kan slet intet gøre, men med Guds hjælp kan gerningen her også lykkes både for lærere og elever.

Der er tider i menneskelivet, hvor man klart og roligt kan gå frem ad den slagne vej uden at møde modstand og hindringer, vejen går naturligt fremad. Men der er også tider, hvor vi ligesom pludselig kan stilles uden for det tilvante, uden for os selv, uden for det, vi i vore tanker har tænkt os eller selv har villet vælge, – der er lagt en vej for os, – en eneste, – netop den eneste, vi ikke ville vælge at gå på, om vi selv måtte råde. – I sådanne tider trænger vi til frimodighed, til det fromme sind, der kan bøje sig ind under livets krav og så stole på, at der er en, der kan gøre det, vi ikke magter.

Nede i den gamle foredragssal hænger der et billede af den unge kong Hadding, der vandrer med kvinden i dødens skyggers land. Først gik vejen gennem en tyk, rædselsfuld og giftig tåge, så over den stærkt slidte fodsti til engen, hvor de dejlige skovblomster groede. Kvinden havde draget ham med over åsen med de blåsorte vande, fyldt af våben fra livets strid, forbi de to stadig kæmpende hære frem til den mur, vi ser billedet af. Den var ikke nem at komme nær, endsige komme over eller smutte igennem, men over muren mødte øjet lysstråler fra livets land, og øret hørte hanegal, der vidnede om, at der kan blæses liv i dødt på den anden side muren.

Det er atter det samme, vi her møder i det gamle nordiske sagn. Vi mennesker kan intet udrette uden Guds hjælp, vi kan ikke ved egen kraft springe over muren. I ethvert menneskes liv kommer der øjeblikke, hvor vi ligesom står over for den uoverstigelige mur, vi kender hverken vej eller sti. Det vil også gå sådan for mange af Jer unge, at I i Jert liv vil møde en mur, I føler, I ikke kan komme over ved egne kræfter. Sker det, ville jeg ønske for Jer, at I da måtte kunne se lyset fra den anden side muren og høre det kaldende hanegal og derved få mod til at søge hjælpen, hvor den findes, til at komme over muren.

Måtte denne vinter give Jer hjælp til at løfte hovedet opad mod lyset, mod al krafts kilde! Lykkes det, da ved vi, denne vinter har ikke været forgæves, da har I fået noget af livsværdi med fra Askov, og intet bedre kan times en i ungdomsårene end det at samle livsværdier ind, der kan følge os gennem tiderne. Måtte det blive en

frisk, glad, frimodig og from ungdom, der samles her, og måtte alle de mange lærere, der skal arbejde her, få frimodighed til at give Jer af det bedste, de ejer. Da tror jeg forvist, det bliver en god vinter, for da har både I og vi fået hjælp fra kraftens kilde! Med det ønske og det håb siger jeg endnu engang: Velkommen!«

Det var en lige så direkte tale, som skolens grundlæggere havde ført. Ingeborg var ikke smittet af tidens angst for store ord, – for de var ikke for store for det, hun følte ved at have ansvaret for at byde den ny flok velkommen. Det har sikkert virket gammeldags på mange af de unge. Men hendes personlighed, som de mærkede stod bag ordene, gjorde, at de kunne tage imod dem, – og endnu var det sådan, at de fleste kom fra hjem, som havde de samme tanker på denne dag som hun.

Tiden før jul er altid den letteste. Men det år holdt den gode stemning sig, så hun ved skolens slutning i april kunne sige: »Da jeg i forgårs var til begravelse, kom en lærer hen til mig, som havde besøgt os i juli måned sidste år. Nu hilste han mig med de ord: »Hvordan har De det nu? For sidst vi sås, havde De ikke mere glæde, end De selv trængte til.« – Det var sandt, men Gud ske lov kunne jeg svare ham, at nu havde jeg det godt, for jeg havde så meget at takke for, og det giver glæde. Da jeg kørte fra begravelsen, kom vi forbi Veerst præstegård. Der står over døren: »Efter regn kommer solskin«. Også de ord passede på mig, – for i slutningen af sommeren var det næsten, som skyer og tåge havde sænket sig over mit sind, og jeg havde svært ved at komme igennem bekymringerne for vor kære skole, mit elskede hjem. Atter og atter trøstede jeg mig menneskelig talt ved vor kære, dygtige lærerflok, og stadig kom igen i mit indre de ord af Arnljot Gelline: »I kom til mig i går. Tak, at I står der, hvor der er mindst at håbe.« Ja, den tak, den groede i mit hjerte fra den første stund, vor bannerfører var gået fra os. Jeg havde følelsen af, at nu skulle vi til at kæmpe i skyggen. Men det gik mig som så ofte, når tunge tåger dækker solen, dens stråler rejser sig dog til sidst. Der kom den ene lysstråle efter den anden i form af indmeldelser, de blev tættere og tættere, og med dem voksede glæden og håbet atter frem. – Så kom den 3. november! Aldrig har jeg vel været så bange, – trods glæden, – som den dag, jeg for første gang stod her over for den store ungdomsskare, – men forunderlig nådigt styrede Gud det,

så jeg næsten hver aften kunne sige: Gud ske tak for dag, der går, og for dag, der kommer. Jeg fik hver dag fornyet kraft ved at mødes med vor prægtige ungdomsskare, det gav tro på fornyet vækst for vor skole, og det gav tro på Danmarks fremtid. Jeg følte, at det bølgehav, jeg ved skolens begyndelse drømte om, det havde kræfter til at bære opad.

Jeg må have lov til at sige særlig tak til de unge mænd, der hver morgen ville dele med mig det bedste, vi som kristne har fået i eje. Det har jeg følt har givet et fællesskab, som bærer ud over nuet.«

Noget af det vanskeligste på en højskole er at holde det nødvendige ordensforedrag på rette måde. Det er skæbnesvangert, om det mislykkes, det vil skabe mistillid fra første dag. Men hvis det lykkes, er det en uvurderlig hjælp til, at dagene kan gå som perler på snor uden mislyd. Ingeborgs ordensforedrag den 4. 11. 1910, – hendes første til fællesskolen, – lød sådan:

»Når jeg i dag skal fortælle Dem lidt om skolens arbejdsplan og orden i det hele, vil jeg først minde Dem om, at al begyndelse er svær, men god vilje drager stort læs, og lysten driver værket! Den tro har vi lov at have, at De alle kommer her med ungdommens higende trang og lyst til udvikling og dygtiggørelse og med den gode vilje til at tage fat.

Der er et ord, der lyder således: Tiden er kostbar, brug den vel! Lad det være overskriften over det arbejde, vi nu begynder med hinanden.

Der er sagt om den danske højskole i almindelighed, at det er en historisk højskole. Dermed mener man, at skolen, gennem fortælling om, hvad mennesker har levet, nået, tænkt og følt, gerne vil hjælpe sine elever til at finde deres plads i livet, i det land, den tid og det folk, de selv er en del af. Derigennem mener vi, fås bedst hjælp til personlig udvikling og dygtiggørelse, og dette er vel dog skolens egentlige mål. Udbyttet, der nås, afhænger af det arbejde, der gøres af lærere og elever, for er der nogen steder i verden, det gælder om samarbejde for at nå et godt resultat, da er det på en højskole. Den personlige vekselvirkning mellem lærere og elever er her af aller største betydning.

Alt dette gælder for højskolerne i almindelighed, men det gælder

ikke mindre for os på den udvidede højskole. Her kræves mere selvarbejde af eleverne, men tillige, for at nå et godt udbytte, forøget samarbejde.

Den historiske skole har, så længe den har bestået, brugt og bruger fremdeles det mundtlige ord som hovedmeddelelsesmiddel, idet der langt hurtigere nås et resultat ad den vej end ad bøgernes, – når tiden er så begrænset som til 5–6 måneder.

Ordets vej trænger også dybere ned i det modtagelige sind, bl.a. fordi stemmens klang og lærerens egen personlige tilegnelse af stoffet hjælper en til at lytte bedre efter og opøver derved selvtænkning.

Det selvarbejde, vi først og fremmest lægger på Dem, er da dette, at De vil opøve Deres høreevne. Vi har alle det ydre høreorgan, og vi har evne til at bruge det fine instrument, vi ejer i øret, men mange af de 40–50.000 strenge, der ligger udspændt i vort indre øre, har rimeligvis ikke nogen sinde været sat i vibration, og de celler i hjernen, de står i forbindelse med, ligger måske upåagtet hen og savner udvikling. Sansen for harmoni opøves gennem at høre god musik, sansen for det gode ord gennem at høre god tale. – Det er et anstrengende arbejde at høre, så det modtages. Netop fordi det er så anstrengende et arbejde, er denne sal bygget som udelukkende høresal. Her er ingen borde anbragt, og vi råder Dem ikke til at skrive fuldstændige referater af foredragene, da det i reglen er skønne, spildte kræfter, hvorimod vi jo intet har imod, at De noterer op et og andet, som De særlig gerne vil huske.

Ser vi nu på timeplanen, vil De se en væsentlig tid optaget af dansk. Men det vil De også alle forstå, at noget af det lykkeligste, vi mennesker kan eje, er evnen til at bruge vort modersmål smukt og rigtigt, så det i videst muligt omfang i tale og skrift kan dække over vor tanke og slutte sig klart og pålideligt til den. Modersmålets kunst er stor, men det er værd at lægge en hovedvægt på dette arbejde. Det at være rig på gode ord, eje et stort ordforråd og forståelse af dets rette brug betyder noget usigeligt stort for os mennesker.

Fag, der også særlig udvikler evnen til at tænke pålideligt og klart, er jo sådanne som regning og matematik.

De fremmede sprog er gode hjælpemidler til udvikling, gennem dem kan vi lettere komme ind i andre folks liv og tankegang og derigennem udvikles og beriges.

Samfunds- og sundhedslære er fag, der berører enhver borger i et samfund og må selvsagt interessere.

Til opøvelse af hånd og øje har vi de udmærkede fag tegning og håndarbejde, der tillige virker afledende fra det andet mere intense tankearbejde.

Og så er der to sundhedskilder, jeg tør nok kalde dem således, vi har at øse af, nemlig sangen og gymnastikken. Måtte De alle søge flittigt til disse kilder! Sangens betydning på en højskole tror jeg ikke kan sættes højt nok. Jeg sagde i går, at i ungdomstiden skal man samle livsværdier ind, sådanne ejer sangen! Og de bevares, når håret gråner! Når man bliver gammel og det er, som ens verden snævres ind, fordi så mange af de kære er borte, og man ikke længere står i livets kamp og strid og ikke længere kan færdes så meget omkring, da tyr man til sangen og dens minder, – så bliver der ikke så ensomt i stuen, – og kastes man på sygelejet, kan sangens rigdom korte de lange stunder og husvale det syge sind. Derfor: Syng meget, lær sangene udenad, da bliver de først rigtig ens ejendom. – Og nu gymnastikken! I år er det 25 år siden jeg først optrådte som gymnastiklærerinde på Askov, det er 25 år siden vi begyndte på den Lingske gymnastik. Når jeg endnu ikke er kørt træt i gymnastiksalen, ligger det i, at dette fag synes mig at være et af højskolens bedste, fordi det, som intet andet, ruster legemet til at holde ud til alt det åndelige arbejde, her kræves. Skal vi ikke i år fejre 25-års-vinteren med at flokkes tæt i vor store gymnastiksal til nordisk idræt, ikke til ensidig sport, men til alsidige legemsøvelser, der gør legemet til en sund bolig for sjælen.

De ser, timeplanen er fyldig, men De har jo lov at vælge lidt mellem fagene. De kan f.eks. ikke læse engelsk og tysk i samme time. – Jeg beder Dem tage fat med frit mod! Ser De så, De ikke kan magte alt det, De har begyndt på, stryg så noget af det, når De har været her en uges tid og har gjort Dem bekendt med timeplanen. – Og så efter den uges forløb må alle være klare over, hvilke timer de vil følge, – og fra den tid må De melde det til vedkommende lærer, hvis De udebliver fra timerne, og hvad grunden er dertil. Ønsker nogen at tale med mig om deres timeplan eller lignende, beder jeg Dem komme ind til mig. Før middag vil jeg i reglen være at træffe i dagligstuen eller i mit kontor bag avisstuen.

Er der en elev, der er syg, må det meldes i det hjem, hvor vedkom-

mende bor, skal lægen tilkaldes, sker det gennem hjemmet, der melder det til skolens sygeplejerske, og for de mandlige elevers vedkommende meldes det til sygeplejersken eller mig.

Ja, nu ser De, jeg er ganske stille gledet over fra skoleplanen til den orden, der jo i særlig grad vedkommer skolehjemmene. Det er karakteristisk for den danske højskole, at den så vidt muligt gerne skulle danne hjem for eleverne, medens de er her, arbejdet styrkes derved og bliver mere intensivt, og vi kan bygge hjemmets værnende mur om vore elever. Men et hjem har sine selvfølgelige regler, der må og skal overholdes, om hjemmet skal bevare den vederkvægende ro, der kan være til stede selv i et travlt hjem, den hygge, der ikke må savnes i et godt hjem. Men for at dette kan ske fyldest, må alle, der hører hjemmet til, forstå, man er nødsaget til at tage hensyn til det store hele og ikke bare tænke på sig selv. Vi kan ikke sige om Askov:

Man gynger den hele udslagne dag
i dejlige vuggestole,
og det kommer an på hvers behag
om han gider gå i skole.

Nej, på den måde er her ikke godt at være, for vi fordrer præcision i alt. Tidlig op! Ej fanger sovende mand sejr! Og orden på værelserne! Skal De få et godt udbytte af Deres arbejde, må De have et fredeligt sted at ty til, – dette skal være Deres værelse. De skal blive godt tilpas, når De kommer derind, derfor må De straks om morgenen lukke vinduet op, så De får luftet ud, men glem ikke at sætte stormkrogen på vinduet, og luk vinduet op til den side, blæsten kommer fra. Sengen bør redes pænt, madrassen vendes, gulvet fejes, fejeskarnet bæres ud i den spand på gangen, der er bestemt til dette brug, og endelig bæres det efter tur til skarnkassen, i hvilken det lægges, ikke ved siden af den. I afløbsristen og i tragte må kun hældes spildevand, ikke kastes papir, appelsinskaller o.l. deri. I hvert hus dannes en ordensforening, hvis medlemmer efter tur hver sin uge fejer trapper og gange. – Overtøjet må ikke blive hængende i gangene, men tages op på værelserne. Træsko og galoscher sættes i de hertil bestemte hylder. Det tilrådes at have en klemme til at holde galoscherne parvis sammen med, samt navn i disse.

Piber må ikke hænges i gange eller skolelokaler, heller ikke i avisstuen. Er avisen læst, foldes den sammen og lægges pænt på bordet. I det hele må jeg bede Dem være os behjælpelige med at holde skolelokalerne hyggelige, ikke kaste papir på gulvet, ikke skære i eller skrive på møblerne eller andetsted, det er en uskik, der ikke tåles i et hjem, og som også bør være bandlyst på skolen. Eleverne må ikke lukke op for kakkelovnene i skolestuerne. Er temperaturen ikke tilpas, meldes det til fyrbøderen, Ole Lauritzen, eller til mig.

Er der nogen, der absolut nødvendigt skal have slået søm i væggen, beder jeg Dem, der bor på skolen, vente dermed, jeg skal så i middagsstunden få en tømrer til at gå rundt og banke de fornødne søm i, men vær skånsomme, tænk på, at når der tre gange om året flytter ny elever ind, bliver der mange huller, hvis hver skal have blot fem søm op. I de private hjem bør De tale med husejeren om det.

Vi må tage hensyn til hinanden, også ved at færdes stille på trapper og gange, så de, der sidder indenfor eller bor nedenunder, ikke forstyrres i arbejdet.

Når et værelse forlades, må lampen slukkes, vil en lampe ikke lyse, meldes det til husejeren, for skolens vedkommende til lærer Arnfred. Lyser lampen Dem for svagt, kan De mod højere afgift få en bedre ved at henvende Dem samme sted. Kl. 10,30 må der være ro overalt, så ingen, der trænger til hvile, skal hindres i at sove p.gr.a. støj udefra. Og jeg beder Dem af hensyn til byen at færdes stille på veje og stier om aftenen. Det hensyn skylder vi de mange gode mennesker, vi bor iblandt, og hvorimellem der er adskillige syge, svage og gamle. – Rejser nogen bort eller blot er borte en nat, må det meldes til det hjem, de bor i, eller til mig.

Så er der nogle ganske bestemte regler, jeg indstændigt beder Dem om at overholde. Det er kedeligt at skulle sige det, men det *må* siges, for at fred og forståelse kan findes inden for skolehjemmets døre.

1. De må ikke have spiritus på værelserne.
2. Karle og piger må ikke besøge hinanden gensidig på værelserne.
3. De må ikke gå på kroer, medens De er her.

Ja, dette lyder måske lidt svært for nogle af Dem, men må jeg så minde Dem om, at De er kommet frit hertil, og kan De ikke bøje Dem under skolehjemmets lov, kan De frit få lov at drage herfra, vi

skal ikke bebrejde Dem noget. – Vi forstår så godt unge menneskers trang til selskabelighed, og vi søger at imødekomme den ved vore lørdagssammenkomster og besøg hos lærerne, men når der er så mange unge samlet på ét sted, kan det blive skæbnesvangert, om man ikke forud har truffet aftale om samlivet med hinanden.

Nu håber jeg, jeg i det væsentlige har fået sagt det, jeg gerne ville. Må jeg slutte med at fortælle Dem en mærkelig drøm, jeg har haft i dette efterår. Jeg gik med bekymring i sindet, fordi jeg af lærerne var blevet sat i spidsen for den mig så kære skole, mit barndoms- og ungdomshjem. Det kneb ofte med nattesøvnen, jeg var kommet til at gå den vej, jeg ikke selv ville vælge. Da var det efter en søvnløs nat, at jeg henad morgenstunden faldt i søvn og drømte, at jeg lå svømmende på ryggen på et uendeligt mægtigt, bølgende hav. Der var ikke land i sigte, jeg lå og så lige op i skyerne og den blå himmel. Jeg følte, hvorledes jeg snart var nede i en stor, stor bølgedal, snart højt oppe på de mægtige bølgetoppe. Men jeg lå ganske stille, blødt og trygt, uden ængstende uro, og jeg spurgte mig selv: Hvorledes kan det gå til, at du, som ikke kan svømme, kan bæres således oppe? Da hørte jeg klart og tydeligt en stemme sige: Lærerne og eleverne! I det samme vågnede jeg. Men drømmen var og er mig en forjættelse om, at lærere og elever med Guds hjælp kan bære ikke blot mig, men Askov oppe i den kommende vinter. Måtte det ske, da har vi forvist grund til at sige tak!«

Talen ved sommerskolens åbning 1911 er noget anderledes. Forskellen mellem den udvidede skole om vinteren og pigeskolen om sommeren mærkes. Og Ingeborgs fri forventning om hendes bedste tid på året.

»Denne skoles årsskrift bringer stadig et lille stykke, der hedder »Fra maj til maj«. Det er en lille udsigt over, hvad der er passeret i det forløbne år. Jeg synes, det er så betegnende, at vort skoleår er kommet til at gå fra maj til maj og ikke, hvad mange måske ville finde naturligere: fra november til november. Vi trænger til ligesom at stå stille i den lyse vårtid og takke Gud for livet og lyset, der år efter år er givet vor skole.

Naturen drager sindet opad, blomsterne åbner deres kalke, bladene sprænger deres dækkende hylster, og det er, som alt forener sig i dette

at stræbe opad mod lyset og livet og synge skaberens pris. Dette er jo også vort mål.

Vi står her på en ungdomsskole og vil gerne være med i det arbejde, der kan gøres for at lade sol og glæde skinne ind i menneskehjerterne. Men for at det kan lykkes, er der to ting, der må til. 1. Det, gerne at ville tjene andre med de gaver, Gud har givet os. 2. Det modtagelige sind, der siger Gud tak for al sin gave. For mig står det, som om sindene i vårtiden er stemt mere modtagelige end senere på året. Derfor er det så herligt at begynde vort skoleår til maj! Vi vil så gerne være med i den takfyldte skare, der endnu ejer evnen til at undres over alt det herlige om os og i os.

Når De nu kommer sammen i flok fra alle Nordens lande for at modtage i fællesskab, hvad skolen byder, da vil De erfare, at der er en stor rigdom i dette at mødes så mange unge fra så forskellige lande og hjem, og jeg vil håbe, at De må få ikke mindst ud af at være sammen med kammerater fra Sønderjylland. Dette at komme så nær grænsen som her, det er i og for sig en mærkelig oplevelse. Her lærer man, at et lands åndelige grænser ikke er der, hvor fjendehånd har trukket grænsen, men ét folk er alle de, der har fælles dyre minder og har fælles modersmål, der lever og kræver sin ret. Kammeratskabets kilde er stor. De venskaber, der sluttes i de unge år, varer ofte livet ud. Dette er en af de kilder, I skal kvæges ved i sommer, men der er mange andre også, når I vil lukke hjerter og ører op.

Kort før vinterskolen sluttede, sad vi en aften nogle sammen og passiarede. En af børnene morede sig med at skrive uden på et brev: Fru Ingeborg Appel, Askov højskole, Vejen, Jylland, Danmark, Europa, jorden, – og jeg tilføjede da uvilkårlig: verden. Dertil bemærkede en af de tilstedeværende, at »Jorden er da verden for børn«, hvortil jeg svarede: »For mig har jorden, så længe jeg kan huske, kun været en lille del af verden.« Da sagde en af eleverne: »Ja, det er sandt. Når man har været på Askov, forstår man, hvor verden er vidunderlig stor, og hvor selve jorden er lille bitte mod alt det uendeligt store, Gud har skabt.« Jeg var glad for den ytring, for er der noget, jeg ønsker for vore elever, så er det den oplevelse, at få øjet opladt for den herlige, vidunderlig store verden, Gud har sat os i, så stor, så stor mod hver af os, og dog således, at hver af

os har sin bestemte plads, sin egen gerning i livet at gøre. Denne gerning higer vi efter i de unge år. Ungdomstiden skal derfor også bruges til at indsamle næring til livets kamp. Våbnene skal slibes i de unge år, men ungdomstiden er så kort, den må bruges vel. Og det korte spand af dage, vi skal leve sammen i sommer, er atter kun en lille brøkdel deraf: tiden er kostbar, brug den vel!

Allerede 1850 skrev Grundtvig en artikel i »Danskeren« om »Kvinden og den kvindelige dannelse«. Han havde ikke glemt kvinderne, men dog skulle der gå 13 år, inden Kr. Kold i 1863 for første gang holdt pigehøjskole. Dette skete efter opfordring af en fynsk gårdmandskone, der skal have brugt de ord: »Hvor tør De skille os ad?« Hun mente dermed, at mand og hustru blev skilt ad, når manden fik åndelig påvirkning, der var hustruen aldeles fremmed. – Kolds forsøg lykkedes så godt, at tanken blev taget op for alvor. Og da Far og Nutzhorn efter 1864 blev nødt til at flytte deres teltpæle fra Rødding til Askov, var de klare over, at også de måtte have pigeskole. Da Far meddelte skolens gamle velgører, Chr. Flor, denne beslutning, hilste han det med glæde, idet han udbrød: »Går der først ild i kvinderne, er den ikke til at slukke!« Et prøveforsøg blev gjort 1865, men 1866, da Nutzhorn var kommet til, begyndtes der rigtigt.

Det er vel nok tilfældet, at vi kvinder i mangt og meget er øjeblikkets børn, der let bliver alt for optaget af de småtterier, der fanger vor opmærksomhed i nuet. Men havde Flor ret? Findes der også en ild i os, der, – når den først er tændt, ikke er til at slukke? Jeg tænker på de egenskaber, vi ofte ser udfolde sig så herligt hos mødre, sygeplejersker, ja alle de, der trofast, stille, udholdende gør deres gerning, stor eller lille, disse kvinder, der kan »tjene og ofre og glemme sig selv«. – Det var Grundtvigs håb, at højskolen skulle magte at skabe liv og glæde, hvor dens oplysning kom frem. Det skulle give selv de ringeste menneskelige sysler, der dog er nyttige, glans og glæde. Skal gerningen lykkes for os, må vi lære at elske vort arbejde i hjemmet eller ude i verden blandt fremmede, hvor vi bliver sat, vi må lære, at »lykke det er i Vorherres navn at leve livet til andres gavn.«

»Alt stort sker tyst«. Det, der begyndte her for 45 år siden i stilhed, har vokset sig stort. Gud gav velsignelse til sæden, der blev lagt, han gav regn, han gav solskin og frugtbarhed, han bevarede

skolen gennem de mange stormfulde tider. Ham vender vi os til og beder: Han give os en god vår og en herlig sommer med ungdommen, her er mødt. Dermed velkommen!«

Endnu et velkommen havde Ingeborg som opgave 1911, nemlig til elevmødet. Hun sagde bl. a.:

»Moder sagde så ofte, når det kneb: Man skal gå på jorden, selv om den er gloende! Det følte jeg i fjor sommer. Nu blev vi sat på en prøve, hvor det gjaldt om at holde ud. Gud ske tak kan vi, når vi ser tilbage på året, der svandt siden 5. juli i fjor, sige tak og atter tak. Vi lærte i det år, måske endnu stærkere end før, hvilken bæreevne der er i dette, når lærerne slutter kreds og løfter i flok den fælles gerning. Vi har følt fællesarbejdets rige velsignelse, og vi har fået styrke og mod til gerningen, menneskelig talt, ved al den velvilje, trofasthed og jeg tør nok sige kærlighed til skolen og dens gerning, vi har mødt hos gamle og ny elever. Jeg trænger til at fortælle de gamle elever, at bedre, mere hensynsfulde elever end dem, vi havde i vinter og har i sommer, har vi næppe haft på skolen i Askov, de har hjulpet og de hjælper os fremdeles til at føre gerningen videre med lyst mod og håb.« ... Og hun sluttede: »Måtte dette møde bringe os alle forvisning om, at som der tidligere er levet og kæmpet under Ygdrasil og korsbanneret, sådan leves der fremdeles, ikke fuldt på samme måde, så sandt som hvert menneske må finde sin egen form og virkemåde, men med ærbødighed for, hvad fortiden har vundet, arbejder vi i nutiden på vor egen måde. Med troskab mod den kongstanke, der ved Grundtvig blev givet vort folk i den danske højskole, og med troskab mod skolens stifter, går vi videre frem, håbende på, at Askov stadig må skyde nye, gode skud, håbende, at klokketonerne må kalde på alt godt i ungdommens sind.«

Den 27. juni 1911 var slægten Wagner samlet på skolen, og der afsløredes en mindesten for »Højskolens Bedstemoder«, som Arvesen havde kaldt hende, Charlotte Wagner, som havde fulgt Askovs udvikling fra første begyndelse, til hun døde 1897, – nu var det 100-årsdagen for hendes fødsel. På stenen, tegnet af hendes dattersøn Karl Schrøder, er der tre symboler, som Ingeborg forklarede i sin tale: »Den lille sangfugl, der svinger sig mod sky, dermed er der tænkt på den salmetone, Bedstemor lærte at elske under Grundtvigs præ-

dikestol, og som bragte fred til det syge sind. Og der er margaritten, som vi altid pyntede os med til hendes fødselsdag, (hun hed også Margrethe), den rene, hvide blomst, der samler bladene i krans, som Bedstemor samlede slægten om sin lænestol. Og endelig englevingerne! Med dem har Karl tænkt på verslinjen: »Englevinger på vor grav for den brudte vandringsstav, palmefugl for askekrukke, frydesang for hule sukke. »Jeg løfter dækket i det håb, at den lille sten må vidne for slægter mange om den stærke, trofaste Dannekvinde, der var så uendelig meget for det første hjem på Askov højskole.«

Hvor kunne Ingeborg dog tænke på at rejse et »familieminde« i skolens have? Det var jo ikke en familiehave! Der ville komme andre efter dem, for hvem Bedstemor var en ukendt størrelse, uden interesse. – Det faldt hende aldrig ind, at det som var levet på dette sted, »Askovs rod«, kunne blive uden interesse for dem, som senere skulle arbejde her. Hun var så historisk indstillet, at det var en selvfølge for hende, at stedets fortid altid måtte synes en hjælp for dem, som kom efter, som de ville ty til og være taknemmelige for. Både Ingeborg og Jacob var i den grad voksede op i »den historiske atmosfære«, og det var sandelig ikke en »familieatmosfære«. Baggrunden for al forståelse af nutiden var historien bag os, som på alle områder kunne hjælpe almindelige mennesker til viden og forståelse af deres egen tid. »Det gamle Askov« måtte derfor blive en stor hjælp for alle, som skulle have deres arbejde her. Og Askovs historie måtte interessere eleverne, de ville naturligvis spørge efter den, og de ville glæde sig over stenen, som mindede om, hvad en »gammel i gårde« kan være for en værdi, ikke mindst for den opvoksende slægt.

Deres fuldkomne uskyld over for dette viste sig endnu mere, da de 1928, da de havde forladt skolen, rejste en anden sten, hvorpå der står: »Her levede Ludvig og Charlotte Schrøder et lykkeligt samliv i fyrretyve år.« – Det må have irriteret dem, som var mindre historisk indstillede. Det var imidlertid ikke »vores familie«, der skulle huskes, det var Askovs grundlæggere og det ægteskab, som var baggrunden for, at skolen blev et hjem.

Ingeborg Appels år som forstander 1910–13 var måske skolens fredeligste efter 1878. Først og fremmest fordi lærerne stod så stor-

artet bag hende. Hvordan kan man forklare det? For det første forstod de, at det var hendes oprigtige mening, når hun altid kaldte sig selv for »båndet, som bandt dem sammen«, og at hun ikke anså sig selv for mere. »Gårdhunden«, som hun selv kaldte sig, der sad ved indgangen og tog sig af alt, havde for en stund fået en større opgave, – men hun var selv klar over, at hun ikke af den grund var blevet et hak dygtigere eller mere værd, hun kunne intet i sig selv, men hun kunne gøre det daglige slid, som muliggjorde lærernes arbejde. Og hendes forhold til eleverne blev snarere bedre end før, fordi hun nu ikke blot skulle påtale, når der var noget i vejen, men fik lejlighed til at tale til dem om, hvad der optog hende. Hun havde en fremragende evne til at modtage og takke en foredragsholder. Hun var en glimrende tilhører. Hun sad altid og skrev, fordi hun kun kunne holde tankerne borte fra alle de praktiske ting, som ventede, hvis hånden var i gang, det hjalp til koncentration. Men eleverne kom på denne måde til at møde hendes åndelige rigdom og fik et andet forhold til hende end ellers. De viste hende en ridderlighed, som hun ikke mærkede, når Appel var hjemme og stod for styret. Og det gjorde hende lykkelig. Selv om hun ikke gjorde sig det klart og sikkert kraftigt ville have benægtet det, var det nok en stor tilfredsstillelse for hende, at hun kunne magte opgaven, og at det gik så godt for hende med samarbejdet, både med lærerne og eleverne.

Men der var også en anden grund. Der var ikke blandt lærerne nogen, som var moden til eller ønskede sig en forstanderstilling. Poul Bjerge og Marius Kristensen var så meget specialister, at de ikke ville ønske sig bundet af alle de praktiske, tit ubehagelige gøremål, som nu engang tilfalder en forstander. Axelsen og Fenger var heller ikke af den type, som ønsker at være ledere. Arnfred var endnu ung og ny, og Rosenkjær kom til under den periode. Derfor var det naturligvis lettere at slutte op om fru Appel, når ingen ønskede sig i hendes sted.

Den, der hjalp hende mest i det daglige, var Axelsen-Drejer. Han var vokset op på en højskole og vidste, hvad der hviler på en forstander af arbejde. Han var også en ydmyg mand. Han skriver, da disse år er forbi: »Det var gode og hyggelige småstunder at arbejde sammen med Dem, og det er det altid, synes jeg, – for vi to kender

hinanden ret godt, og så er man så rart ligetil og behøver ikke at skjule for Dem, at man ikke er noget geni«. Ingeborg fik et særlig nært forhold til Axelsen, da han mistede sin yndige hustru, efter at hun havde født en datter, og alt tilsyneladende stod så godt. Fru Appel havde været med til hendes to fødsler, og Kirsten Axelsen-Drejer skrev selv: »Du kan tro, jeg er taknemmelig over, at jeg hele tiden så dig hos mig, mens de andre kom og gik, det gjorde mig så godt«. Axelsen skriver også senere: »Tak til Dem, fru Ingeborg, som var hos os, når sol stod op og sol gik under«.

Ved den lejlighed oplevede vi også telepatien mellem ægtefællerne. Vi sad ved middagsbordet på Vodroffsplads, hvor Appel havde sin lejlighed, og snakkede hyggeligt sammen. Men pludselig gik Appel hen og ringede Askov op. Hvorfor, midt under middagen? Jo, sagde han, der er noget galt hjemme. Han fik forbindelsen og hørte, at fru Axelsen lige var død.

Marius Kristensen taler i et brev om, at der ikke siges andet om Isak, end at han holdt de brønde i orden, som hans fader havde gravet. Og han fortsætter: »Den ros skal De have, at De altid, og ikke mindst da De forestod skolen, har sat Deres person ind på, at der ikke gik noget til spilde af det, som var indvundet«.

Det er ganske rigtigt, at det, som Ingeborg så som sin opgave, var at bevare det, der allerede var der, hun følte dette som det store, tyngende og dog lykkelige ansvar. Men på den anden side havde hun både i gymnastik og i tegning pædagogisk været pioneren. Det var i selve livsindstillingen, hun var »bevarende«. Hun var så dybt rodfæstet i sin kristne tro, præget af alvor og ansvar og fyldt af grundtvigske salmer og skikke og en tro bibellæser. Hun så Askov som velsignet af Gud gennem den svundne tid, og der lå det egentlige ansvar: at Askov måtte føres sådan videre, at Guds velsignelse stadig kunne hvile over arbejdet.

Lærerkredsen på den tid stemte overens på dette punkt, og det har vel været den dybeste forklaring på deres udmærkede sammenhold.

Det hørte også til det uskyldige i Ingeborgs sind, at hun tog det for givet at enhver, der kom til Askov, måtte holde lige så meget af stedet som hun. Hun stolede på lærerne, blot fordi de var kommet, regnede med, at de først og sidst tænkte på Askovs vel.

Even Marstrand boede på skolen og hørte altså til i hjemmet. Trods hans indesluttethed i det daglige var han en storartet selskabsmand og kunne digte både morsomme lejlighedssange og udmærkede, mere alvorlige digte. Han dannede sammen med Fengers et centrum for mange glade fester for lærere og de elever, de kendte bedst. Men også til fru Appel kom han i et mærkelig fortroligt forhold. Når der er noget, han er ked af, er det naturligt for ham at rådføre sig med hende. Marstrand skriver: »Jeg har grund til at tro, at De har nogen godhed for mig, da De dog står som skolens forstander og tillige som husmoder i det hjem, hvor jeg til daglig har ophold. Så har det været mig en trang at åbne Dem et indblik i, hvad der piner mig. Jeg ved godt, at jeg har uendelig meget at sige tak for, ikke mindst alt det gode og de gode mennesker først og fremmest, der har mødt mig her på skolen. Jeg ser, at jeg i Askov står i en vennekreds. Og jeg har en gerning at gøre, som hidtil er blevet dårligt skøttet, men som med Guds hjælp skal blive det bedre.« Marstrand var lærer i samfundskundskab, som det gennem mange år var meget vanskeligt at få hjælp til. – For ham betød Askovs fortid meget. »Noget af min taknemlighed hviler vel nok for mit vedkommende på, at De er Deres Fars og Mors datter og den af Deres forældres børn, der mest bidrog til at føre det værk videre, som de havde begyndt, og som for mig i min ungdom blev af afgørende betydning. Noget af taknemligheden kan jo også skyldes, at jeg på flere måder har noget at takke Deres mand for. Men mest gælder takken Dem personlig for de fem år, da jeg som lærer på Askov og ugift uden eget hjem, var knyttet så nær til Deres hjem. Ikke mindst mindes jeg, hvor frisindet og forstående De ledede skolen i de år, Deres mand var i København, og min store respekt for Deres flid og dygtighed øgedes stærkt i disse år. Deres livs stræben og strid har ikke været forgæves, men har sat sine gode spor, ikke blot i Askov højskoles udvikling, men også i mangfoldige menneskers tilværelse.«

Om aftenen, når dagens gerning nogenlunde var endt, kunne man ofte se fru Appel med det sorte slag om skuldrene liste fra haven om til »Gamle Feilberg«, som man altid kaldte ham. Han var rådgiveren, og man kunne vel kalde ham skriftefaderen, som hun særlig trængte til i disse år, når hun stod alene i det daglige. Hun havde

ubegrænset tillid til Feilberg, og det var sikkert ham, hun havde ønsket til midlertidig forstander, da Appel var minister. Det, der var brug for, – det daglige forstanderslid skulle hun nok selv passe, – var myndigheden hos en, som stod udenfor, men havde erfaringerne og det nære kendskab til skolen gennem mange år, og hvis absolutte retsindighed enhver måtte stole på. Nu blev han »kun« rådgiveren i det stille, men det var måske også det bedste, ellers var fru Appel for eleverne også i denne periode blevet »gårdhunden«.

Sommerskolen var Ingeborgs – og for resten også Jacobs bedste tid. Ved aftensangen kunne Ingeborg rigtig få sagt alt det, hun havde på hjerte ud over det faglige, som dominerede timerne, – selv om hun lærte eleverne sange, hun holdt af, som indledning. Der var en ganske særlig stemning over disse aftner i den gamle foredragssal med vestlyset gennem de høje vinduer. Selv om det var i en skolestue, og der var så mange, var det så absolut hjemmet, der omsluttede dem. Det blev eleverne lukket ind i den første aften. Om lørdagen i den første uge fortalte Ingeborg om kirkens historie og fortalte om hver enkelt ting i kirken, hvem der havde givet dem, så selv denne ny kirke havde sin historie. Så kom fortællingerne om Flor, om Svejstrup o. a. og om de opgaver, som fyldte hende, f. eks. plejehjemsforeningen. Der knyttede sig et personligt minde til plejehjemsarbejdet. La Cours første hustru, som skønt hun døde så hurtigt, fik stor betydning for de opvoksende børn, »blev som spæd taget ind i historikeren Frederik Barfods hjem og fik barneret der. Hun erfarede, hvad det betyder for et menneske, når et kristent hjem åbner hjemmets døre for en lille hjemløs stakkel, derfor var det ikke underligt, at hendes løsen, som la Cour gjorde til sit, var: »Prøv – med kærlighedens stærke arm.« Den velsignelse, Hulda var blevet til i det hjem, som tog hende til sig, gav Ingeborg en sikker tro på, at det enkelte lille plejehjem var endnu bedre end et stort børnehjem.

Det er karakteristisk for Ingeborg Appel, at hun oplærte sine elever til at tage arbejde op uden for hjemmet, – men i dettes nærhed, så det ikke drog dem bort fra hjemmet, og det var opgaver, som deres erfaringer som husmødre og mødre gav dem mulighed for at bestride. Derimod lod hun sig aldrig lokke til medarbejde i »Dansk Kvindesamfund«, skønt hun satte egnsformanden højt. Dettes opgaver lå på en anden linje, som hun ikke mente, hun havde ansvar

for, og blev hun medlem, betød det uvægerlig medarbejde, og det magtede hun ikke. Hun har ved mange lejligheder fremhævet »Dansk Kvindesamfund«, men det, hun pålagde sine elever, var noget andet.

Til lærerinderne havde Ingeborg Appel altid et udmærket forhold. De så på det nærmeste, hvor stort et arbejde hun ydede, og det gjorde vel, at de lettere kunne finde sig i hendes strenghed, og de mødte i lige så høj grad det milde, moderlige hos hende. Lærerinderne kom allermest til at høre hjemmet og familien til. Tove Høgsbro skrev: »Jeg betragter Askov som mit andet hjem og har længtes derefter, siden jeg forlod det. Der er ikke noget sted inden for Danmarks grænser, hvor jeg føler mig mere hjemme og hellere vil have min virksomhed end her. Der er to ting, jeg særlig mindes. At De tog mig med til den sidste gudstjeneste i den gamle frimenighedskirke i Rødding. Det var at betragte mig som en af Deres egne. Foran i vognen sad De og Deres mand. Bagved jeg alene. Så kom to gendarmer cyklende bag fra. »Se lige ud,« hviskede Deres mand bagud til mig. Og med hjertet i halsen så jeg dem cykle forbi os. – Den anden var, at det blev mig betroet at bringe alterstagerne fra brødrene Appel over grænsen til den ny kirke i Rødding. Det var også en køretur fuld af spænding. Den endte godt hos gamle Skrumsager i Københoved«. Tove var en enestående god medhjælper, og hun havde en særlig evne til at være noget for Appel. Hun kunne tale med ham, så åbent og selvfølgeligt, sådan på lige fod, som han holdt så meget af, men som de unge lærere ikke så ofte havde mod til det. Det var også en hjælp for Ingeborg. Men ubevidst spillede det sikkert en rolle for hende, at Toves farfar havde været Schrøders forgænger i Rødding, og hendes fader havde i en vanskelig tid taget et arbejdstag med i Askov. De havde »en fælles fortid«.

Kapitlet om de mange lærerinder kunne blive en hel bog. De var trofaste mod Ingeborg gennem årene, og det hørte til de bedste opmuntringer på hendes ensomme gamle dage.

I sommeren 1911 var Appel på inspektionsrejse på Færøerne, som den første minister, der havde ulejliget sig derop. Ingeborg og de to store børn var med. De havde gennem årene haft mange færøske elever. De navnkundigste var vel Simon av Skarði og Rasmus Ras-

mussen, som nu holdt højskole deroppe. Appel var meget interesseret i Færøernes problemer og kunne med sine Grundtvigske synspunkter naturligvis kun ønske det færøske sprog en bedre stilling i skole og kirke. Ingeborg fortalte i et foredrag: »Vi hørte på undervisningen i et par skoler, og det kunne ikke andet end gøre indtryk på os, hvor lidt de små børn forstod af dansk, – ja intet, før de kom i skole. I de store klasser gik det bedre. Men der, hvor lærerinden havde forståelse nok til at tale færøsk med de små, var det absolut de kvikkeste og flinkeste børn. De havde fået forståelsens glæde med fra små af. Sprogspørgsmålet må absolut påtrænge sig en, når man færdes deroppe. Færøsk er hjertesproget, det forstår man snart, men dansk kultursproget, som må læres og bevares for derigennem at holde forbindelse med kongeriget og den store verden. Måtte vi danske forstå at løse dette spørgsmål læmpeligt.«

I dette foredrag er der mange morsomme skildringer. Ingeborg nød at komme helt hjemmefra og kunne da virkelig lade alle de hjemlige problemer ligge. F.eks. om modtagelsen i Torshavn: »Kikkerten blev flittigt brugt. Flag efter flag så vi komme op derinde i bugten, det skinnede rødt! Og pludselig så vi liv på fjorden, båd efter båd, den forreste med splitflag, det var amtmandens båd! 6 mand ved årerne og bådeformanden i uniform, »Kvartermesteren« kaldet, byens eneste politibetjent og retsbud. »Nu bliver der ministermodtagelse,« sagde kaptajnen. Jeg skyndte mig ned efter min mand i rygesalonen. – Bådene nærmede sig hurtigt, og så snart »Sterling« kastede anker, kom amtmandsbåden tæt til. Trappen blev firet ned. Amtmanden med frue, provsten, overlæreren og adskillige andre honoratiores kom om bord, blev præsenterede og bød os velkommen. Nu begyndte vi ret at forstå situationens alvor, hidtil havde vi kun følt os som ganske almindelige turister. Seks raske færinger kom om bord, tog vort tøj ned i den store båd med de hyndedækkede sæder, – og så måtte vi fra borde. Amtmanden gik i en anden båd. Vores båd roede først to gange omkring »Sterling«, hvorfor forstod vi ikke. Men det viste sig, det var fordi de fire andre både først skulle ind, i dem sad lagtingsmændene og de fleste af Færøernes lærere og lærerinder samt vor gode ven, seminarieforstander Stig Bredstrup, der var i Torshavn for at undervise og lede et kursus, der var i fuld gang.

Endelig stødte vor båd mod kongebroen. I samme nu som ministeren satte foden på færøsk grund begyndte amtmand Rytter på en meget højtidelig og pæn velkomsttale, der afsluttedes med et nifoldigt hurra for ministeren, som derpå holdt en lille svartale. Det var næsten for kongelig en modtagelse, syntes vi. Det var begyndelsen, den var stilfuld, smuk og frem for alt præget af en hjertelig gæstfrihed, der tog os med storm, en gæstfrihed, vi beholdt indtrykket af under hele vort ophold på øerne.« Det blev en spændende tur fra Suderø til »Klakken«, hvorfra de talte 36 fjeldtinder, – og til grindefangst i Vestmanhavn. I 14 dage var det klart vejr. Men den sidste dag var det nær gået galt. De skulle sejle i en fiskerbåd fra Vestmanhavn forbi Kirkebø til Torshavn, hvor »Botnia« ventede. Imidlertid var det blevet en hård storm. De fik motorskade, og bagefter fik de at vide, at man havde været alvorligt bange for, at de ikke skulle klare båden igennem. Skibet måtte vente, – men de havde jo heldigvis en minister med, så »Botnia« blev ved at vente, til de endelig rundede pynten og stod ind i havnen. For dem alle var det et storslået eventyr.«

Ingeborg gjorde store studier til dette foredrag om Færøerne. Grundigt var hendes arbejde jo altid, og det var ansvarsfuldt at fortælle i Danmark om Færøerne, som så få vidste noget om, og hvor vi dog alle var medansvarlige.

1912 var sommeren helt beslaglagt af gæster. Dels politikere med fruer, dels møder. Talrige udflugter skulle bespises og have et foredrag, – og hverken eleverne eller gæsterne måtte mærke, at de ikke var nr. 1. Til den slags var Ingeborg Appel storartet. Der, hvor hun var, var hun helt, og hun kunne gå fra mødet ind til eleverne, som om hun slet ikke havde været borte fra dem. Men hvis hun oplevede noget, som de kunne have glæde eller gavn af at høre om, fortalte hun for dem. Hun havde en utrolig evne til at genskabe situationer. Det gjaldt både for Jacob og Ingeborg Appel, at det tit var morsommere at høre dem fortælle om en oplevelse end selv at være med til den. Men der var den forskel, at Ingeborg, ægte kvindeligt, huskede alle små detailler, som han ikke lagde mærke til, mens hans fortælling krydredes af et lille selvironisk smil overfor hans egen del af begivenheden.

1913 trak skyerne sammen mod ministeriet Berntsen, og de måtte gå af. Det sidste halve år havde været hektisk. Der var så meget, der skulle gøres nu, da de vidste, der kun var kort tid tilbage. Og der blev en vældig storm mod kultusministeren, fordi han havde trukket anbefalingen af en historiebog af V. Østergaard tilbage. Der stod vitterlige urigtigheder om Tyskland i den, og det tyske udenrigsministerium var blevet opmærksom på det. Da det var urigtigheder, måtte bogen ud af de af ministeriet anbefalede. Men Appel måtte undgælde. Han tog det med ro, selv truslen om at blive skudt. Men da en *sønderjyde* kaldte ham »landsforræder«, ham, Cornelius Appels søn, – slog nerverne ikke til. Han kom forholdsvis rolig hjem, men i løbet af vinteren slog overtrætheden og denne bagvaskelse ham ud, så han måtte rejse bort. Det var dog kun 1½ måned. Om sommeren tog større ting hans tanker fangen: det trak op til krig, og så forsvandt all ede personlige vanskeligheder, han blev atter sig selv.

Så kom de fire krigsår. Også i den tid var det Ingeborg, som måtte trække det kedsommelige læs, som bestod i alle de vanskeligheder med at skaffe mad til så mange, sæbe, o. l. Brændslet tog Jacob sig af. De havde en mose i Vejen, hvor de skar tørv. Heldigvis havde de også den lille gård »Damhus«, som Appel meget tidligt købte af Schrøder. Fra den fik de mælk, æg og frugt.

Alt blev efterhånden rationeret. Karle fra landet spiser meget, og de var stadig godt vant, for på gårdene havde de trods alt mere end andre. Det blev en stor spekulation at få nok, og at få maden til at smage. Det gik godt, men det kostede mange kræfter, for der var ikke andet, som kunne lægges til side af den grund. En helt ualmindelig hjælper havde Ingeborg i køkkenchefen Kirstine Vad fra Herborg. Bagefter er det næsten ikke til at forstå, at »Vad« holdt ud. Det var jo hende, der var i køkkenet. Og foruden hendes dygtighed til at bruge rester på rette måde og sammen med husmoderen at lægge gode madplaner med, hvad de nu havde at råde over, måtte hun også passe på, at der ikke i et hus med 10 piger, børn og unge lærere, ubetænksomt blev brugt af madvarer uden om de planer, der var lagt. Der måtte nu låses for madvarerne, det var aldrig sket før.

Der skulle passes på, det mindste sløseri måtte påtales. Og selv om husmoderen altid stod bag »Vad«, og pigerne vidste det, kunne

de aldrig tilgive hende den strenghed, som reddede situationen for dem alle. »Vad« var derfor en ensom mellem dem, ikke som Christine Sørensen humørmidtpunktet. Man kunne finde hende i hendes lille bitte stue i de sparsomme fritimer, det så ud, som om hun var begravet i beregninger, og det var hun sikkert også. Ingeborg kunne ikke hindre de andre pigers uvenlighed, kunne kun vise sig taknemmelig ved en uindskrænket tillid og ved sit ærlige venskab.

Der var lejligheder, hvor det var svært for hende at tage situationen med beherskelse. Engang efter efterårsmødet kom en af de andre i hjemmet begejstrede ind, hvor hun som sædvanlig sad og talte kuponer. De skulle ind straks, for at man kunne få mad til deltagerne, – og råbte: »Synes De ikke, det har været nogle ganske udmærkede foredrag denne gang?« Fru Appel plejede jo altid at sidde der og referere. Men hendes tårer dryppede: »Jeg har ikke hørt et eneste. Jeg har hele tiden klippet kuponer.« Men det var der ingen, der havde lagt mærke til. Foredragene var hendes åndelige næring, for hun kom jo aldrig andre steder. Derfor var det så svært at undvære dem.

Så var krigen forbi. Men omkring 1914 begyndte der også en anden periode i skolens historie. Skolen fik 1913 tilskud til et 3. holds elever, og der kom flere ny lærere til. Arnfred var kommet 1910, Rosenkjær året efter, C. P. O. Christiansen og Hasseriis 1913, Hans Lund 1917. Appel havde haft held til at vælge de rette. Han rådførte sig altid med venner af højskolen ved universitetet, men hans eget første indtryk af dem var dog afgørende. Han havde en ualmindelige flair for mennesker. Hans første indtryk viste sig altid at være det, der holdt. Der kunne komme uventede vanskeligheder, men alligevel, – han havde sit første indtryk.

En ting spillede en stor rolle for Appel: Hvem var lærerens kone? Han vidste jo fra sig selv, hvor afgørende det er. Da Frode Sørensen skulle komme, viste det sig, at han var forlovet med Gerda Andersen, som havde været elev 1906. Frodes anbefalinger fra universitetet var nok, men – »Man kunne jo fristes til at tage ham, fordi han bringer Gerda med sig.« Og så mente Appel, at det var af uoverskuelig betydning, at læreren havde levet så længe ugift hos forstanderens, at han havde lært at forstå dem og på nært hold havde set,

hvad der krævedes af dem. Derfor skulle en lærer helst komme ugift, så han selv havde taget sin stilling til skolen, den måtte ikke tages af hans kone, som måske ikke havde skolearbejde og derfor ikke kunne vide, hvad højskolearbejdet kræver. – Gerda kendte Askov, men alligevel blev Frode først »ung lærer«. De blev begge i Askov og siden i ca. 30 år som ledere af »Askovkredsen« i København skolens nære venner og medarbejdere.

Situationen var ny. Denne gang stod man nu med en lærerkreds, hvoraf i hvert fald 3 var udprægede forstanderemner. Der var store kræfter. Nu gjaldt det om at kunne forene dem. Der blev trukket i Arnfred og Rosenkjær fra mange sider. De måtte alle have mulighed for at udfolde sig så meget, at man kunne beholde dem. De var uhyre forskellige, men det var netop en gevinst, så sandt forstanderen magtede at holde sammen på dem.

Men hvad betød det nu for Ingeborg? Der var to koner i lærerkredsen, som kom sammen med deres mænd, fru Rosenkjær og fru Lund. Deres mænd havde altså ikke været »unge lærere«. De havde ikke set hjemmet indefra og hendes betydning for den skjulte daglige indsats. Men for begge familier gjaldt det, at der kom megen sygdom, og da var fru Appel altid ved hånden. Og da så de lidt af, hvad hun var værd, og lærte at respektere hende, ja måske endog at holde af hende. Arnfred havde »Møllen« under sig og blev derved særlig knyttet til det la Courske hjem og blev det end mere ved sit ægteskab med Karen Helweg.

Den eneste, der i 6 år var »ung lærer« var Christiansen. Ham kunne hun nu slet ikke lide. Hans væsen var københavnsk, og hans vaner passede ikke til Askov. Han blev pot og pande med alle og enhver, og han holdt åbent hus om aftenen for eleverne med tændte stearinlys og – vin, hvis han havde råd til det, ellers vandkakao. Så læste de højt, – moderne ting, som Ingeborg ikke kendte. Mon det var noget man blev »god og glad« af? Alligevel måtte hun indrømme, at han kunne fortælle hendes yndling Selma Lagerløf uden bog! – og han var meget optaget af skolens historie. Men alligevel, – nej! Appel var anderledes forstående. Han så, at Christiansen var meget sent udviklet på mange områder, han havde nok været helt slugt af sin videnskab.

1914–20 var en strålende tid skolemæssigt set, skønt der var man-

ge vanskeligheder med at få lærerne fri fra soldatertjenesten. Men de skiftedes, og det gik godt. Og krigen gjorde jo, at de små ting blev små, og verdensbegivenhederne optog læreres og elevers sind. De unge lærere begyndte et tidsskrift, »Dansk Udsyn«, som overtog »Askov lærlinge«, fik stor udbredelse og blev meget anerkendt. Det var et afløb for overskydende kræfter i de år, da de 4 unge modnedes til det, som skulle blive deres livsgerning.

I begyndelsen af skoleåret 1917–18 var Appel ude for en ulykke. På vejen op til foredragssalen gled han i det glatte snefore, faldt og brækkede benet. Det lykkedes ikke hjemme at sætte benet rigtigt sammen, og transport var vanskelig under slutningen af krigen. Under store smerter kørte han den lange vej til Kolding sygehus, hvor han gentagne gange måtte opereres og led utrolige smerter. Han havde siden overanstrengelsen efter 1908 lidt af angina pectoris, og denne blev forværret under det lange sygeleje, som naturligvis med hans natur fulgtes af tunge depressioner. Skolen skulle passes, netop når han ikke var der, måtte intet forsømmes. Men så meget som muligt var Ingeborg i Kolding. Juleaften var hun hjemme af hensyn til eleverne. – Endelig om foråret kunne Jacob flyttes til Hareskov Kuranstalt, men Ingeborg blev også da hos eleverne. Om efteråret hjalp et ophold på Tonsåsen i Norge noget på Appels helbred, men han kom aldrig mere til at gå normalt. Han fik sin daglige massage af Ingeborg, det var en stor hjælp, men rask blev han aldrig.

November–december 1918 var den mørkeste tid i Askovs historie, ikke skolemæssigt, men på grund af den spanske syge. Der forhandledes frem og tilbage, om højskolerne kunne forsvare at samle så mange unge på ét sted, men det blev til, at faren ikke var større der end andre steder. Men Askov blev kort efter elevernes ankomst til et lasaret. De kvindelige elever kunne blive i de små hjem, hvor hver enkelt af husmødrene måtte tage en hård tørn. Men vanskeligst var det med de mandlige elever. De lå i den gamle foredragssal og i avisstuen, og alt var organiseret som på et sygehus. Der var kommet et par sygeplejersker fra bureauet i Århus, men ellers måtte skolen selv klare det med frivillige hjælpere under Ingeborgs ledelse. Blandt dem var den senere frimenighedspræst og leder af settlementet i Hamburg Karl Nielsen, som gik Ingeborg til hånde, og senere opdagede man Ingrid Kaaes store evner som sygeplejerske, hun blev si-

den forstanderinde på Testrup sygeplejehøjskole. Det var meget vanskeligt at holde styr på karlene. Så snart de følte sig bedre, sprang de ud af sengene og holdt sjov, trods Ingeborgs indstændige forklaringer og advarsler – og bønner. Selv hendes strenghed og ængstelse kunne ikke holde dem i skak. Det var tilbagefaldene, som var farlige. Dørene til den gamle foredragssal måtte låses. Men alligevel gik det galt. Det var nogle af dem, som havde været uforsigtige, som fik tilbagefald og ikke kunne overleve.

Når det var tydeligt, hvor det bar hen, blev den syge flyttet ind i de private stuer, og Ingeborg plejede dem selv. Så unge mennesker, 18–25 år, som måtte se døden i øjnene, at livet var forbi. Det var ikke blot legemet, men også sjælen, som led. Der var Ingeborgs klippefaste og prøvede tro den bedste hjælp. Hun sang for dem og bad med og for dem, og når ingen andre kunne bringe dem til ro, kunne hun. Det var ikke hver gang, forældrene nåede frem, så hurtigt gik det. Fire unge mænd mistede hun. Den enes død blev uforglemmelig. Han bad om, at hun ville synge: »Se, nu stiger solen-«, han stolede på, at det gik gennem døden til dag, – og han døde, mens hun sang. Også en kvindelig elev gik bort.

På skolen var det også vanskeligt. Christiansen lå livsfarligt syg i to måneder, ellers skånedes lærerkredsen. Men hvordan holde sine egne og elevernes tanker ved arbejdet under disse forhold? Men timerne blev gennemført, og der kom en alvor over det hold, som virkede under hele deres Askovtid. Da »den spanske« var helt overstået, blev der holdt en mindegudstjeneste i kirken, hvor Appel talte. Fra den dag havde han eleverne helt og fuldt. Hans egen oplevelse et år tidligere lå bag hans tale, men han havde glemt sit eget over for opgaven og ansvaret for eleverne.

Appel var allerede 1919 af den radikale regering blevet udnævnt til skoledirektør for Sønderjylland, og da ministeriet Neergaard dannedes, blev han undervisningsminister, senere, ved I. C. Christensens afgang, også kirkeminister. Denne gang spurgte han ikke lærerne, i hvert fald ikke på afgørende måde. Det faldt ikke hverken ham eller Ingeborg ind, at lærerne ikke skulle kunne se, at det var hans pligt at benytte muligheden for at gennemføre det, hans fader sammen med Klosterbrødrene havde kæmpet for mellem de to slesvigske kri-

ge: at der skulle være kulturel ligestilling mellem flertal og mindretal i grænselandet. Desuden var det jo gået fint, da han var minister første gang. Det kunne vel gentages.

Der var ingen tvivl. Men situationen var en ganske anden end i 1910. Arnfred var allerede så vidt, at i hvert fald nogle af lærerkredsen mente, at han godt kunne have overtaget forstanderposten. Andre anså ham for liggende temmelig langt fra Askovs tidligere linie. Men han havde gennem sine »åbne huse«, hvor eleverne kunne stille spørgsmål af alle salgs, som han efter evne besvarede, udviklet en usædvanlig evne til at samle og fremstille, som ville været meget værd for den, som skulle være midtpunktet i en betydelig lærerkreds. Som det nu var, havde Appel jo sin myndighed ud fra sin lange erfaring, sit pædagogiske mesterskab, som alle måtte anerkende, og ud fra den position, skolen havde fået udadtil under hans ledelse.

Det gik dog som første gang, det blev Ingeborg, som blev midlertidig forstander. Hun gik måske til det med mindre angst, også fordi man var så optaget af genforeningen, men hun fik mindre glæde af det. Der var ikke den samling om hende som første gang.

Sommerens største oplevelse var vel nok for hende den 15. juni, da hun hejsede det Dannebrog, som Bedstemor havde givet sin datter, men som først måtte hejses, når Sønderjylland kom tilbage til Danmark. Det skete på plænen mod vest foran de private stuer. Ingeborg sagde følgende:

»Så er vi da nået frem til denne vidunderlige dag, hvor vi skal hejse gamle Bedstemors flag! Danneborg, vort himmelfaldne banner! Det er jo for alle danske mindernes flag. Samlingsmærket! Korsbanneret! Under det har vore fædre kæmpet, vore mødre grædt, det lyste for dem i sorg og glæde og vidnede om, at Gud gennem tiderne har været nådig mod vort folk og ført det frem, også når det så aller mørkest ud, alle har vi lært som børn at elske vort samlingsmærke, og de gamle, der lærte os det, og som nu er under mulde, de lærte os, at vort banner er både troens og håbets og kærlighedens flag. Når det hejstes, følte vi, der var håb for Danmarks sag. Flagets korstegn velsignede vort håb og gjorde de nordiske flag så langt mere hellige for os end andre landes stribede flag, og den røde fortalte om kærligheden, der knytter alle danske sammen, – den kærlighed, der er stærkere end alle verdslige grænser, den kærlighed, der

gør, at vi først i dag vil mindes Bedstemor, der gav flaget, Mor og Far, der gemte det så trofast, og nu dem dernede, der ikke har lov til med os at hejse Dannebrog i glæde og tak. Vi mindes dem og beder om, at deres kår må blive blide trods alt. Og så hejser vi flaget med tak til Gud, at vi må opleve denne genforeningens vidunderlige dag! Vi mindes dem, der gennem de lange 56 år har kæmpet for Danmarks sag, de gamle, der indplantede kærligheden til folk, land og Dannebrog i vore hjerter og gav os et lysende mål at arbejde frem imod! Gud velsigne Danmarks minder! Gud velsigne Danmarks fremtid i årene, der kommer!«

Den 11. juli var så mange som muligt fra Askov i Dybbøl skanser, og de var stolte og glade ved at se Appel køre med i den lange vognrække, mens de blandt andre tusinder stod i spalier langs vejen fra Sønderborg. I 1913 havde det været en skuffelse, at ministeriet Berntsen ikke kom til at gennemføre den grundlov, de havde arbejdet på, – nu gennemførte Venstre den genforening, de radikale havde forberedt.

På hjemvejen, den 15. juli, besøgte kongeparret og prinserne Askov. Familien stod i den store hovedindgang og bød velkommen, lærerne i en kreds langs væggene i den gamle foredragssal. Alle fik et håndtryk, og så samledes man, gæster, elever og lærere, i gymnastiksalen, som var smukt pyntet. Ingeborg Appel, i hvid silkekjole, trådte frem foran majestæterne, som sad med ansigtet mod den åbne havedør ud til asken, og holdt følgende tale:

»Deres Majestæter!. . . . Der er sagt om skolen her, at den var vort lands grænsefæstning mod syd. Dermed har man villet sige, at denne skole blev rejst efter trængselsåret 1864 for at være med til at lære vort lands ungdom, hvor herligt det er at være dansk, lære dem, hvilke åndelige værdier vort land ejer, lære dem at elske Dannebrog, vort himmelfaldne banner! At elske vort modersmål, elske vort land og alt, hvad dansk er! – Skolen skulle være en grænseborg mod syd, hvorfra den skulle stråle lys ned over Kongeåen til vore brødre og søstre dernede og minde dem om, at der er en Gud, som over Danmark våger, selv i tunge og trange tider. – De dernede skulle have lejlighed til at komme herop og styrkes i alt dansk, de skulle få våbnene slebet og signet til den danskhedens kamp, de så ærligt og ridderligt har ført dernede i 56 år. . . . Det var en smertens dåb,

der gik over den vågne del af det danske folk i 1864, men de, der da var unge, tog fat med tro og håb og med bøn om Guds velsignelse på højskolens arbejdsmark, – og efterhånden vandt de folkets tillid, og jeg tør vel sige vort kongehuses, derom vidnede Kong Frederik den Ottendes og Dronning Louises og de kongelige børns besøg her på skolen 1908, derom vidner i dag Deres Majestæters besøg!...

Det er i en underlig lykkelig stund vi nu hilser vort kongepar velkommen. Vort håb og vor tro på den del af Sønderjyllands tilbagekomst, der var trofast mod folk og land, er jo næsten helt gået i opfyldelse, så vi kan sige: Bladet i vor historie har vendt sig blidt, måtte vi aldrig glemme at takke herfor.

Men det er ikke alene et vendepunkt i vort lands historie, det er også et vendepunkt i denne skoles historie, når vi ikke længere er grænsefæstningen.

Lad os tage det som et godt varsel for fremtiden, at vort kongepar møder os netop på dette vendepunkt, tage det som et varsel om, at Askov højskole også i de ny tider, vi nu går ind i, fremdeles har en gerning at øve til opbyggelse, oplivelse, styrkelse og samling i vort folk, – af alle danske, også dem, der har det så tungt, at de ikke i disse dage kan hejse Dannebrog. Måtte det lykkes for os her fremdeles at slå bro over Kongeåen, så vor konge og dronning må føle sig omgivet af og i spidsen for et enigt, taknemmeligt folk! Vi takker Gud for, at grænsevagten nu kan flyttes længere syd på, men vi beder ham fremdeles velsigne gerningen her til gavn for folk og land! Og vi beder ham velsigne og bevare Deres Majestæter og det hele kongehus.«

Appel boede nu atter i København, og trods al travlhed havde han det helbredsmæssigt ret godt i disse år, plejet af den dygtige husmoder Christine Sørensen.

Sommeren 1921 var Ingeborgs gigt så slem, at hun efter sommerskolens slutning havde et langt ophold på Gl. Skovridergård, hvor hun sluttede et varmt venskab med dr. Bjerregaard og frue. Når hun traf mennesker af samme livsindstilling, havde hun let ved at komme i kontakt med dem til gensidig glæde.

Årene gik – og gik hurtigt. Der kom enkelte ny lærerkræfter til i denne periode. Bl.a. Julius Bomholt. Han har engang ironisk skild-

ret, hvordan han kom op i ministeriet for at tale med Appel om at komme til Askov, og Appel skulle have bedt ham om at gå frem og tilbage. Det ligner ham ikke, men derimod, at han blev glad ved at se noget smukt, og Bomholt var en meget køn ung mand, og Appel har også set, at der var kræfter i ham. Det har sat ham i godt humør. – Desværre kom Bomholt aldrig til at kende ham. Derimod fik han et udmærket forhold til fru Appel, selv om han kun blev på skolen 1 år. Han skriver: »Det skønneste af alt ville være, om vi kunne skabe en arbejdernes kultur med samme kraft og selvstændighed som den, vore bønder ejer. – Det år, jeg har tilbragt i Askov, har været mit livs lykkeligste. Jeg har lært meget og er Dem personlig taknemmelig for al godhed og forståelse. I Askov har jeg for alvor fået kærlighed til ungdomsarbejdet, så jeg rimeligvis aldrig forlader det.« Og da han skal være forstander for Esbjerg arbejderhøjskole skriver han: »Medlærer til vinter bliver Frode Kristensen, og både han og jeg har modtaget så stærke indtryk på Askov, at det må præge os.« Fru Appel holdt meget af Bomholdt. Men hun måtte nøjes med at give ham en fin anbefaling til en studierejse til Østen, som han opnåede, og »til en gerning i højskolens tjeneste.« Hun skriver til ham i anledning af en avispolemik: »De kender mig jo nok så meget, at De vil skåne mig for at blive kastet ind i et dagblads polemik. Jeg er jo ikke politiker og føler mig i venskab med mennesker inden for alle politiske lejre, derfor duer jeg ikke til at komme i avisen.« Bomholt skriver fra rejsen til Østen: »Rejsen har bragt en lykkelig rekreation efter vinterens slid. Min tid, som var delt mellem »Arbejderbladet« og skolen (i Esbjerg) virkede alt for opslidende. Ofte 18 timers arbejde. Men jeg var sidste sommer (i Askov) kommet til det standpunkt, at jeg *måtte* forsøge at arbejde blandt byens arbejdere, og trods de skuffelser, jeg har mødt, er jeg glad for, at jeg tog beslutningen. Den forløbne vinter har været rig på erfaringer. Jeg ved nu, hvordan situationen ligger, og jeg ved, hvilke uhyre vanskeligheder et pædagogisk arbejde blandt arbejderungdom vil møde. Men opgaven *kan* løses og vil blive løst.«

Ingeborg Appel hørte til valgmenighedens faste støtter, som næsten var lige så sikre ved gudstjenesten som præsten, hvor travlt de end havde. Hun havde meget med de forskellige præster at gøre og havde altid et opmuntrende og trøstende ord til præsterne, når det til-

trængtes. Pastor Jacob Trier skriver 15 år efter afrejsen fra Askov: »Der var et ord i Deres sidste brev, jeg var særlig glad for. Det var da De benævnede Dem som en af dem, der holder af og daglig tænker på os. Ja, hvor er det dejligt med dette daglige! Vidunderlig trøsterigt at måtte vide sig som genstand for venners daglige, kærlige tanker og bønner, og dejligt selv at måtte prøve, så godt man kan, at gå denne forbønnens vej for dem, der står ens hjerte nær. Således kan vi fra dag til dag mødes for Guds trone og kalde hjælp og velsignelse ned over hinanden.«

Det var en stor kreds af dem, der i årenes løb havde været knyttet til Askov højskole og valgmenighed, som Ingeborg daglig havde i sin tanke og sin forbøn. Så svært det var for hende at »snakke« med folk, lige så naturligt var det for hende at gå ind i et alvorligt fællesskab og at aflægge et åbent vidnesbyrd om sit kristenliv og sit bønsliv.

I den sidste afslutningstale som skolens forstander gik hun ud fra tanken om de gamle skønne milepæle, der nu ikke findes så mange flere af. Nu rutscher man forbi de små kilometersten på cykle eller i bil, »med milepælene var det anderledes: Man havde sat sig et mål for vandringen og gik af sted i sol og regn, som det nu var beskåret én, men skulle man et længere stykke vej, standsede man uvilkårlig ved milepælen, der stod lidt inde fra vejen på en særlig plads, omgivet af en tjørnehæk på de tre sider. Den lille obelisk stod så stille og rolig på sin plads og fortalte én, at man nu var et stort stykke fremme, – og ofte, når jeg så sådan en gammel milepæl, måtte jeg tænke på ordene: »Tider skal komme, tider skal henrulle, slægt skal følge slægters gang.« Ja, det er livets lod. Nu har vi i vinter fulgtes ad en stor skare fra en milepæl til en anden på vor livsvej. Vi begyndte sikkert alle med håb om en god og lys vinter, og når vi nu står ved afslutningen og ser tilbage, siger jeg med tak, at den blev i det store og hele lys og god. . . . I var så gode mod os, selv når »gårdhunden« gøede, fik jeg et venligt smil, og I syntes at forstå, at jeg inderst inde ville jer det vel.«

I begge ministerperioderne skrev Jacob Appel hver dag til Ingeborg og hun til ham. Det var betingelsen for at have ro i sindet. De måtte gensidig vide alt, hvad der var hændt, og hvad der fyldte tankerne. Ingeborg havde ikke forstand på politik. Men han stolede

mest af alt på hendes intuition. Derfor søgte han alligevel hendes råd – eller drøftede spørgsmålene med hende. Hun kunne simpelthen mærke på hans reaktion, hvad der var det rigtige for ham at gøre, hvad der ville give ham fred i sindet. Hver aften kl. 9 ned til postkassen med brev om, hvordan dagen var gået. Det var det daglige punktum for Appels arbejdsdag. Og hendes svar kom omgående. Den gensidige hjælp til at bære det ansvar, som var deres livs indhold.

Efterår

Så var forstanderårene forbi for Ingeborg. Nu skulle der komme en rolig skoletid. Jacob ville ikke mere rejse fra hende. Nej, han forstod, at det kunne ikke mere ske. Det ville blive et valg mellem Askov og det politiske liv, og da vaklede han ikke: Askov var det afgørende. Derfor sagde han også senere nej til at indtræde i Madsen–Mygdals ministerium.

Nu bagefter kan man se, at det tegnede til »efterår«, selv om de begge var i fuld kraft. Der var slidt meget på dem. Vinteren bragte 324 elever, deraf 182 piger, – og deres gymnastikhold måtte deles i to, som altså kun fik gymnastik hver anden dag. Det har været hårdt for Ingeborg, der så bestemt anså det for uforsvarligt, om de unge ikke fik denne modgift mod den megen stillesiden hver dag.

Sommeren 1925 fejrede skolen sit 60-års jubilæum. 1915 kunne man ikke holde fest så nær Kongeåen og uden at få sønderjyderne med. Derfor skulle det være nu. Forberedelserne var store. Man var sikker på en mægtig deltagelse, gennem »Askov lærlinge« kendte man de gamle elevers trofasthed. Arnfred sørgede for indkvartering. Men det vanskeligste var jo maden, at skaffe den, at få den tilberedt og at få den serveret. Og det faldt altsammen på Ingeborg. Der blev rejst et stort telt på boldpladsen nord for »Lindegården,« og bag det var der stilladser til de vældige kartoffelgryder, saucegryder og rødgrødsgryder. Bordene var pyntet lige så smukt, som når det var i gymnastiksalen, og lærerne fordeltes, så der var en »vært« ved hvert bord. Alle elever havde været i gang med at gøre skolen så fin som muligt på alle måder, – og vejrguderne var gunstige, så der var ingen vanskeligheder fra den side, solen strålede begge dage.

Ved velkomstmødet talte Appel og Arnfred. Nu bagefter ser det ud som et varsel. Der var dog endnu ikke tale om en efterfølger. Lørdag var man i Skibelund, hvor der serveredes te og smørrebrød! Godt, at man havde øvelsen i smørrebrødssmøring, og gamle elever kunne smile genkendende til fadene, – men denne gang skulle det jo være særlig pænt! –Søndagen begyndte i kirken med en af de ældste elever, Niels Dael og Sven Fenger, der efter nogle års fravær var kommet tilbage som valgmenighedens præst. – I Skibelund havde sønderjyder og historikere haft ordet, bl.a. Kloppenborg Skrumager,

H. P. Hanssen havde talt dagen før, søndag eftermiddag var det gamle elever: Appel, Grønvald Nielsen og Henrik Hauch: det nuværende Askov, den danske højskole og landbrugsskolen. Ved aftensbordet talte en yngre elev og nu højskoleforstander ved grænsen, Aage Møller.

Det følte af alle som en selvfølge, at Ingeborg Appel kunne organisere. Og jeg tror ikke, hun selv vidste det. Hun gjorde jo blot, hvad hendes moder havde gjort, det var kun blevet en lidt større målestok. Det var også en hjælp, at hun havde været med fra begyndelsen i »Fengers hus«, og at hun altid var blevet sat ind, hvor der var et hul, der skulle fyldes. Alt det kom hende senere til gode. Det var stadig en »landhusholdning«, og maden bar præg deraf. Det skulle være solidt. Og der skulle være meget. Også ved dette møde. »Afholdsdrikken« flød i strømme, men der var dog også rødvin på bordene til festmiddagen. Alle blev mætte til alle måltider, og der var ikke flere rester, end at de let kunne spises af eleverne de følgende dage. De havde stadig den iskolde kampestenskælder.

Det var dejlige, opmuntrende dage, og det bar gennem travlheden. Man kunne også dengang regne med, at eleverne tog det som en selvfølgelig, god og lærerig opgave at hjælpe med. Og for Ingeborg var det også en selvfølge, hun ikke spekulerede over: Hun tog dem jo ind i sit hjem, delte alt med dem, så de måtte være lige så interesserede som hun i, at alt gik »kønt og godt«, som hun altid sagde.

Efteråret var fuldt af begivenheder. Både Jacob og Ingeborg deltog i det økumeniske møde i Stockholm, ledet af Nathan Söderblom. De var meget optaget af mødets indhold, – men hvor var det også en oplevelse for Ingeborg, der som ung havde været i Stockholm under så beskedne forhold, hvor hun fik noget af det at se, som kastede penge, nu at færdes i »Vita havet« og andre kongelige sale.

Senere var de sammen med deres »Askovbørn« i Italien, en ønskedrøm, de aldrig havde troet skulle opfyldes. Ingeborg glædede sig over alt, hvad hun så. Men hvor var hun »Askov«, selv om hun var i Rom, hun »gik aldrig ud af sit gode skind.«

Det var jo også derfor, hun var en autoritet. Arnfred citerer i sin bog om Askov en elev, som siger følgende: »Askov havde en forstandermyte, historisk kan den vist nok føres tilbage til Schrøders tid. Den vedligeholdtes ved nogle mindefester, som eleverne var kri-

tiske overfor. Men i vor tid havde den Arnfred til genstand'.. Den imødekom et behov i disse år, hvor så mange, og ikke mindst ungdommen, søgte autoritet. Gad vist, som det ikke var i vores generation, familieautoriteten brød sammen, og derfor så mange af os gik og søgte den store personlighed.«

Hvorfor havde man ikke tidligere reageret mod mindefesterne? Af to grunde: Eleverne havde endnu ikke vendt sig fra den historiske indstilling, man ville altid gerne kende baggrunden for det, man oplevede. Og dernæst: Hvis de minder, der drages frem, betyder noget, eller i hvert fald for alvor interesserer skolens forstander og lærere, kan de naturligt bringes videre til en ny slægt. Autoritet trængte de også til dengang. Og den gav Ingeborg dem i hendes tid, byggende – ægte for hende – på Askovs fortid.

Årene havde taget på Ingeborg. Hun havde aldrig kunnet tage en hvil, – så fik hun hovedpine, sagde hun. År efter år gik det hver dag fra 7 morgen til 10 aften. Og bekymringer var der mange af. Også med børnene. Ikke fordi der skete noget særligt med dem. Skæbnerne var udefra set almindelige: En uddannelse og så ægteskab.

To døtre gift med lærere ved skolen. Som Appel undskyldende sagde: De er jo ikke blevet lærere, fordi de var vore svigersønner, de har først lært vore døtre at kende her. To gift med børn af ungdomsvenner, en med en søn af Appels lærer, en anden med en søn af en gammel elev. Det var jo altsammen lykkeligt og godt. Og det var arbejdsmæssigt en støtte med svigersønnerne. De sagde ikke nej, når der trængtes til hjælp, og de var ved hånden. På den anden side holdt de børnene uden for deres lærerbekymringer, de fik aldrig at vide, hvis der havde været vanskeligheder. Det var nok dels af loyalitet, dels fordi de mente, at de på den måde kunne undgå, at børnene kom til at stå i de vanskeligheder og den ensomhed, de selv havde lidt under.

Det lykkedes imidlertid ikke. At der skumledes over det store familieskab er klart. Frederik Schrøder var også lærer. Der var altså 6 af familien, foruden forstanderens, i lærerkredsen, 3 elevhjem. Der var ingen af de unge i familien, der havde mindste lyst til eller følte sig dygtige nok eller egnede nok til at blive ledere af Askov. Men de var alle så stærkt bundne til stedet, at de ikke drømte om at forlade det. Appel gjorde heller intet for at sætte dem ind i en skoles ledelse, det

ville de jo ikke få brug for. De kunne heller ikke ønske børnene deres egen skæbne.

Men sådan så det jo ikke ud udefra for dem, som havde evne og lyst til at lede en skole og måtte se på de mange familiemedlemmer, ikke som en hjælp til at føre skolen videre, men som en hæmsko.

Mærkeligt nok tænkte Appels sig slet ikke den mulighed, at skolen kunne ændres så meget, at familiens medlemmer ikke mere passede til stedet, selv om andre tider kunne kræve forandringer. Lærerne lå jo alle i de afgørende spørgsmål ganske som de. Da Rosenkjær og Hans Lund var rejst, var det naturligt, at tankerne måtte samle sig om Arnfred. Når afgørelsen nærmede sig, skønt Appel kun var 60, var det meget, fordi han syntes, at Ingeborg ikke længere havde kræfter til at bevare glæden under det stadige slid og med hurtigere skiftende køkkenchefer end før. For hans eget vedkommende kom dét til, at han for første gang følte sig tvivlrådig, da han skulle antage enten Holger Kjær eller Ulrich Balslev som lærere. Han tog dem begge. Men det var noget af et chok for ham, der altid straks havde et klart billede af den, han stod overfor, at han ikke havde den sikkerhed mere. Så var det bedst at gå i tide. Han rådførte sig naturligvis med sine børn, og de måtte sige ham, at lærerne ønskede Arnfred, og at Arnfred var så gammel, at han ikke kunne vente, 45 år. Han havde så mange andre muligheder.

1928 flyttede de så fra skolen over til »Askov Nørgård« ved siden af kirken. De tog det begge roligt. Ingeborg var kommet igennem det sværeste, da hun skulle have sin sidste gymnastiktime. Hun talte ikke i tre dage. Der var ikke andet at gøre end at lade hende i fred. Men familien led med hende. Nu skulle hun ud af slægtens hjem, hvor de gennem årene havde samlet slægt og egn, en ubrudt udvikling fra 1865 til 1928. Men hun mente: For Jacobs skyld. Og han mente: For Ingeborgs skyld. Og børnene mente, det var nødvendigt, da Arnfred ellers ikke var til at holde på.

Appel havde imidlertid ikke mistet sin store følsomhed. Uventet, og uden at der kunne påvises legemlige grunde derfor, fik han en langsomt fremskridende lammelse, som bandt ham til seng eller stol i tre år. Den myndige, kraftige mand sad nu bundet til stolen, næsten blind og uden at kunne se at skrive eller læse eller lukke for radioen, men lige klar. Han kunne stadig holde store regnskaber i hovedet,

og han kunne sende én hen efter en bog og sige: den står på den og den hylde, midt på, slå op på side 118, øverst, der står citatet.

Ingeborg blev hans utrættelige sygeplejerske. Og hun holdt åbent hus, så vidt han kunne tåle det, så »Nørgård« trods sygdommen blev et livligt hus. Da Appel blev raskere, begyndte han igen at holde enkelte foredrag på skolen og i de kredse, han stod nærmest. Burde hun have forhindret det? Mange elever og nytilkomne lærere fandt det usmageligt med den lammede mand, der havde let ved at blive rørt. På den anden side var der meget modne, men ikke særlig lette elever, som udtalte deres store interesse for, hvad han havde at sige. De forstod, han kunne tale ud af en grundig erfaring og mente, det var rigtigt, at han fik lejlighed dertil.

Disse år var nok strenge for Ingeborg, men dog lykkelige. Jacob trængte jo til hende mere end nogensinde, og hvad hun manglede, betød ikke mere noget. Nu var hendes styrke og klippefaste tro det, der kunne hjælpe ham. Skønt åndelig klar og arbejdsdygtig, måtte han sidde og vente på døden. Uvirksomheden. Tanken på ansvaret og arven, han havde fået at røgte. Havde han løftet arven? Og skolens fremtid? Andre kan synes, at nu måtte han hvile, nu havde andre ansvaret. Men det er ikke let, når man åndelig er frisk og alligevel ikke kan arbejde.

Hjemmets ydre var næsten bevaret. Huset var blevet bygget så stort, at de kunne tage imod menigheden. Men nu var forudsætningerne borte. De havde bygget et meget enkelt sommerhus i Vejrs, der tilbragte de de varme sommermåneder. Men det var det værste for Appel. Havet, stilheden, lyset gik ham på nerverne. Men Ingeborg troede bestemt, at det var godt for ham at være derude, og så skulle det gennemføres. Hun gik rundt i hvid sygeplejerskedragt, det passede hende! Og hun havde, hvad der giver livet mening: der var i højeste grad brug for hende, og hun havde dag og nat besat med arbejde.

1931 stødte ny sygdomme til, og nytårsaften døde Jacob Appel. Selvfølgelig, tør man sige, holdt Ingeborg sig rank under dette og under al travlheden bagefter. Men så kom hendes svære tid. Nu var hendes gerning forbi. Hvad var meningen nu med hendes liv? Hvor var hendes opgave? Før havde den altid ligget lige for. Lykkeligvis beholdt hun stadig et lille elevhold, som forberedte sig til at blive sygeplejersker, det var på en måde den første begyndelse til syge-

plejehøjskolerne. Hun forberedte sig meget omhyggeligt til disse timer, og eleverne syntes glade for dem. Ellers havde hun ikke så meget med skolen at gøre, fordi hun var bange for at trænge sig på. Det havde nok været lettere både for Arnfreds og for hende selv, om hun kunne have taget det naturligere. Men hun havde altid selv husket at invitere de gamle, når der var noget, som kunne interessere dem, derfor regnede hun også med, at hun kun skulle komme, når hun havde fået en indbydelse. Hvor hurtigt døden rider oplevede børnene vinteren 32–33, da en af eleverne spurgte: »Hvem var egentlig fru Appels mand?«

Det store stuehus på »Nørgård« brugte Ingeborg i de ensomme år til at være god mod syge og svagelige. Flere børn blev født der. Men 1935 flyttede hun om i »Lindely« på Møllevej, et gammelt upraktisk hus, som ikke fik den modernisering, som egentlig var nødvendig. Der var alt for meget arbejde. Men gæstfriheden fulgte med. Her var børnenes fristed, og her samlede hun bibelkreds og sykreds. Glad var hun, når gamle elever og venner kom på besøg. Og hun var ikke stedbundet som før. Hun kom til hjælp, så snart der var noget alvorligt i vejen. Sin største opgave i den henseende fik hun 1936. Hun var med til det nordiske højskolemøde i Finland. Det var første gang, det selvstændige Finland kunne tage imod sådan et møde, og højskolefolkene skulle se alt. Ingeborg, som havde kendt de første, som begyndte at holde højskole i Finland, kunne endnu møde enkelte af dem, og tidligere og nulevende gymnastikledere sendte blomster og hilsner til hende. De fik Finland at se. Men det egentlige møde holdtes på højskolen i Lahti. Imidlertid oversteg anstrengelserne nogle af deltagernes kræfter. Og da C. P. O. Christiansen havde holdt sit foredrag, det femte den dag, faldt han om, ramt af en blodprop i hjertet. Han førtes til sygehuset, – overlevede, men var meget svag. Ingeborg blev hos ham i to måneder. I den tid sluttede hun et varmt venskab med Edla Maria Kojonen, højskolens forstander, som havde haft beslægtede kår med hende selv, så de forstod hinanden så godt. Men mest sad hun ved sygesengen. Og som kræfterne langsomt vendte tilbage var der ingen ende på, hvad de havde at tale om. Deres interesser faldt så helt sammen, deres indstilling også. C. P. O. kunne som hun salmebogen udenad, men han kunne slet ikke synge. Nu kunne Ingeborg ikke blive træt af at synge alle de salmer, han gerne ville høre. Hun havde i mange år stået ham meget nær og ville slet ikke tro på det, når man drillede hende med, hvordan hun først bedømte ham, det var glemt. Efter finlandstiden sad de ofte med hinanden i hånden og sagde smilende: Det var egentlig os, som skulle have haft hinanden!

Et træk fra rejsen fra Lahti til klinikken i Helsingfors viser, hvor rask den gamle gymnast stadig var. »Patientens båre blev anbragt i konduktørens kupé i pakvognen bagest i toget. Rejsen var lang, og

det var varmt. Og næppe havde toget sat sig i gang, før man opdagede, at patienten ved en fejltagelse ikke havde fået noget at spise før afrejsen, og at hospitalet ikke havde sendt den ringeste forplejning med. Der var ganske vist en spisevogn forrest i toget. Men konduktøren afviste enhver tanke om muligheden af at få forbindelse med den fra pakvognen, under eksprestogsfarten. Der var kun én mulighed. Toget skulle holde nogle minutter på en mellemstation. Der kunne fru Appel – måske – nå at løbe over til banegårdens restaurant og få fat på en forfriskning. – Det måtte forsøges. Og fru Appel stod parat og sprang af næsten inden toget holdt. Men på det forreste spor stod et langt tog klar til afgang i modsat retning. Det måtte fru Appel udenom for at nå over til banegården. Og inden hun nåede tilbage til den syge, havde hendes tog sat sig i gang. Der blev stor bekymring bagest i toget, hvor man troede, fru Appel var ladt tilbage på den lille station. En ung kone, der med sin barnevogn også gjorde rejsen pr. pakvogn, bidrog til forvirringen. Toget kunne ikke standses. Hvad skulle man gøre? – Da, som gode råd var dyrest, bankede det på pakvognens skydedør. Og ind entrede fru Appel med en pakke under den ene arm. Hun havde hurtigt skønnet, at hun ikke kunne nå over til banegårdsrestauranten og var i stedet løbet frem til togets spisevogn. Også her tog det lang tid at få det nødvendige. Inden det var i orden, var toget begyndt at køre. Fru Appel havde da, med smørrebrød og limonadeflaske i en pakke under den ene arm, entret fra trinbræt til trinbræt uden på det kørende eksprestog – det, konduktøren havde afvist som umuligt.«[1] Hun var da 68 år.

Det ligner hende! Nu havde hun fået C. P. O. så vidt, at han kunne flyttes til et specialhospital, – skulle han så få tilbagefald på grund af manglende næring? Aldrig, så længe hun var i nærheden. Bange? Jeg ved aldrig af, at hun har været bange. Bekymret, ja, stadig, for arbejdet, for sine kære, – men aldrig bange for sit eget skind eller for at tage en risiko. Når hun forstod, hun var nødvendig, var der ingen grænser for hendes indsats. Men så snart hun mente, at hun ikke behøvedes mere, var det umuligt at overtale hende til at blive længere.

Men ellers var det »byen«, Ingeborg nu fik bedre tid til end før. Byen

1. Fortalt af en deltager i mødet.

var jo vokset op sammen med hende. Og endnu var Askov sådan, at hun kendte de fleste eller i hvert fald deres forældre eller bedsteforældre. Men allerbedst kendte hun dem, hun havde samarbejdet med, og de hører med i en skildring af hendes liv.

I Vesterbyen boede skomager Iversen. Han syede sko til fru Appel til sin død. Lave, sorte sko med lak foran. Altid ens. Han var meget omhyggelig. Det var et uforglemmeligt syn, når man skulle aflevere et par sko eller hente dem, og han stod og følte på dem – eller sagde farvel til dem for denne gang. Han var et billede på den gamle håndværker, som gør engangsarbejde, har formet alt med egne hænder og holder af det, han har skabt. Og han kunne have den gode bevidsthed, at han var af stor betydning for fru Appels arbejde. Hun gik og løb jo hele dagen. Og hun kunne ikke holde til det i andre sko end Iversens. De kom ikke til møder på skolen. Men alligevel, – de havde deres del i fællesskabet, og deres søn har mange år efter fortalt om, hvad hele askovfællesskabet betød for familien.

Længere ude boede Marie Ullerup. Hun var den kone, der havde arbejdet længst på skolen. Hun gjorde elevværelser og lærerværelser rene. Trofast sled hun i de gamle ujævne gulve. Hvor var de stilfærdige, disse tro medhjælpere! Ingeborg havde tillid til dem, og den svigtede de aldrig! At både Appel og fru Appel kendte de fattige, – for det var de dengang, – jævne, ulærde folk, og holdt af dem og så deres værd, har sikkert været medvirkende til, at de så opgaven i højskolen som et arbejde, hvor alle kunne få udbytte af at komme, ikke blot en elite. Et rigtigt højskoleforedrag skulle være sådan, at alle, de vel udrustede og uddannede og de, der kom lige fra praktisk arbejde uden videre skoleforudsætninger, kunne følge med og få udbytte af det. De var derfor også meget ivrige for at bevare sommerskolen for lærernes skyld. Hvis vi ikke har sommerskolen, sagde de, forstår lærerne ikke, hvad det er for folk, de står overfor om vinteren, jævne folk, kun med én sommer- eller vinterskole bag sig. Hvis de ikke forstår det, taler de kun til de elever, som har de største forudsætninger.

Længere ude i Vesterbyen boede Kristiane Steffensen. Hun gik som barn i skole sammen med Schrøders børn og var deres gode veninde. Nu var hun syerske i Askov og syede alle fru Appels kjoler. Selv var hun altid nydelig. Men Ingeborg ville have den facon, hen-

des fine Sverigeskjole fra 1904 havde haft. Da var hun slank, og faconen var moderne. Nu var hun rund, og faconen var alt andet end moderne. Men der var ingen vej udenom. Den kjole var »fru Appel«, og sådan blev det. Den hørte med til hendes personlighed. Kristiane har nok ønsket at gøre hende kønnere. Men mild og stille adlød hun, hun vidste, der var intet andet at gøre.

Endnu et par huse længere ude kom skræder Skovs. De var fra Røddingegnen og var kommet i Røddinghjemmet allerede da Appel var barn, og Skov sad som skræddersvend oppe på bordet og sammed med mester syede tøj til alle husets mandfolk. De hørte med til »det tabte land«. De satte et Dannebrog på Cornelius Appels grav hver jul. Og det var Skov, der ringede til kirke og over grave. Og han gjorde det ud af sin rene, uskyldige sjæl. Det følte som et stort tab, da han ikke mere var den, der kaldte, og den, som fulgte en længst og ringede over dem, som ellers snart var glemt. Hvor var de også milde, de to gamle.

Sådan kunne man gå fra hus til hus i Vesterbyen. Det var særlig derud, børnene gik med deres kurve før jul. Der var steg og kage i og kaffe og juleknas – og så var de pyntet med Ingeborgs juleroser. De følte det ikke, som om de kom med en almisse, og kurvene blev ikke modtaget sådan. De kom med en vennehilsen til alle dem, som hørte med til Ingeborgs verden og som hun derfor måtte dele sin jul med.

Tømrer Niels Peter Nielsen på Møllevejen havde været i byen fra Ingeborgs ungdom. Han hørte også til familien. Hans kone Bodil havde været pige på skolen, og der stod deres bryllup, og Bodil blev danset ud af pigernes lav i den gamle foredragssal. Niels Peter hørte med til julen. Han var den eneste, Ingeborg kunne bruge som hjælper ved juletræerne. Når han var der, gik alt stille, uden ord. Han vidste, hvordan alt skulle være. Han kunne gå op på den højeste stige og hænge alt på Helligtrekongerstræet på den måde, Ingeborg ville have det. – Længere ude var der to steder, der dominerede: Sløjdskolen og Forsøgsstationen. Frederik Hansen var tidligt blevet lærer på skolen, før han blev leder af forsøgsstationen. Hans kone, Anine Kofod, hørte til de frivillige hjælpere o. 1880, hun var ven af Bedstemor. Fr. Hansen betød meget i menigheden. Han bad indgangsbønnen, og når han stod i kordøren og bad så stilfærdigt og troværdigt, var det en hel prædiken. Appels børn spurgte engang,

om han var Vorherre. Og han var virkelig et bedre billede af »Faderen« end de fleste kunstnere kan give os.

Før Forsøgsstationen lå Sløjdskolen, først med Kirkebjerg, Ingeborgs gymnastikkammerat, men den længste tid med Kirstine og Anders Nielsen. Men deres historie begynder egentlig på Møllevejen. Der boede Niels Jørgen og Martha Nielsen. Han var forsøgsmand, hun havde skole for bl.a. Schrøders, la Cours og Kirkebjergs børn. Efter at Niels Jørgen var flyttet til Studsgård, blev de ved at komme til efterårsmøderne og fulgte ungdomsvennerne på skolen med den største trofasthed og forståelse. Også årets gang på skolen. »I skulle have haft en hilsen til vinterskolens åbning, den vennehilsen, I kunne have brug for, for at bære den »angst og bæven«, jeg slet ikke ønsker Jer fritaget for, ved at begynde et nyt elevhold af den størrelse, de nu er nået op til.« Da Ingeborg fik fortjenstmedaljen, skriver Niels Jørgen: »Du vil vel nok finde, at arbejdet har været en lykke og glæde, som du må være dybt taknemmelig for. Ja vel! Men jeg ved også lidt om, at der har været andet end solskin og medbør – og du har taget det ene med det andet helt ud, –. Det er vel en næsten enestående præstation at have virket i 50 år i højskolens tjeneste, og endda på ét sted, – ja, det er vist ikke forundt nogen anden, i hvert fald ikke i sit barndomshjem og som sine forældres afløser.«

Men selv over for så nære venner var Ingeborg streng i sine fordringer. Man gifter sig ikke igen, når man har haft et så lykkeligt ægteskab! Det gjorde Niels Jørgen imidlertid. Jacob lykønsker ham og får følgende svar: »Jeg må først have sagt dig, Appel, en hjertelig tak for din vennehilsen forleden som svar på min meddelelse om den for mig dybt indgribende begivenhed. Den var mig inderlig kær, – selv om jeg af min svigerinde (Kirstine Nielsen på Sløjdskolen) har fået at vide, at min formodning om, at det kunne falde dig, Ingeborg, vanskeligt at forstå mig, var begrundet. Jeg lever i håbet om, også at opnå din tilgivelse derfor. Den er mig ikke betydningsløs. Men jeg skal søge at vente med takt i stilhed på den. Forsøg på at fremskynde den, ville nok også grundigt forfejle sin hensigt, kender jeg dig ret.« – Ingeborg syntes udmærket godt om Niels Jørgens anden hustru, men havde ikke overlegenhed nok til at forstå, at netop fordi det første ægteskab havde været så lykkeligt, savnede Niels Jørgen en livsledsager.

Sløjdskolen havde nær forbindelse med højskolen, især gennem højskolelærerkurset, som holdtes der og lededes af Appel til 1920, derefter af Christiansen. Begge lederne ligesom Ingeborg anså det for rigtigst, at højskolelærerkursus og sommerskole var adskilt, – af hensyn til sommerpigerne. Da kurset krævede stor forberedelse af lærerne, og mange af deltagerne var modne mennesker, som det var af særlig interesse at arbejde med, kunne sommerpigerne let komme helt i baggrunden, hvis lærerkursuset også boede og spiste på skolen. Det viste sig senere at være rigtigt. Da kursuset kom ind på skolen, sygnede sommerskolen hen, og kursuset bredte sig over alle sommerens elever.

Appels havde stor sympati for sløjdarbejdet. Da man tænkte på at bygge til, så der kunne komme flere sløjdkurser, var Appel 1929 censor ved sløjdeksamen. Bagefter sagde han til Anders Nielsen: »I kan trøstig bygge, for dette er noget, der gror.« Sådan gik det også.

Når Ingeborg i sin enketid var bortrejst, skrev Kirstine Nielsen ofte om, hvad der skete i Askov, hvor hun vidste, Ingeborgs tanker altid var. Kirstine Nielsen var meget svagelig, og da den tid kom, da hun altid lå til sengs, var Ingeborg en stadig gæst og kunne være til trøst. Anders Nielsens var flittigt med i de små kredse i byen, hvor Ingeborg nu fandt sin glæde og opmuntring: sykredsen og bibelkredsen, hvor hun mødte mennesker, hun ikke før havde haft tid til at være sammen med, men de kendte hende fra højskolens møder. De ny lærere kendte hun ikke. Men hun havde Linnea og Holger Kjær, som hun gennem mange år havde et meget nært venskab til. Hun følte sig som deres børns bedstemor. At Linnea var svensk, gjorde det ikke mindre! Og Holger Kjær var den, som stod hendes højskolesyn nærmest, og som hun derfor ønskede som sin efterfølger i skolens bestyrelse, da hun ikke mere kunne følge skolens udvikling. Mange nikkede venligt til fru Appel, også de ny: Roar Skovmands, der altid viste hende så meget hensyn, og økonomaen, frk. Vang, som Ingeborg tænkte meget på, fordi hun nu stod med de samme krigsvanskeligheder som hun selv havde under første verdenskrig. Og hun glædede sig over, at J. Bukdahl stadig mindede de ny hold om det gamle Askov.

Når Ingeborg havde en flok af byens ældre samlet i sin stue, følte hun sig mest fri og glad. Der var ikke noget med »standpunkter«

eller »synspunkter«, de hørte blot sammen, de var glade for at læse det samme og synge sammen. At synge sammen betød så meget for hende. Hver morgen sad hun parat, når radioens morgenandagt skulle begynde, med alt opslået, salmer og læsning, – og sang højt, men ensomt. Hun prøvede at få sin pige med, men hun havde ikke altid lyst. Det var, som om hendes stemme slet ikke passede til at synge alene, den hørte til i »menighedens fulde kor«, og gerne som forsanger.

Men ellers sad hun dagen igennem med en uendelighed af gamle papirer, som skulle ordnes til Det kongelige Bibliotek. Der var et helt udhus fuldt. Det var dejligt at dukke ned i minderne, – og af og til at holde et foredrag om noget fra den tid, når hun blev opfordret til det. Men når man skulle gå fra hende efter et besøg og så hendes blik, så fuldt af savn og længsel, var det svært.

Der er et ord, som stadig kommer igen i hilsner til Ingeborg Appel: Tak for Deres retlinethed. Det passer godt på hendes forhold til egnen. De respekterede hende, stolede på hendes retsindighed, når der var vanskeligheder, og mange holdt af hende, skønt de ikke havde så megen lejlighed til at se den mildhed, som også kendetegnede hende. Man skulle se hende sammen med børn eller ved en sygeseng for at se den side af hendes væsen. Men mildheden kunne også pludselig bryde igennem i et foredrag, især når et barnsdoms- eller ungdomsminde brød igennem. Og når hendes nærmeste medarbejdere kunne respektere hendes strenghed, var det ikke blot fordi hun krævede mest af sig selv, men fordi de også oplevede den mildhed og varme, hvormed hun omfattede dem alle.

På 70-årsdagen mødte Ingeborg megen kærlighed og påskønnelse. Der blev talt i radioen om hende af provst Hjortkær, som gennem mange år hørte til de nærmeste venner. Talen svarede til et lille vers, som Eline Begtrup sendte:

En arv kan stundom være tung at bære,
selv om den er til slægtens største ære,
vi hylder dig, fru Ingeborg, som tapper
bar fædrearven tit ad stejle trapper,
så lyset tændte rundt om mindre kærter,
og roligt mod tog vækst i svage hjerter.

Om aftenen havde Ingeborg indbudt til menighedsmøde, den bedste måde hun kunne fejre fødselsdagen på. Hun talte selv og sagde blandt andet: »De, der kender mig, ved, at jeg altid har haft svært ved at holde fødselsdag. Fra jeg var barn har det for mig været en regnskabets dag, og facit blev altid slet. – Men jeg er taknemmelig for, at vi har søndag i dag, så vi kunne begynde dagen med sang ved mine kæres grave og siden fortsætte i Guds hus med kirkegang. – Når jeg tænker tilbage på mit lykkelige barndomshjem, er noget af det, jeg takker allermest for, at vore forældre lærte os, fra vi var ganske små, at ty ind under Guds nåde i vor dåb hver morgen og hver aften, og de lærte os, at »Søndag er dagen, som Herren har gjort, den skulle vi frydes ved!« – Det hører til mit livs store lykke, at hvor jeg kom hen i verden, var der kirkehuse, jeg var taknemmelig for at komme i. Og jeg er i dag særlig taknemmelig over, at jeg kan samles med den kreds, jeg søndag efter søndag deler menighedslivet med. En meget stor part af dem, der begyndte for 39 år siden, er jo for længst gået bort. Men hvor er det dejligt for os, som begyndte så ganske i det små, at se så mange ny her er kommet til, det er godt at sidde sammen og holde sammen ikke mindst i de trange tider, det har vi ældre erfaret. Jeg trænger til at sige menigheden tak, også fordi de i over 30 år betroede mig at sidde i valgmenighedens bestyrelse, hvor jeg har delt så mange dejlige, fornøjelige og alvorlige timer med de skiftende medlemmer. Vi har haft det godt sammen, det takker jeg for!

Men når jeg nu har sagt tak til menigheden, må jeg derefter vende mig til højskolen med min tak. – Min søster og jeg kom som ganske små piger, så hurtigt vi kunne udføre et lille arbejde som at lægge gafler på bordet, pudse sko og lignende med ind i højskolens liv. Vi lærte tidligt at forstå, at vore forældre stod i en rig, men meget ansvarsfuld gerning, der krævede alle deres kræfter, vi lærte at forstå, at mange både store og små hjul må snurre med, om en sådan gerning skal lykkes. Jeg tænker ikke blot på lærerne, men også på de mange, der trofast, stilfærdigt har hjulpet til, så alt gik godt. De kunne glemme sig selv for at tjene skolen. – Vi to, Jacob og jeg, fik lov at leve et forunderlig rigt og lykkeligt samliv i 40 år. Ofte var vi nede i de dybe, dybe dale, men altid følte vi, at han, der havde taget os ved hånd, da vi var små, han var med os på vejen, og han havde lært

os at gå sammen på kirkevejen og sammen ty ind under Guds nåde. – Havde nogen sagt til os i de unge år, at Jacob skulle være Fars efterfølger, havde vi sikkert ikke haft mod til at bosætte os i Askov. Det kostede os både kamp og tårer, da vi skulle afløse Far. Men der var ingen vej udenom, når skolens linie skulle bevares, som Far ønskede det.

Og så må jeg sige tak til forstander Arnfred, at han fremdeles har villet bruge mig i skolens gerning, det har hjulpet mig mere, end det kan siges, i de sidste ti svære år. Det er for mig en foryngelsens kilde, hver gang jeg mødes med mine kære elever, derfor måtte jeg også have dem med her i dag. Tak at I kom!

Jeg beder Dem alle give mig den fødselsdagsgave, at jeg slipper for personlige taler, dem kan jeg dårlig tage. Det er mig, der skylder tak, først og fremmest til Gud, at han lod snorene på mit livs vej falde på de liflige steder, men dernæst til mennesker, menigheden og højskolen, at de ville bruge mig, jeg ved selv, hvor lidt jeg har magtet af det, jeg gerne ville.«

Det sidste år boede Ingeborg på »Nørgård« hos sin søn og svigerdatter. Jacobs stue var genskabt til hende, og i det lille sovekammer havde hun – over 60 billeder af dem, som havde stået hende nærmest livet igennem. Der blomstrede hun op og fik kræfter til at skrive mange breve og til at holde flere foredrag, blandt andet den 15. juni, og de, som hørte hende, sagde, at hun aldrig havde talt bedre.

80-årsdagen fejredes også med et menighedsmøde den 25. juni 1948. Det blev holdt i kirken, da vejret var koldt. Men Ingeborg havde budt velkommen i haven og havde mindet om, at der var tre grundstene, hun altid havde bygget på: Sønderjylland, Norden og menigheden.

Næste morgen, selve fødselsdagen, stillede hele skolen og familien og mange tilrejsende og sang »Den signede dag« på plænen foran huset. Hasseriis trådte frem og læste følgende digt af dr. Heuch:

Der er tid, hvor flaget må dølges
og værnes mod fjendehånd,
da hver mand bittert forfølges,
som har den skat i behold.

Der er tider, hvor flaget må skinne
festligt, hvor dansken bor,
og kalde hver mand og kvinde
til dåd for Danmark, vor mor.

Hver den, som tør Dannebrog værne,
vil håbe på morgengry,
vil vente den dag i det fjerne,
da højt det skal hejses på ny.

Vi giver Dem flaget i eje,
gem det, til den glade stund,
da frit det igen skal vaje
over skolen på Sydslesvigs grund.

Fru Hasseriis overrakte flaget, som fru Appel skulle have at give til højskolen i Sydslesvig, når den blev åbnet. Ingeborg takkede og sagde: »Flaget, der vajer i dag, er Bedstemors flag. Det gav hun min Mor med de ord: Du må ikke hejse det ude, før Sønderjylland er kommet tilbage til Danmark. Mor oplevede ikke den dag, men jeg hejste det 1920, skønt det hele ikke var kommet tilbage. Nu venter jeg ikke at komme til at hejse dette over Sankelmarkskolen, men jeg tror sikkert, at mine børn eller børnebørn kommer til det.«

Kl. 8,30 kom en mængde unge piger med solbrændte ben i de lette grå grymnastikdragter myldrende ud af en række biler på den anden side af dammen. De kom under sang med højt hævede birkegrene vandrende ind på plænen i haven, bærende en stor, skøn kurv med roser. De sang: »I al sin glans nu stråler solen.« Jørgine Abildgaard talte og overrakte en adresse. Da Ingeborg havde takket og ønsket godt for Snoghøj, sang snoghøjpigerne endnu et par sange, mens de togede ud af haven. Det var en værdig og køn hilsen til den gamle gymnastiklærerinde. Det var netop elevmøde, og Jørgine Abildgaard talte den aften om gymnastikkens pionerer uden at nævne Ingeborg Appels navn. (Efter ordre!)

Om aftenen kom dagens andet højdepunkt. Alle børnebørnene, hele elevmødet og det halve Askov i et langt tog med grønne grene og hver sin fakkel. Arnfred holdt båltalen: »Det hører til elevmødets

tradition at synge aftensang ved Dammen. Når vi i aften kommer med brændende fakler, er det fordi vi gerne på den måde vil hylde fru Ingeborg. – Ilden har siden slægtens barndom i særlig grad været hjemmets symbol. I det gamle Rom i Vestalindernes tempel brændte en flamme, som aldrig måtte slukkes, og den evige flamme over højaltret i den romerske kirke er et minde herom. Når hjemmet skulle stiftes, eller ilden var blevet gammel, så hentede husmoderen en ny flamme fra Vestalindernes ild til hjemmets arne. – Vestalinderne skulle udtages blandt Roms ædleste slægter, og de skulle vie hele deres liv til denne gerning.

Den danske højskole har den opgave at vogte og nære den flamme, der skulle brænde i de mange hjem i Danmark og Norden. Fru Ingeborg har viet sit liv til denne tjeneste, hun har som en vestalinde nidkært vogtet helligdommen og gavmildt rakt den hellige flamme til den ungdom, der kom til Askov for at hente lys og varme til eget hjem og virke. I snart to menneskealdre har fru Ingeborg gjort denne tempeltjeneste. Hendes samlede sind, legemets rankhed, viljens styrke og pligtens uafviselige krav har præget hendes skikkelse og færd.

Så samles da Askovs ungdom, – gamle og nye elever – på festdagen for at bringe vor tak, vor hilsen og vor hyldest til Ludvig Schrøders datter, Jacob Appels hustru, til den omsorgsfulde højskolemoder, den dygtige lærerinde, den kloge leder, men først og sidst til den vestalinde, der har værnet den flamme, som er højskolens egentlige gave og opgave.

Lad de mange flammer så være tegnet på, at vi kommer som repræsentanter for de mange hjem ud over Norden, der samles i en tak til fru Ingeborg, og vi slutter med det ønske, som hun deler med os: at den hellige ild stadig må brænde i templet, og stærke, rene hænder må række den til dansk ungdom og dermed til danske hjem til vort folks yderste grænse.«

Ingeborg var rask og frisk på sin 80-årsdag. Det var derfor helt uventet, at hun så hurtigt efter skulle gå bort. Den 23. oktober døde hendes svigerinde Helga Schrøder og blev begravet på Askov kirkegård. Slægten var samlet på »Askov Nørgård,« og Ingeborg talte, ligesom hun havde bedt aftenbøn i kapellet, da kisten kom. Dagen efter begravelsen blev hun indlagt på Brørup sygehus for at blive under-

søgt. Det var en udbredt kræft. Hun blev indlagt søndag. Tirsdag var alle børnene samlet om hende og til alters sammen med hende. »Hvor er jeg lykkelig,« sagde hun og rakte hånden ud mod sin søn, »at jeg kan gå til alters sammen med alle mine børn.« Om hun forstod, det var døden, ved vi ikke. Men forberedt på den havde hun været hele livet. Dem, hun havde delt liv og arbejde med, var gået forud. Hun havde med dem levet i det, som nu lå foran hende. Vi kunne kun tænke på det ord: »Du fromme og tro tjener, gå ind til din Herres glæde.« Alt, hvad hun havde tænkt og talt og handlet, var ud fra hendes kristne tro og hendes kristne ansvar. Hun kunne fejle, for hun var kun et menneske. Men viljen var pur og ren.

Ingeborg Appel døde d. 5. nov. 1948.

Der er nu gået en snes år, sigen Ingeborg Appel døde, – som den sidste af 2. slægtled i aktivt højskolearbejde. Nu gælder det 4. slægtled. Vi er kommet så langt på afstand, at vi ser, at det ikke blot er nu, der sker så store forandringer i alle livets forhold, at højskolen også må ændres, men at hver højskolegeneration har stået i en ny situation. Forstanderskifterne svarer nogenlunde til afslutningen af en udviklingsperiode.

L. Schrøder sagde, at højskole var der, hvor elevens trang mødtes med lærerens evne. Med hver generation er der sket ændring i elevernes trang, – også hvor hovedsagen: trangen til livsoplysning, bevares, – og dette kalder på ny sider af lærerens evner.

Hvor hører Ingeborg Appel da hjemme i denne udvikling?

Både for hende og for Jacob Appel følte opgaven som »arven«. For hende arven efter forældrene, for ham både fra hans fader og fra hendes forældre. For hende var det bevarende det afgørende, for ham at føre arven videre i en ny tid, hvor der krævedes udvikling af emner og arbejdsformer, for at livsoplysningen kunne gives og modtages. For begge følte arven knugende stor. Det var deres lyst at undervise, da glemte de sig selv og gik op i det lykkelige møde mellem elev og lærer. Men arven med skolens *ledelse* krævede dem og lå altid over dem, snart tyngende og uopfyldelig, snart som den bærende og hjælpende inspiration.

Det, som kom til at præge Ingeborg Appel og formede hendes indstilling, var på alle væsentlige punkter Grundtvigs tanker om hjem og skole og menighed, sådan som L. Schrøder havde modtaget og forstået dem. Hun fik ikke dette ved studium eller som dogmer eller gennem problemer. Det var den livsluft, hun som en selvfølge levede i, i det store skolehjem, og som hun tidligt erkendte og blev taknemmelig for.

Hun var klar over, at hverken hun eller Jacob gik ind i arbejdet med den begejstring, som forældrene havde. Det er også ganske mærkeligt, hvor ofte L. Schrøder giver udtryk for sit *mod*, skønt de ydre forhold var så vanskelige. En urokkelig tro på sin sag, også i modgangstider. Han følte det, som om »folkeoplevelsens og folkerejs-

ningens store time var kommet,«[1] – og der havde han fundet sit kald, sikker på, at han »havde et godt budskab at bringe.« Det er kun godt, at det er vanskeligt. Godt at have tunge byrder at løfte, for kræfterne øges under trykket af dem. Det er nødens tid efter 1864, – men deri ligger samtidig de store muligheder både for lærere og elever. For »det viser sig i nødens stund, at kærligheden til det, der er højere end en selv, er stærkere end egennytten«. Det erfarede han hos sine elever. De kom, fordi de så tidens nød for Danmark, og søgte hjælp til, hvordan de kunne være med til at genrejse landet. Jeg har selv talt med to, som gik på deres ben til skolen, den ene fra Tønderegnen, den anden fra Holmsland, og efter skoletiden gik de hjem, for der var ikke råd til tog eller kørsel. Men de ville derhen for at få mod til deres arbejde.

Også for lærerne er 64 det igangsættende, så Grundtvigs inspiration omsættes i virksomhed. Vel føler de selv, at det er småt nok, hvad de har af kraft, men arbejdet skal gøres, for elevernes trang er der, og desuden ved de, at »Helligånden og folkeånden kan bedst give ordførerne det ord, folk har brug for, når det ser ringe ud for dem selv, hvad de har at føre frem.«

Det gælder for hele 2. generation, at ordet »begejstring« er ikke det rette for dem. Men de har i deres ungdom mødt et arbejde, som blev en sådan hjælp for dem, at de følte sig forpligtede til at føre det videre. L. Schrøder havde en gudgiven arbejdsevne. Det kan man vel også sige både om Ingeborg og Jacob Appel, – men de sled mere. Trods al møje virker det næsten i Schrøders breve, som om arbejdet var dansende let, så frydefuldt var det – i de første mange år. For Appels blev lykken de øjeblikke, hvor hele salen var med, – som et glimt af det, de i sin tid selv oplevede, og som havde bevist for dem, at »ungdommen er livets blomst og åndens skabertime«. Men det var kun øjeblikke, ellers lukkede de sig sammen om ansvaret og pligten, – dog med den viden, at disse øjeblikke kunne bære gennem alt det andet.

Man siger, at alle højskoleelever bliver begejstrede, hvilken skole de end er på, og det er godt, det viser, at de oplever gode, glade ungdomsdage. Men den begejstring, de første årtiers elever kom

1. Citater af L. Schrøder i dette kapitel er taget fra årsskrifter eller fra Fr. Schrøders levnedsskildring.

med, var af en anden art, deres behov var så dybt og alvorligt, det gjaldt jo hele fremtiden, hele livet, – og deres kalden hjalp læreren til personlig vækst. – Senere, da elevflokken blev broget og mangeartet, gik en stor del af kræfterne med til at skabe samling og til at forme talen sådan, at den ikke blot nåede den kærne, som stillede sit positive krav til læreren, men også dem, som kom mere tilfældigt, ja måske endog med en ret negativ indstilling. På en måde trængte de nu mere til »vækkelse« end før, da man kunne regne med, at kun vågne og interesserede elever meldte sig. Hver sommer omarbejdede Jacob Appel sine foredrag for sommerpigerne om Grundtvig. Det måtte hvert år siges på en ny måde for *disse* piger. Han var så fintfølende over for deres reaktion, og hvis en elev var uopmærksom, var det jo *hans* fejl, at han ikke havde udtrykt sig sådan, at hun tog ved. Og dog blev det sagt så klart, at hovedpunkterne blev stående altid. Jeg var sommerelev, da jeg var 14 år. 8 år efter kørte jeg med en svensk højskoleforstander op gennem Sverige i mange timer, jeg havde bedt om at komme med, da han skulle tale om Grundtvig. Han spurgte mig da: Hvordan taler Deres far om Grundtvig? Og til min egen forbavselse kunne jeg faktisk give ham dispositionen. Jeg har altid haft en elendig hukommelse, så der skal nok være mange andre, som husker lige så meget.

Det var også sådan for Ingeborg. Stadig nye timesedler, stadig læse de nyeste bøger om sundhedslære. De prøvede begge at opfylde L. Schrøders krav: at undervisningen skal være grundig og dybtgående, – men letfattelig. At folkeoplysning må være en dannelse, der skal findes hos alle, som kan være en hjælp for den viderekomne og kan opfattes af begynderne. De så kun alt for klart det store krav, som lå deri.

For skolens lærere gælder den samme udvikling og dermed forskydningen af lederens opgave. De første lærere – indtil skolen blev udvidet og endnu nogle år frem, – var ét hjerte og ét sind. De havde 64 så nær ind på sig. Nøden og kaldet. Det blev sådan, som Schrøder udtrykker det, at lærernes indbyrdes stilling til hinanden bærer skolen. Udfra sin erfaring kunne Schrøder sige, at »når lærerne er enige om at virke til fædrelandets gavn og befordre Guds riges komme, må de kunne enes om midlerne eller indrømme den enkelte nogen fri-

hed inden for, hvad der på en vis måde kan siges at være hans egne enemærker.«

Dette var også hans efterfølgeres indstilling. Men jo større en skole bliver, jo flere lærere og fag, som kommer til, jo vanskeligere bliver det at skabe den enhed, som alene giver eleverne tryghed og muliggør arbejdet for den almene dannelse, hvor »det ikke er kundskaberne, men modtageligheden for indtrykkene, det kommer an på.«

Det var let nok de første år med de få lærere, samstemte gennem fælles ungdomsoplevelser, at kunne skrive: »Lige så fri som stillingen er mellem universitetets professorer og den af dem valgte rektor, lige så fri er den vistnok her på skolen mellem de faste lærere og den af dem, som bærer forstandernavnet.« (årsberetn. 1869.) Det var fra begyndelsen Schrøders udtalte ønske, at der ved Askov »skulle virke en række selvstændigt stillede lærere.« Jacob Appel tilføjer 1915: »Det er blevet en af skolens grundlove. Imidlertid må man jo ikke glemme, at når en sådan fri stilling skal blive lærerne ved skolen til del, er forudsætningen denne, at ny lærere antages af skolens ledelse, så at ingen udenforstående indflydelse gør sig gældende.« Megen tak er udtalt til Jacob og Ingeborg Appel, fordi de fastholdt denne lærernes frihed i undervisningsarbejdet. Men det krævede en indsats, som ikke var nødvendig i de første år, ved valget af lærere og ved at skabe et gensidighedsforhold af tillid mellem forstander og lærere. Man måtte kende hinanden personlig. Hvordan opnå det , – også rent tidsmæssigt – om læreren ikke begyndte med at bo i hjemmet. Ønsket om dette åbne hjem, for lærere og for elever, nødvendigt for skolens sande trivsel, – og så Jacob, som altid længtes efter et lille hjem, og Ingeborg, som havde dårlig samvittighed hver aften på mange områder. Mærkeligt nok, tror jeg, mindst overfor børnene. Hun havde selv fået alt, hvad hun levede på, fra dette hjem, og det var jo de samme kår, hendes børn levede under. Men tiderne var andre, påvirkningerne andre.

Målet for arbejdet var uforandret det samme for de to slægtled. Det kan ikke udtrykkes bedre for andet slægtled end med Schrøders ord, – som da også stadig kom igen i efterfølgernes tale og skrift. Hvad kunne passe bedre som mål for Ingeborg end dette: At lære de unge, at livet er tomt, når man ikke lever for noget større end ens eget.

Eller for Jacob: At styrke livsmodet, give et lyst håb til ledsager under livets kamp. Hun skubbede jo helt sit eget til side for at leve for andre – han trængte altid til at få livsmod og håb styrket. Ungdomstidens afgørende betydning havde de selv oplevet. Schrøder sagde engang, at eleverne skulle lære, at de ikke er færdige, – det mener jeg blev understreget, indirekte, men stærkt, under efterfølgerne. De følte sig selv til det sidste undervejs – også i dette at løfte arven. Alt, hvad de gav sig af med uden for skolen, måtte derfor ligge i skolens linie, – det ses mest i Appels kirkepolitik og sønderjyske arbejde, som netop viste, at han havde fantasi og evne til at omsætte arven til dagens virkelighed, – hos Ingeborg i plejehjemsbestyrelsen og tuberkulosesagen. Men også i deres få ferierfornøjelser gælder det om at samle oplysninger og erfaringer, som kan komme eleverne til gode.

Målet stod fast, – midlerne hvilede på samme grund, men var i udvikling. Grundlaget var historien, menneskeslægtens levnedsløb, som de gamle sagde. Både forældrene og la Cour havde levet det ind i dem. Derfor burde alt skolen vedrørende være udvikling og ikke brud. Schrøder havde peget frem mod så meget, som Appel måtte prøve at virkeliggøre, f.eks. undervisningen i samfundslære. Den sorte tavle blev levende ved foredragene i fysik, – og i tegnetimerne, som minder om, at Ingeborg tegnede illustrationerne til »Historisk fysik«. Foredraget var stadig absolut det vigtigste, men Appel havde en forbindelse med hver enkelt i foredragssalen, hans øjne ledte dem op og tvang dem med. For mig er det som et fingerpeg frem imod, at har man ikke denne evne, bliver samtalen mere nødvendig. *Han* samtalede med øjnene.

Målet for det enkelte menneske måtte også være en sund udvikling, byggende på slægtens arv og førende den med sig ind i en ny tid. Det var de forvissede om, og det turde de give videre, ja følte sig forpligtende til det, skønt de selv så ofte følte sig ydmygede over, hvor lidt de magtede det. Når der blev stille i foredragssalen, når eleverne hørte Appels skridt i gangen, ser jeg det som en virkning af den sjælelige spænding, der fyldte ham, hver gang han skulle på katedret. Det var ligesådan for Ingeborg. Den strenghed, hun mødte eleverne med, hvis de ville skulke fra en gymnastiktime, må ses på baggrund af den spænding, der opfyldte hende under forberedelsen og i øjeblikket: ville det lykkes i dag.

Der måtte være arbejdsro for lærere og elever, om opgaven skulle løses. Breve fra den første generation af elever fortæller om, hvordan de om aftenen lå i timevis og drøftede Schrøders foredrag, – det var det, der opfyldte dem i fritiden. Nu var der mangfoldige andre ting, som eleverne var optaget af, ofte noget godt, men det måtte ikke forstyrre samlingen om skolens opgave. Disciplinspørgsmålet var blevet anderledes. »De gamle« forstod ikke at tage det. Det var en vigtig grund til, at Jacob måtte afbryde studierne og komme hjem. Han havde evne til at tale med elever, der forsete sig, og at få dem på ret køl. Men han kunne også synes hård. Jeg husker engang, da han viste en elev bort, fordi han aldrig ville stå op om morgenen, jeg husker hans blik, når den udeblevne listede ind til middagsbordet. Men hvor blev jeg forbavset, da jeg mange år efter fandt et brev fra denne nu midaldrende mand, hvor han takkede for, at han dengang blev bortvist. Det havde betydet en vending i hans tilværelse, fra da af havde han taget sig sammen, var begyndt at studere og sad nu i en god embedsmandsstilling. Derfor ville han sige tak. Jeg tvivler ikke på, at der også er gået samtaler forud, Appel slap ikke en elev uden at prøve at få bortvisningen vendt til det gode. Aldrig har jeg set mine forældre så bedrøvede og ydmygede, som når de har måttet sende en elev bort. Men ordensreglerne skulle holdes for helhedens skyld. De var vokset ud af dyre erfaringer, det ville være uret at ændre dem.

Selve ordforrådet og måden at holde foredrag på for dermed at give »livsoplysning«, skifter i takt med tidens udvikling, – men mindst for Ingeborg. Det er ejendommeligt at læse la Cours tale ved Schrøders begravelse. Han hørte jo første slægtled til ved sin åbent inderlige tale og naturlige trang til stadig bekendelse af sin tro. Men han siger ved Schrøders båre: »Det røber den stærkeste tro på åndvirkelighed, når taleren snarere holder igen end fremskynder den ild, som ånden har tændt i ham. Denne tro avler tiltro.« Så stærk var altså ilden hos de gamle, at hvad vi synes er direkte begejstret tale, er tæmmet – svarende til, når Fru Schrøder lagde hånden på sin mands arm, hvis vreden var ved at tage overhånd. Der tales også altid om foredragenes understrøm. Talens fylde kommer af, at der ligger så meget bagved, anet, men ikke udtalt, det sætter i gang, man må drøfte det med hinanden. Og dog var tiden dengang sådan,

at man tålte, man trængte til den direkte tale. Det var anderledes i de næste årtier, med elever fra alle kredse i landet. De havde levet under brydningerne med arvelighedslæren og Brandesianismen. Før havde de sagt Ja! og Tak! til skolens oplysning, nu sagde – eller viste – mange et: Mon? Og der skulle tales til dem alle. Derfor måtte der holdes endnu mere igen på »ilden«, – beherskelse blev en hovedegenskab, og til daglig mærkedes baggrunden blot som en gennemlysning af den saglige fremstilling, kun kendelig for den medvidende, for ved enkelte lejligheder uventet at bryde igennem med des større virkning. Jeg mener, at det kendetegner andet slægtled som helhed, som det kendetegnede Jacob Appel. Men det gjaldt ikke Ingeborg. Vel var hendes hovedfag rent saglige, men i sundhedslære, i småtaler og ved morgen- og aftensang var hendes forkyndelse direkte. Hun førte det, hun havde i arv, direkte videre.

»At gå historisk frem er det samme som at takke Gud for, hvad han har givet,« havde L. Schrøder sagt. »Det vil klinge igennem vor tale som en grundtone, at når vi vidner om mindet og håbet i det menneskelige og det folkelige, må vort vidnesbyrd derom bøje sig for det store vidnesbyrd, som Herrens menighed har at aflægge om det, som varer evindeligt.« Der var fra begyndelsen ikke direkte undervisning i kristendom, for kristendommen er ikke noget for sig, men dens opgave er at gennemtrænge alt det menneskelige. Sådan blev det ved med at være, selv om der på særhold blev undervist i religionshistorie. Det er vel Askovs forklaring på ordet »menneske først og kristen så«: at det menneskelige *er* der.

Schrøder var ikke »født Grundtvigianer«. Han kom kun langsomt med i løbet af ungdomsårene. Trier sagde i »Lille Theologicum«: Vi er ikke skriftteologer, men heller ikke grundtvigianere. Vi er ikke noget parti, vil ikke være det.« – Derimod havde både Ingeborg og Jacob Appel udelukkende levet i det grundtvigske. Det var en arv, – men en levende arv, som stod sin prøve. Men trods det grundtvigske arbejde for skole- og kirkefrihed mærkede vi aldrig i vort hjem nogen negativ indstilling over for anderledes tænkende. De ville gerne lære af dem. For Appels vedkommende prøvedes hans egne standpunkter gennem venskabet med ungdomskammerater som Harald Ostenfeld, Hans Koch og andre, – men han hvilede ud sammen med

Otto Rosenstand, J. Nissen og C. C. Hjortkjær. Der var meget i Ingeborgs natur, som stemte sammen med mere bundne former for kristenliv. Efter den måde, hun fortalte os børn bibelhistorie på, har jeg indtryk af, at hun var mere bogstavtroende end sin fader, at myter hørte til den nordiske og græske gudelære, men Biblen var sandheden. L. Schrøder skriver 1858 til sin broder: »Vi er døbt til troen på Gud Fader, himlens og jordens skaber, men ikke til den mosaiske skabelsesberetning. Det første er troen og dåben, det næste Det ny Testamente, Det gamle Testamente er nummer tre.« Men for Ingeborg var Adam og Eva ikke en myte. Syndefaldet var sket, som skrevet står.

Ligesom deres forældre var trosbekendelsen morgen og aften den nødvendige åndelige næring for Ingeborg og Jacob. Om aftenen, når lyset var slukket, bekendt med høj røst, så vi børn i sengene hørte det og ubevidst forstod, at det var livets grundvold. Men jeg har aldrig mærket, at det var en vanskelighed for dem, om det var »ordet af Herrens egen mund.« L. Schrøder siger 1908: »Det afgørende er ikke, om Jesus selv har formet det ord og lagt det på apostlenes læber i de 40 dage, men at han selv står bag dåbens ord i menigheden.« Cornelius Appels syn kender vi fra Jacob Appels tale ved afsløringen af faderens mindesten: »Det har vel nok knebet mangen gang for en og anden af de yngre fuldud at forstå den afgjorte tale om »ordet af Herrens egen mund«, når der blev taget massivt på det, så »ordet« tøddel for tøddel skulle være det af Herren givne. Men på den måde brugte Fader det ej heller. Nej, »Ordet« var det glade budskab om Guds frelsergerning for menneskene, at de kan få det evige liv . . . der er intet deri, som kan undværes, men dér er også det fuldtonende udtryk for kristendommen, for »Guds foranstaltning til menneskenes frelse.« Og dette troens indhold kan alene Kristus have givet sine disciple, han, som kendte Guds ord i løndom. Ja, så kan vi kalde trosordet »Ordet af Guds egen mund«.

Ingeborg var alt for praktisk ansvarlig til at lade sig røre af teologiske spekulationer. Kristendommen må føre til handling. Hos Jacob Appel lå der altid i hans stemme, når han bekendte troen, et: Herre, jeg tror, hjælp min vantro. En kalden altid dybere ind i troslivet. Et af hans hovedord var dette fra 5. Mosebog: Den evige Gud er en bolig, og hernede er de evige arme. Han greb morgen og aften efter disse arme.

Arbejdsdagene indrammedes af trosbekendelsen, men ellers gik de jævnt og muntert og virksomt, idet Appels som deres forældre håbede på, at deres arbejde på dygtiggørelse af de unge inderst inde ville komme til at fremme ønsket om, – som Jacob Appel ofte udtrykte det – at agte sig værdige til det evige liv, d.v.s. at få tro på, at vi ved Kristus har fået adgang dertil.

De var to om at lede Askov Højskole under 2. slægtled sådan, at skolens udvikling stadig kunne svare til elevernes søgen og dog bevarede grundvold og mål fra skolens første tid. Jacob Appel med det nuancerede sind, den store forståelse for mennesker, som havde det vanskeligt med sig selv, og de mærkelige føletråde ud til alt, hvad der skete på skolen. Og Ingeborg, samlet, båret af bøn og minder. Hun var den klippe, som bar ham, når han spejdede udad, – hun så indad og tilbage.

Det var vel ikke blot i Askov, at 2. slægtled var mere uroligt, søgende efter en ny tids udtryk for højskolens gamle budskab, som de troede på var bestandigt, blot de kunne magte at bringe det videre med de ord og under de former, som var forståelige for ungdommen nu. Der er noget strålende over selve det at begynde på noget nyt, at sætte i gang. Det bærer. Der er noget skælvende, angstfuldt ved at skulle fortsætte en opgave, som man har den dybeste ærbødighed for. Den, som har evnen til selv at være en nybegynder, må bøje sine kræfter ind under det allerede skabte. Det hænder, at denne ydmyghed udløser muligheder. Men da er det en tryghed, om man iblandt sig har en, der aldrig tvivler på opgavens betydning og på, at det er der, man bør være, og der, livets mening med en opfyldes.

Ingeborg Appel var ensidigt bundet til Askov. Hun var af samme stof som højskolens første slægtled, og hendes kærlighed til stedet var så stærk, at den stod over alle andre følelser og blev til hendes livs uafviselige ansvar, som hun kun kunne bære ved bøn til Gud i stort og småt. Derved blev hun bindeleddet mellem de to slægtled og var som den rolige styrke bag arbejdets rytme.

Ved Ingeborg Appels død var det, som en tidsalder gik i graven. Højskolens første århundrede. Trods de omskiftelser, vort land havde været ude for med to verdenskrige, var det først efter 1945, de store forandringer slog igennem på alle områder, også i højskolen.

Mit eget billede af mor

Mor var et stort og mærkeligt menneske. En forunderlig blanding af den største strenghed og de højeste krav, – og af den dybeste, mest offervillige kærlighed.

Som barn og helt ung stillede hun kun kravene til sig selv. Så omfattede de også kravene til Far. Derefter til alle, hun arbejdede sammen med. Så til os børn. Men hun stillede livet igennem størst krav til sig selv. Derfor fik hun magt til at kræve af andre, ubevidst, oftest uden ord, men selvfølgeligt.

Det var hende givet fra barn at vide, hvad der var godt, og hvad der var ondt, hvad der var efter Guds vilje, og hvad der stred derimod. Derfor var der hos hende en forunderlig tryghed, som alle, der kom til at stå hende personligt nær, mærkede, og som var dem en hjælp. Andre så kun strengheden.

Hun tænkte aldrig selv over, hvordan hun var, anede ikke, at hun krævede mere end de fleste, hver time var jo optaget af at opfylde den uendelig store opgave, hun havde fået: som et Guds barn – og som Askovs barn.

Hver dag i mit liv har været stemplet af samvittighedsnag – overfor Mors uudtalte krav. Hvem kunne opfylde dem? Jeg i hvert fald ikke. Hun krævede også legemlig kraft, forstod ikke, at jeg var svag. »Når du synes, du slet ikke kan mere, så tag dig sammen og tag endnu et tag,« sagde hun. Hun led hele livet af en frygtelig hovedpine. Af og til slog den hende ud, men oftest besejrede hun den med viljestyrke. Bortset fra migrænen var Mor kæmpestærk. Og hun forlangte, at vi også skulle sætte viljen ind for at overvinde de legemlige svagheder. Og hun tog det som en selvfølge, at vi gjorde vort arbejde så godt, som det kunne gøres, og altid var villige, når hun mente, at vi kunne magte en opgave, selv om vi ikke selv syntes det.

Men når vi opfyldte hendes krav, – eller hun forstod, at vi gjorde alt, hvad vi kunne, var der ingen grænser for hendes hjælp. Far skulle følge forældrenes og hendes vilje og komme til Askov, når der var brug for ham, han skulle knytte sig til hendes Askov. Men hun så, hvad det kostede ham, og hendes taknemmelighed var lige så stor som hendes krav. Hun lærte os uden ord, at ægteskabets mening er, at de to skal hjælpe hinanden til at opfylde det, som var Guds me-

ning med dem. Det mente hun vel også om forældrenes opgave overfor deres børn. Hvordan det skulle gøres, spekulerede hun derimod ikke på, det skete jo ved, at man tog børnene med ind i alt det, som var det vigtigste for en selv. P. A. Fenger havde i sin bryllupstale til hendes forældre brugt ordet fra Gal.6.: »Bærer hverandres byrder og opfylder således Kristi lov«. Mor erfarede både i sine forældres og i sit eget ægteskab, at dette er en grundlov i et kristent ægteskab, som kan bære og holde. – Da der 1912 skulle udformes et nyt ægteskabsritual, henvendte Mor sig derfor gennem Far til biskop P. Madsen og spurgte, om dette ord ikke kunne indføres deri, og P. Madsen talte personlig med Mor om det. Nu står »Bærer hverandres byrder« som et nøgleord i ritualet forenet med ordene fra Kol.3., som slutter således: »Og over alt dette skal I iføre Jer kærligheden, som er det fuldkomne bånd«. – Det er noget andet end ordene fra ritualet fra 1897: »I hustruer, underordner Jer under Jeres mænd«.

Hun krævede af alle, som knyttede sig til Askov, at de skulle være der helt, med alle tanker og alt arbejde. Hun ville aldrig have ladet Far blive minister, hvis hun ikke var sikker på, at hans arbejde der også »var Askov«. Og så holdt hun af alle medarbejdere uden videre tanke på, hvordan de ellers var, blot de levede for Askov. Som gammel kunne hun sige: Jeg har aldrig mærket, at nogen kritiserede os. Hun havde ikke tid til at mærke det. Selv var hun ikke kritisk, men hun havde mange bekymringer, hvis man ikke gik ind under stedets krav. Og hun kunne blive så forskrækket, når hun stod over for noget hos et menneske, som hun ikke kunne forstå. Det var nu især over for Far og mig. Vi var af en anden art. »Du skal skrive om Far,« sagde hun som gammed, »Du forstår så meget, som jeg ikke så.«

Det havde hun ikke tid til at tænke på, mens de stod i arbejdet. Hun havde en sjælens uskyld overfor, at livet kunne være så mangesidigt, så vanskeligt at finde rede i. Vejen var jo vist os, så gjaldt det kun om at sætte vilje og kræfter ind.

Dette hørte vel med i hendes styrke og i den tryghed, som ikke mindst Far og jeg søgte ind i. Vi elskede Askov uden at gøre os klart, at det var Mors Askov, vi elskede. Jeg var syg af længsel, når jeg var hjemmefra. Også som voksen. Min søster gav sine sparepenge, for at jeg kunne komme hjem mellem to nattog, når det var helt

galt. Jeg husker en Helligtrekongersaften, da jeg som sædvanlig skulle rejse med sidste tog. Eleverne havde gået om juletræet i Gymnastiksalen, Far talte, og de sang, – men tiden nærmede sig. Jeg gemte mig i katedret i gamle foredragssal, for at ingen skulle se, at jeg græd. Rosenkjær, som dengang var vores gode engel, opdagede mig vel, da jeg smuttede ud, – han halede mig frem og trøstede mig, men det blev kun værre. Mor havde umærkeligt lagt det ind i os, at alt det, som Askov var, det var selve livet, – og det var nu engang knyttet til dette sted, der måtte man være for at være lykkelig. Netop Far og jeg, fordi vi var »anderledes«.

Trøsten var Mors breve. Vi havde hende på en måde mest, når vi var hjemmefra. Alle de vers, hun har skrevet af til os, når hun vidste, at det kneb! Alt fik vi at vide hjemmefra og pakker med alt, hvad hun nægtede sig selv.

Jo, vi skulle holde os raske og i arbejdsform! Men var vi syge, var ingen som Mor til at pleje os. Lige til det sidste listede hun op ad en trappe let som en mis, og hvor lindede det på alle smerter, blot hun åbnede døren. Ingen kunne lægge et omslag så smertefrit og holdbart som hun. Og ingen havde den fantasi, når det gjaldt om at komponere mad, som kunne listes i den syge! Og hendes hænder! Store og flade var de blevet af al den massage, men hvor var de bløde og nænsomme. De kunne ordne mange ting, som andre gik til doktoren med. Og så havde hun ikke de hæmninger, vi andre havde, hun kunne få sagt til os, hvad der fyldte hendes hjerte.

Det kunne vi andre ikke. Da vi skulle giftes, var jeg klar over, at nu måtte jeg sige det, for tænk, hvis jeg aldrig fik det sagt. Derfor holdt jeg en tale ved mit eget bryllup, og det er vist langt fra skik og brug, at bruden taler. Jeg husker endnu, hvad der var tråden i talen. Jeg takkede Far, fordi han havde sat målene, og Mor, fordi hun havde båret byrderne. Far svarede med at sige, at jeg aldrig havde gjort ham sorg, – nej, det havde jeg ikke, fordi han altid forstod mig. Hvis Mor skulle have svaret, måtte hun have sagt, at ingen havde gjort hende så mange bekymringer som jeg, og at hun var bange for, at det ville fortsætte. Og sådan gik det, og hun blev ved at bære byrderne.

Når man tænker på Mor, kan det ikke undgås, at alt det alvorlige kommer i forgrunden. Men der var nu også andet. Ikke mindst i barn-

dommen. Der var så meget, Mor gerne ville have oplevet, men ikke fik lejlighed til, fordi hun så tidligt blev inddraget i skolens arbejde. Det skulle vi have! Vi skulle lære lige så meget, vi ville, og vi skulle fornøje os! Og uvilkårlig blev vore fornøjelser præget af det, Mor havde haft lyst til. – Der var jo musikken! Hun elskede musik, særlig sang. Og det var det 19. århundredes musik, hun havde mødt gennem sin slægt og gennem Nutzhorn. Weyse havde været Oldebedstes lærer, og hver søndag morgen sang vi Ingemanns morgensange efter bogen med Carl Thomsens illustrationer. Og senere, når vi var kommet hjemmefra, sang vi altid, den sidste aften, før vi rejste: »I fjerne kirketårne hist« med linjerne: »Det barn, som synes mest forladt, Gud Fader selv vil bevare.« Det var altid hjemmets afskedshilsen, og vi vidste: Mors daglige bøn.

Weyse, Heise og Gade, det var det bedste. Men også Mendelssohn og andre duetter. Mor var lykkelig, når vi kunne synge hendes ungdoms sange. Ville vi gøre hende rigtig glad, skulle vi synge Heises »Jeg beder for hver en vejfarende sjæl« eller Gades »Sol deroppe ganger under lide«. Men der var også mange lystige sange, især Heibergs »Gadeviser« eller nogle, som Far sang, da de var unge. Vi kom tidligt til at spille firhændig med Mor, folkeviser, senere Mozart og Brahms' spanske danse og efter et stort ouverturealbum.

Og så havde Mor en stor kærlighed til teatret. Hun kunne Guldalderen udenad. Hun læste for os både én og to gange Johanne Luise Heibergs og fru Sødrings erindringer, hun kendte alle skuespillerne fra deres tid og hvilke roller, de havde spillet. Hun havde kun oplevet ganske enkelte teateraftner. Men det skulle blive bedre for os! Og så spillede vi amatørkomedie hjemme, hvert år, både i juleferien og i sommerferien. Det var mest Heiberg og Hostrup, som Mor kunne på fingrene. Hun var utrættelig med at hjælpe os og fandt sig i det værste rod med sceneopstilling, dragter og kulisser, for det morede hende selv lige så meget. Hun var gerne sufflør, hvis hun kunne få tid, og hun var ikke bange for, (tværtimod!) selv at gå på brædderne, når jeg blev syg, – jeg havde altid de »gamle« roller.

Mor var derfor meget ivrig for, at jeg skulle have en vinter i København hos Far, han vidste, det blev hans sidste som minister (1912-13). Jeg måtte lære lige, hvad jeg ville, og gå i teatret om aftenen. Og så gjorde jeg det, som Mor selv ville have gjort: begyndte

min sang- og musikundervisning, gik til oplæsningskursus – og læste desuden tysk, for det passede til musikken. Det blev også et godt og interessant år, og afgørende for mig. Men det blev min eneste teateroplevelse. For siden kom krigen, og Mors store sparsommelighed meldte sig atter. Når hun kunne koste eleverne for 28. kr. om måneden, kunne det ikke passe, at det var 5 gange så dyrt i København. Der blev ingen penge til koncerter eller teater, senere heller ikke til middagsmad. Jeg levede dog det sidste år meget godt af kold mad og »Vand på tepotten«, og Mor opdagede aldrig, hvor meget jeg måtte spare. Man sagde ikke den slags.

Mors kærlighed til Sverige kom os også til gode. På »Hvide hus« begyndte dagen med fortælling om kanalrejsen fra Trollhättan til Stockholm, – som Mor altid havde ønsket sig, men aldrig opnåede, men studeret den havde hun! Så fik vi mange svenske bøger i hånden, og min søster og jeg fik 1915 en rejse til Dalarne, også hendes drømmes land. Tre af os tog til Sverige med uddannelse for øje, ja den ene blev »Centralist« ligesom Mor, det var en stor glæde! Hendes svenske venner blev vore venner. Det blev et bånd mellem Mor og os.

Med årene blev Mor mildere, følte ikke i så høj grad »hønemorbekymringer« som overfor mig. Børn i huset havde hun altid. Hun tog en Wienerpige til sig, Friedl, som blev hos os, til hun blev gift, og Mor prøvede at erstatte hende savnet af hendes egen Mor. Og børnebørnene blev hendes glæde. De, der boede i Askov, så til hende, en eller flere, hver dag. Men hun ville kende dem alle. Derfor byggedes der sommerhus i Vejrs, for at de kunne samles derude og bade. Så mange som muligt, de skulle nok blive passet, hun havde god hjælp med. Ved måltiderne sad de i rad og række ved et langt, lavt bord, lavet til det samme. Der sang hun med dem. Om morgenen først »Gud ske tak og lov, vi så dejligt sov«, men også mange glade børnesange og lege, – og så fortalte hun. Børnene trivedes og kunne sendes raske og sunde hjem. Hvad hun gav dem, tænkte de ikke over dengang, de var blot »hos Mormor«, – men da vi mistede Mormor, forstod de. Et barnebarn skrev bl.a. »Mormor, – som jeg sjældent tænkte på, men som altid var der og tænkte kærligt på mig. Mormor fra Vejrs, fra Askov, fra Lindely, fra Frederiksborg. Hun, som altid har været, og som jeg aldrig har tænkt skulle forsvinde.

Alle hendes små breve om alt, hvad der optog hendes liv, og om alt, hvad hun troede interesserede mig. En hel verden går under med hende. En verden, som måske aldrig har berørt mig synderligt, – men alligevel har været der og givet bevidstheden om et trofast og gæstfrit hjem, som genspejlede fortidens bedrifter på Askov. Hun ligger nu i den kirke, hvor hun på sine svage ben gik hen hver søndag i sin sorte fløjlskjole med sin broche og sin kæde, som jeg husker hende fra ganske lille. Der, hvor hun altid selv har siddet – på tredie bænk på højre side. Dette statelige symbol på kærlighed og fromhed og uselviskhed. Hun sendte mig de kærligste ønsker – på dødslejet. Hvor kunne hun. Og i sine breve skrev hun: Måtte Gud skærme dig. Gamle Mormor. Der er ligesom et stort tomt hul efter dig i Askov. Der er ikke noget Askov uden Mormor.«

Men også søskendebørn sørgede. Mor var jo midtpunktet i den store slægt. Hun boede i det gamle hjem, som hun også følte som deres, hun bevarede alle minderne, og hun samlede sine søskendes og søskendebørns familier så ofte, det var muligt. Så længe hun levede, var vi virkelig »en slægt«. Siden har vi savnet det naturlige mødested, som rummede barndoms- og ungdomsminder for os alle og knyttede os sammen.

Det var altid Far og mig. – Men nu bagefter kan jeg se, hvor afgørende en indflydelse Mor har haft på os alle sammen – og måske særlig på mig, fordi hendes bekymrede øjne altid fulgte mig, og fordi jeg var lige så bundet til Askov som hun, lige meget, hvor jeg færdedes.

Men sige det til hende øje i øje, *det* kunne jeg ikke.

Register

Aakjær, Jeppe, (1866–1930) digter 80
Abildgård, Jørgine, (1893–1962) forstander f. Snokhøj gymnastikh. 106, 194
Almquist, Signe, rektor, højskolelærerinde, Stkh. 122
Andersen, Gerda, (1889–1964) g.m. Frode Sørensen 169, 170
Appel, Anna Kirstine, (f. 1898) g.m. ingeniør Fr. Begtrup 115, 116, 139
Appel, Astrid, (f. 1878) lærerinde, Askov 85, 135
Appel, Axel, (1858–1926) statskonsulent 45, 51, 52, 86, 98, 114, 117
Appel, Charlotte Schrøder, (f. 1906) g.m. Bo Rud, højskolelærerinde 127, 142
Appel, Cornelius, (1821–1901) frimenighedspræst 16, 17, 31, 32, 45, 48, 56, 57, 60, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 88, 98, 112, 114, 119, 144, 147, 168, 202
Appel, Cornelius, (f. 1901) grd., forretningsfører, Kerteminde 120
Appel, Frederik, (1864–1923) bogtrykker, Kbhvn. 87
Appel, Gotfred, (1818–1892) grd. Rangstrup, broder til C. Appel 86
Appel, Hans, (1856–1947) landbrugslærer, sparekassedirektør 51, 52, 112
Appel, Ingeborg, (1868–1948)
Appel, Jacob, (1866–1931)
Appel, Julie Schrøder, (f. 1901) g.m. bankdirektør C. F. Christiansen, Brørup 120
Appel, Margrethe (Pip), (f. 1895) 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120
Appel, Mathias Lorenzen, (1848–1916) lærer 16, 83, 84, 85, 86
Appel, Sofia, (1851–1929) g.m. M. L. Appel 57, 79, 83, 84, 85, 86, 135, 145
Arnfred, J. Th., (f. 1882) højskoleforstander, Askov 155, 161, 169, 170, 173, 179, 180, 181, 182, 183, 194
Arnfred, Karen Helweg, (1884–1966) g.m. J. Th. Arnfred 170
Arvesen, Olaus (1830–1917) højskolelærer, redaktør 25, 159

Axelsen-Drejer, Harald, (1875–1933) højskolelærer, præst 129, 161, 162
Axelsen-Drejer, Kirsten, (1880–1912) g.m. Harald A.-D. 162

Bågø, Christoffer, (1836–1915) højskolelærer 19, 20, 22, 25, 51
v. Bahr, Eva, g. Bergius, højskolelærer Brunnsvik, docent 108, 123
Balslev, Ulrich, (f. 1901) højskolelærer, præst 182
Bardenfleth, Ingolf, (f. 1840) kommandør 29
Barfoed, Fr., (1811–1896) historiker, politiker 164
Bech, Helga, g.m. Jakob Knudsen 37
Becker, Ellen, g.m. maleren Johs. Kragh 49
Begtrup, Eline, højskoleforstander, Levring 55, 191
Begtrup, Holger, (1859–1937) højskoleforstander 10, 38, 51, 52, 79, 88, 113, 114
Bennike, O. V., (1849–1923) lærer på Vallekilde 42
Berg, C., (1829–1891) redaktør, politiker 50
Berg, Fritjuf, (1851–1916) ecclisiasticminister, Stkh. 126
Berg, Nanna, († 1908) g.m. Kristensen-Randers, jurist, højskolelærer 43
Berggren, (1801–1880) komponist 75
Bergius, højskolelærer Bruunsvik 123
Berntsen, Klaus, (1844–1927) friskolelærer, statsminister 147, 168, 174
»Birkegården«, Stockholms første højskole, grundlagt 1912, 123
Birkedal, Laura, g.m. Johan Lange 25
Birkedal, Vilhelm, (1809–1892) præst, Ryslinge 17
Bjerge, Poul, (1853–1931) lærer på Askov 44, 47, 129, 161
Bjerregaard, kurlæge, Silkeborg 175
Björksten, Elli, finsk gymnastikpædagog 106, 108
Bjørnson, Bjørnstjerne, (1832–1910) 15, 16, 72, 79, 128
Blanche, August, (1809–1868) svensk forfatter 68
Bojesen, Bo, (1838–1912) læge 11, 55, 56, 81
Bojesen, Gudny, (1869–1943) g.m. biskop A. Rud 49, 54
Böysen, Juhl, (1827–1911) gdr., Langtved 85
Bomholt, Julius, (f. 1896) højskoleforstander, undervisnings- og kulturminister 175, 176
Bonnevie, Charlotte, gymnastikdirektør 42, 57, 75

Boye, Dr. C. J., (1823–1879) Jelling 20
Brahms, Johs., (1833–1897) tysk komponist 209
Brandes, Georg, (1842–1927) prof. forf. 52
Bredstrup, Stig, (f. 1863) seminarieforstander, Jonstrup 166
Brenne, Rebekka, 42, 53
Brummer, (1820–1886) præst, Egtved 133, 134
Brummer, Monne, datter af pastor Brummer, Egtved 42
Bruun, Christoffer, (1839–1920) højskoleforst., præst, Oslo 25, 34
Brücker, Valdemar, (1852–1929) præst, Ågård 79, 80
Bukh, Niels, (1880–1950) Ollerup 42
Bukdahl, Jørgen, (f. 1896) forfatter 190
Bull, Ole, (1810–1880) norsk komponist 34
Busck, Augusta, (1853–1927) datter af Gunni Busck, g.m. Anders Pedersen 30, 38
Busck, Gunni, (1798–1869) præst 37
Børresen, H. P., (1825–1901) missionær 17, 18

Caroline Amalie, (1796–1881) Chr. VIIIs dronning 40
Charlott – trotjänarinna hos fru Ribbing 61, 68, 70, 71
Christensen, Dinna, (1881–1954) barnepige, lærerinde 132, 133
Christensen, Martha, (f. 1888) gymnastikinspektør 105
Christiansen, C. P. O., (1887–1951) højskoleforstander 169, 170, 172, 184, 185, 190
la Cour, Ellen Kirstine, datter af Poul la Cour 141
la Cour, Hulda, f. Barfoed, (1850–1878) 20, 21, 164
la Cour, Jenny, (1849–1928) lærerinde på Askov 21, 53, 87, 101, 119
la Cour, Poul, (1846–1908) højskolelærer, prof. 19, 20, 21, 38, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 55, 56, 57, 80, 82, 83, 87, 89, 99, 100, 101, 115, 119, 127, 128, 129, 147, 164, 187, 199, 200

Dael, Niels, (1857–1951) frimenighedspræst 56, 179
Dahlerup, Ursula, (1840–1925) baronesse, f. Holbech 52
Dithmer, Eva, (1888–1961) g. Vanberg, redaktør, lærer v. Folkeuniversitetet, Oslo 123, 124

Elberling, Harriet, datter af bibliotekar C. A., (1834–1925) 49

Elbæk, Johs. (f. 1894), lærerskoleforstander 56
Engström, Lilly, (1843–1921) forst. f. »Statens normalskola för flickor« 72
Eskesen, Morten, (1826–1913) friskolelærer, folkesanger 147
Estrup, (1825–1913) statsminister 50

Falbe-Hansen, Ida, (1849–1922) mag. art., litteraturhistoriker 43
Falck, Elin, lærerinde ved G. C. I., Stockholm 102
Faster = Botille Appel, (1824–1890) Rangstrup 86
Feilberg, H. F., (1831–1921) præst, folkemindeforsker 163, 164
Fenger, P. A., (1799–1878) præst, Slotsbjergby, Kbhvn. 205
Fenger, Rasmus, lærer v. Rødding 1863, Askov 1865–74, dyrlæge 9, 14, 38
Fenger, Sven, (1874–1934) højskolelærer, præst 129, 161, 163, 179
Fink, Jep, (1839–1882) grd., Hejls 19
Flor, Chr., (1792–1875) prof., grundlægger af Rødding højskole 15, 16, 31, 158, 164

Gade, N. V., (1817–1890) komponist 209
Garborg, Hulda, (1862–1934) folkedansesamler, g.m. digteren Arne G. 110
Goldschmidt, M. A., (1819–1887) digter 19, 20
Grundtvig, Asta, (1826–1890) N. F. S. Grundtvigs enke 42, 86, 97, 133
Grundtvig Elisabeth, (f. 1856), forfatterinde 96
Grundtvig, Frederik L., (1854–1903) præst, digter 113
Grundtvig, N. F. S., (1783–1872) 16, 52, 158, 159, 195, 196, 197
Gymnastika Centralinstituttet. G.C.I., grundlagt af P. H. Ling 1813 57, 58, 60, 66, 69, 93, 96, 104, 107, 109

Hansen, Fr., (1854–1921) forsøgsleder, Askov, statskonsulent 23, 188
Hansen-Jacobsen, (1861–1941) billedhugger 143
Hansen, Johannes, Brem 85
Hansen, Kristine, søster til Sofia Appel 84
Hansen, Margrethe, (1860–1946) g.m. Niels Hansen 82, 83

Hansen, Niels, (1853–1932) grd., Askov 82, 83
Hanssen, Dorothea, Nørremølle 146
Hanssen, H. P., (1862–1936) rigsdagsmand, minister 146, 180
Hanssen Nørremølle, Agnete, Sandbjerg 146
Hasseriis, Frode, (f. 1885) højskolelærer 143, 169, 193
Hasseriis, Ingrid, (f. 1897) g.m. Frode H. 194
Hauch, Henrik, (1876–1957) landbrugsskoleforst., præsident f. Landbrugsrådet, politiker 180
Heiberg, J. L., (1791–1860) digter 209
Heiberg, Johanne Luise, (1812–1890) kgl. skuespillerinde 209
Heide, Axel, (1861–1915) bankdirektør 143
Heise, P., (1830–1879) komponist 209
Helweg, Axel, (1853–1914) valgmenighedspræst, Askov 119
Helweg, Thorvald, (1855–1917) præst, Wisconsin, Vallekilde, Idestrup 113
Heuch, I. C., (f. 1891) læge, Vejen 193
Hjortkjær, C. C., (1869–1944) stiftsprovst, Haderslev 119, 191, 204
Hoff, Anna, datter af pastor Hoff, Ubberup, Vartov 49
Hoff, J. V., (1832–1907) valgmenighedspræst, Ubberup, Vartov 34, 71
Holmberg, Cecilia Båth, (1857–1920) g.m. Th. Holmberg, forfatterinde 27, 68, 72, 126
Holmberg, Theodor, (1853–1929) højskoleforstander, Tärna 25, 68
Holmström, Hedvig, (1846–1926) g.m. Leonard H., lærerinde Hvilan 27
Holmström, Leonard, (1840–1919) højskoleforstander, Hvilan 130
Holmström, Malin, (1872–1938) g. Ingers, Hvilan, pianist, udgav »Den svenska sången«, svarende til d. d. højskolesangbog 35, 129
Hostrup, I. C., (1818–1892) præst, digter 209
Hällström, Eva, (1871–1934) fil. mag. g.m. L. Moltesen 117, 118
Høgsbro, Svend, (1855–1910) højesteretssagfører, trafikminister 56
Høgsbro, Tove, g. Bagge, højskolelærerinde 128, 165
Högström, Sally, (1863–1939) lærerinde på G.C.I. 39, 42, 43, 44, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 60, 63, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 76, 107, 126

Ingemann, B. S., (1789–1861) digter 209

Ingers, Enoch, (1870–1951) højskoleforstander, Hvilan, statens tilsynsførende ved højskolerne 130
Iversen, Chr. P., (1859–1936) skomager, Askov 187

Jansson, Christoffer, (1841–1917) norsk forfatter 25
Jansson, Drude, g.m. Chr. Jansson 25
Jensen, Ole, højskolelærer, Frederiksborg 56
Jerndorff, Peter, (1842–1926) kgl. skuespiller 109, 110
v. Jessen, Franz, (1870–1949) redaktør 142
Just, Niels, (1871–1921) grd., Askov 135
Jørgensen, Karen, Odense Højskolehjem 23
Jørgensen, Misse, (1881–1963) g.m. Aage Schrøder 120, 121

Kaae, Ingrid, (f. 1898) forstanderinde, Testrup 171
Kallio, Elin, finsk gymnastikpædagog 107
Kirchschlager, Friedl, (f. 1907) g. Holck 210
Kirkeberg, Olav, præst i Elk Horn og Chicago 24, 25
Kjær, Holger, (f. 1899) højskolelærer, Askov 182, 190
Kjær, Linnea, (f. 1899) g.m. Holger Kjær 190
Kjær, stiftsfysikus, Ribe 49, 81
Klaveness, Thorvald, (1844–1915) præst i Norge 34
Klint, P. V. Jensen, (1853–1930) arkitekt 42, 81, 97, 111
Kloppenborg, Jacob, (1835–1925) grd., Harreby 84
Kloppenborg-Skrumsager, H. D., (1868–1930) landdagsmand 144, 179
Knudsen, Jakob, (1858–1917) præst, digter 37, 38, 50, 52
Knudsen, Jens Lassen, (1819–1886) præst 23, 31
Knudsen, K. A., (1864–1949) forst. for Gymnastikinstituttet, Kbhvn. 62
Knudsen, Sophie, f. Plockross, (1861–1916) g.m. Jakob Knudsen 37
Koch, Carl, (1860–1925) valgmenighedspræst, Ubberup 130
Koch, Hans, (1867–1949) provst, Solbjerg 97, 203
Kofoed, Anine, (1847–1922) g. Fr. Hansen, Askov 23, 188
Kojonen, Edla Maria, højskoleforstander, Lathi 184
Kold, Kr., (1816–1870) højskoleforstander 158
Kold, Kristine, datter af Kr. Kold 49
Konstantin-Hansen, K. K., (1860–1934) fabrikant 73, 91, 112

Konstantin-Hansen, Signe, (1854–1927) sygeplejerske 82
Konstantin-Hansen, Sigurd, (1850–1938) præst 56
Konstantin-Hansen, Thora, (1867–1954) forstanderinde, Hjemmet for vanføre 56
Korsgaard, (1844–1913) handelsmand, Askov 98, 99
Kristensen, Frode, (1895–1955) højskolelærer 176
Kristensen, Marius, (1869–1941) dr. phil. højskole- og universitetslærer 129, 161, 162
Krogh, Anna, (f. 1893) forstander f. Snoghøj gymnastikfolkeh. 106, 193
Køster, Camilla, g.m. pastor H. Køster, Mygind 54

Lagerlöf, Selma, (1858–1940) svensk digter 132, 135, 170
Lang, Theodora, (1855–1935) skolebestyrerinde, Silkeborg 43
Lange, Johan, (1844–83) norsk præst 25
Lange, Thor, (1851–1915) digter 143
Larsen, Filipine, husholderske hos fru Grundtvig 133
Larsen, N. F., (1814–81) handskemager, Kbhvn. 16
P. Larsen, (1802–1873) gdr. Dons, lægprædikant 15, 16, 24
Laub, Thomas, (1852–1927) komponist 109
Lauridsen, Johannes, (1847–1920) fabrikant, nationalbankdirektør 142
Lautrup, frk. Christiane, Estrup, (1839–1902) 16
Lefolii, Astrid, datter af rektor L. i Viborg 49
Leuwgren, Anders, (f. 1844) præst i Hedvig Eleonorakirken og Djurgårdskirken 74, 76, 77, 78
Lewin, (1821–1891) læge, kurlæge 62
Lind, Anne Marie, (f. 1888) g. Børup, gymnastikpædagog 105
Lindberg, Maja, g.m. udenrigsminister R. Sandler 122
Ling, Per Henrik, (1776–1839) grundlægger af den Lingske gymnastik 43
Lund, Ellen Margrethe, (f. 1892) g.m. Hans Lund 170
Lund, Hans, (f. 1890) højskoleforstander, Rødding 169, 182
Lund, Jens, (1844–1922) højskoleforst., Vejstrup 89
Lund, Rasmus, (1827–1889) præst Ø. Jölby, Mors 22
Lycke, Katrine, (1852–1934) g.m. N. Lycke 84, 86, 145
Lycke, N., (1842–1924) frimenighedspræst, Rødding 84, 85, 86

Lycke, Signe, g.m. grd. P. Gad 84, 85

Madsen, Ebbe, (1850–1918) sognefoged, spillemand 48
Madsen, Peder, (1843–1911) biskop 205
Madsen-Mygdal, Thomas, (1876–1943) landbrugsskoleforst., statsminister 179
Marstrand, Even, (1879–1949) højskolelærer, præst 163
Marstrand, Troels, (1815–1889) P. la Cours svigerfader, brygger, Kbhvn. 47, 48, 49
Meldgaard, Søren, (1850–1894) sløjdskoleforstander, Askov 56
Mendelssohn Bartholdy, P., (1809–1847) tysk komponist 209
Mikkelsen, Else, (f. 1890) barnepige hos Schrøders 33
Maltesen, Erik, kunsthistoriker 118
Moltesen, Laust, (1865–1950) dr. phil., tilsynsførende med høj- og landbrugsskoler, udenrigsminister 10, 113, 115, 117, 118, 145, 146
Moltesen, Klaus, (1850–1926) grd., Brørup 113
Momsen, Wille, (1839–1916) g.m. proprietær F. Momsen, Skovlyst 123
Mortensen, Jutta, datter af P. Mortensen, Vallekilde 42
Mortensen, Peder, lærer på Vallekilde 41, 43
Mozart, W. A., (1756–1791) østrigsk komponist 209
Munch-Petersen, Valfrid Palmgren, (f. 1877) docent, Kbhvn. 64
Munk, Ebba, g.m. prins Oscar 78, 79
Müller, Anna Borgen, (1865–1919) g.m. Rudolf M., form. f. Askov lærlinge 113
Müller, Peder, Møjvejgård, Hjerting, Sdj. 112, 113
Müller, Rudolf, (1858–1945) grd. 113
Møller, Aage, (f. 1885) højskoleforstander, frimenighedspræst, Rønshoved 180
Møller, Chr., (f. 1845) biskop 125
Møller, Eli, (1863–1941) dr. med. 43, 89
Møller, Julie la Cour, (1885–1961) gymnastikdirektør, g.m. Aage M. 105, 141
Møller, Jutta Bojsen, (1837–1927) præstekone, højskolelærer 43

Nansen, Fritjof, (1861–1930) opdagelsesrejsende, videnskabsmand 34

Nansen, Hans, (1598–1667) borgmester i Kbhvn. 34
Nielsen, Anders, (1864–1950) sløjdskoleforstander, Askov 189, 190
Nielsen, Fr., (1846–1907) prof. 19
Nielsen-Grønvald, (1857–1931) højskoleforstander, Vestbirk 180
Nielsen, Karl, (f. 1895) præst, leder af settlement i Hamburg 171
Nielsen, Kirstine, (1873–1948) g.m. Anders Nielsen 189, 190
Nielsen, Martha, (1859–1923) lærerinde 189
Nielsen, Niels Jørgen, (1862–1945) forsøgsleder 189
Nielsen, Niels Peter, (1865–1935) tømrer, Askov 188
Nielsen, Wenche v. d. Lippe, g.m. Per Sivle 33, 34, 36, 37, 45, 48, 53, 56, 65, 73, 75
Nissen, Jørgen, (1861–1923), stiftsprovst, Haderslev 204
Norlander, Carl, (1846–1916) gymnastiklærer ved Lunds universitet 44, 45, 46, 47, 48, 55, 57
Nutzhorn, Heinrich v., (1833–1925) prof., lærer ved Askov fra 1865, 9, 11, 16, 19, 22, 31, 36, 37, 38, 47, 50, 52, 79, 98, 100, 104, 129, 143, 148, 158, 209
Nutzhorn, Johanne, (1872–1957) g. Appel 36, 49, 53, 56, 86, 98, 114, 117
Nutzhorn, Marie, g. Rasmus Nielsen 41, 53
Nygaard, Fr., (1845–1897) præst, Frøslev 22
Nørregaard, Jens, (1838–1913) højskoleforstander 18, 19, 20, 22, 23, 25

Odland, Rachel, Bergen 34, 65, 129
Oscar, svensk prins 78, 79
Ostenfeld, Asger, (1866–1931) prof. 118
Ostenfeld, Harald, (1864–1934) biskop 203
Otherdal, Jeanna, (1879–1966) svensk digter, lærerinde 132

Pedersen, Anders, (1847–1921) cand. jur. højskolelærer på Askov, grd. 22, 30, 38, 100
Pedersen, Knud, (1845–1922) efterskoleforst., Skibelund 26

Rasmussen, Jørgen (Kirkebjerg), (1859–1929) gymnastiklærer, sløjdskoleforst. 57, 102, 188

Rasmussen, N. H., (1854–1924) cand. polyt., gymnastikdirektør 43, 57
Rasmussen, Rasmus, højskoleforstander, Færøerne 165
Ribbing, Gustaf, (f. 1849) häradshöding, Stkh., broder t. S. R. 71, 72, 73
Ribbing, Hedvig Maria, kammerherreinde, Stkh. 60, 69, 70, 71, 73, 75, 96
Ribbing, Lennart, (1847–1924) lektor, Stkh., broder til S. R. 71, 73, 74, 75
Ribbing, Maria, (1842–1910) g.m. prof. S. Ribbing, Lund, seminarielærerinde 44, 55
Ribbing, Thora, g.m. lektor R. 71, 75
Ribbing, Seved, (1845–1921) med. prof. Lund 45, 52, 53, 55, 57, 60, 76, 91, 96, 97
Richardt, Chr., (1831–1892) præst, digter 13
Riskær, Jette, (f. 1908) lektor 105
Rosenkjær, Emilie, (1884–1938) g.m. Jens Rosenkjær 170
Rosenkjær, Jens, (f. 1883) højskoleforstander, foredragschef i Danmarks Radio 161, 169, 170, 182, 208
Rosenstand, Otto, (1861–1929) præst V. Vedsted 119, 204
Rudin, Valdemar, (1833–1921) prof. teol. Uppsala 71
Rye, Olaf, (1791–1849) oberst 12
Rylander, Hulda, Askovelev 1886, 48, 49
Rytter, Svenning, (1875–1957) amtmand, justitsminister 167

Salomon, (1849–1907) forstander, Nääs 110
Sandler, Astrid, højskolelærerinde, Hola 122
Schandorff, Sophus, (1836–1901) læge, forfatter 52
Scheller, Johannes, (f. 1859) tegner 98
Schiørring, Gudrun, (1862–1939) g.m. pastor John Richter, (1850–1928) Vejen 112
Schiørring, Ingeborg, lærerinde, g.m. læge Engberg, Tranebjerg 108, 109
Schrøder, Aage, (1874–1953) civilingeniør 15, 56, 75, 121
Schrøder, Axel, (1876–1948) tandlæge 33, 75, 114
Schrøder, Charlotte, (1842–1904) f. Wagner, g.m. L. Schrøder
Schrøder, Frederik, (f. 1888) højskolelærer, sognepræst 9, 113, 114, 181

Schrøder, Helga, (1889–1948) g.m. Jens S. 112, 194
Schrøder, Holger, (f. 1885) civilingeniør 9, 113
Schrøder, Jens, (1864–1931) fabrikant 9, 17, 28, 29, 44, 46, 47, 48, 49, 73, 96, 112, 114
Schrøder, Julie, (1881–1900) 9, 82, 92, 116, 117, 119, 121
Schrøder, Karl, (1877–1959) plantageejer, Argentina 75, 159, 160
Schrøder, Karl, (1870–1943) maler 159, 160
Schrøder, Ludvig, (1836–1908) højskoleforstander, Askov
Schrøder, Margrethe, (1866–1939) g. Konstantin-Hansen 9, 28, 36, 46, 47, 49, 54, 55, 56, 73, 80, 90, 91, 112, 114
Schrøder, Olav, (1872–1961) gymnastikdirektør, seminarielærer 62, 75, 101
Seip, Katrine, g.m. biskop E. Berggrav 121
Silow, Carl, (1846–1932) kaptajn, lærer på G.C.I. 62, 80
Sivle, Per, (1857–1904) norsk digter 36, 37, 53, 75
Skar, Kari, g.m. Chr. Bruun 25
av Skarði, Simon, (1872–1942) højskoleforstander, Færøerne 165
Skattebo, Håkon, elev 1903–04, organist, Valdres, Norge 122
Skau-Petersen, Marie, (1862–1941) Sommersted (D. sønderj. Kirkesag) 146
Skov, Eskild, (1852–1941) skrædder, Askov 188
Skovgaard, Niels, (1858–1938) maler 143
Skovmand, Roar, (f. 1908) professor 190
Skrumsager, J. N. H., (1841–1921) grd. Københoved 84, 144, 145, 165
Slesviger, Peter, († 1901) Schrøders kusk 84
Stampe, Elise, (1824–1883) baronesse, Nysø 28, 29
Stampe, baron Holger, (1822–1904) Nysø 22, 27, 28, 29
Stampe, C. C. M. S., (f. 1841) f. Bardenfleth, g.m. Holger Stampe 28, 29, 71
Stampe-Feddersen, Astrid, (f. 1852) form. i Dansk Kvindesamfund 43
Steffensen, Kristiane, (1862–1936) syerske, Askov 187
Svalling, Ester, lærerinde ved G.C.I., Stkh. 107
Svejstrup, Hans, (1815–1893) præst i Nørup, Rødding, Vejen 9, 16, 31, 32, 79, 84, 99, 164
Svejstrup, Mathea, enke efter pastor Svejstrups søn 98

Söderblom, Nathan, (1866–1931) ærkebiskop, Uppsala 179
Sødring, Julie, (1823–1894) skuespillerinde 209
Sørensen, Christine, køkkenchef, sygeplejerske 133, 134, 135, 169, 175
Sørensen, Frode, (1886–1964) handelsgartner, docent 169, 170
Sørensen, Jens, (1867–1939) gdr., Askov 100, 135

Teilmann, Folmer, (1873–1952) læge, sygehuslæge 134
Termansen, N. J., (1824–1892) grd., landstingsmand 11, 17, 18
Thomsen, Carl, (1847–1912) maler 209
Thomsen, Else, (1879–1950) gymnastikinspektør 105, 106
Thyssen, Emil Kr., (1857–1938) provst 112
Thyssen, Møller, Fanø 54
Tillisch, Birgit, gymnastikdirektør 64, 65, 66
Trier, Ernst, (1837–1893) højskoleforstander 19, 20, 22, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 201
Trier, Ingeborg, højskolelærerinde, Vallekilde 38, 39, 134
Trier, Jakob, (1880–1948) præst, Askov, Kbhvn. 143, 177
Tröften, Mathea, Norge, Nord-Odal 34
Törngren, L. M., (1839–1912) prof. ved G.C.I., Stkh. 61, 64, 65

Uhr, Harriet, g. Pauli, Stkh. 123
Ullmann, Viggo, (1848–1910) højskoleforstander, politiker, Norge 25
Ullerup, Marie, (1851–1936) rengøringskone, Askov 187

Vaaben, (1858–1940) postbud, Askov 144
Vad, Kristine, køkkenchef, Askov 168, 169
Wadner, rektor for Blindeinstituttet, Stkh. 68, 69
Wagner, Charlotte, (1811–1897) oberstinde 9, 10, 48, 49, 75, 81, 92, 98, 114, 159, 160, 173, 174, 188, 193, 206
Wagner, Fr., (1840–1923) generalmajor 89
Walbom, Emilie, (1858–1932) kgl. balletinstruktrice 110
Vanberg, redaktør, Kongsberg 124
Vang, Marie, økonoma på Askov 190
Warming, læge, Jelling 133
Vedel, baronesse 28, 29

Wennerberg, Gunnar, (1817–1901) svensk embedsmand og digter 22, 120
Wexelsen, Frederik, (1818–1896) norsk præst 19
Wexelsen, V., biskop Trondhjem 125
Weyse, C. E. F., (1777–1842) komponist 206, 209
Wide, A. G., (1857–1938) lærer ved G.C.I. 1887–1924, 61, 62, 63, 64, 73
Willemoes, Peter, (1783–1808) søofficer 12
de Vylder, Elisabeth, g.m. Ludvig d. V. 120
de Vylder, Ludvig, højskoleforstander, Matarengi, Sverige 121

Zahle, Nathalie, (1827–1913) skolebestyrerinde, Kbhvn. 43, 54
Zweibergk, M. Ch., (1840–c. 1913) lærerinde på G.C.L. 1865–1900, 67

Ödman, lærerinde på G.C.I. 61
Østergaard, Vilh., (1852–1923) prof., lærebogsforf. 168